

M.SH. OMONOVA, Sh.I. Botirova

English
COURSE

Español
COURSE DE

Français
COURS DE

Deutsch
KURS

TARJIMA NAZARIYASI
VA AMALIYOTI

80/87
0-22

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

-14064/94-

M.Sh.Omonova, Sh.I.Botirova

TARJIMA NAZARIYASI VA AMALIYOTI

O'qir qo'llama

Toshkent-2023
«City of book»

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI
2-FILIALI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

РЕСПУБЛИКА УЗБЕКИСТАН МИНИСТЕРСТВО
ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКА И ИННОВАЦИИ
ЧИРЧИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

М.Ш.Омонова, Ш.И.Ботирова

ТЕОРИЯ ПЕРЕВОДА И ПРАКТИКИ

Учебное пособие

Ташкент-2023
«City of book»

2

REPUBLIC OF UZBEKISTAN
MINISTRY OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE AND
INNOVATION
CHIRCHIK STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

M.Sh.Omonova, Sh.I.Botirova

TRANSLATION THEORY AND PRACTICE

(Study guide)

Tashkent-2023
«City of book»

3

M.Sh.Omonova, Sh.L.Botirova / Tarjima nazariyasi va amaliyoti /
O'quv qo'llanma – Toshkent «City of book», 2023. - 212 bet

Ushbu o'quv qo'llamada tarjima nazariyasi va amaliyoti haqida umumiy tushunchalar, tarjima tarixi, tarjima turlari, xususan, yozma va og'zaki turlari, tarjima jarayonida duch keladigan qiyinchiliklar, badiiy tarjima va uning xususiyatlari, ketma ket tarjima, tarjima jarayonida ma'lumotni to'liq qayta tiklash, matnning kengayish holati, tarjima jarayonida xotirani rivojlantirish, sportga oid so'zlar tarjimasi, geografik nomlar va toponimlar tarjimasi, madaniyatga oid so'zlar tarjimasi va uning xususiyatlari va o'zbek tilida qo'llaniladigan qisqartmalar tarjimasi haqidagi nazariy qarashlar hamda ularning amaliyotga tatbiq qilishning pedagogik va metodik imkoniyatlari o'z aksini topgan.

O'quv qo'llanma kredit moduli asosida ta'lim oluvchi maktabgacha va boshlang'ich ta'limda xorijiy til (ingliz tili) yo'nalishi bakalavrlari, tadqiqotchilar va mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

Mualliflar Ingliz tili fani o'qituvchisi M.Sh.Omonova

O'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 29-maydagi 232-sonli buyrug'iga asosan nashr etishga ruxsat berilgan (Ro'yxatga olish raqami 232-404)

ISBN 978-9910-9413-3-7

© M.Sh.Omonova, 2023
©«City of book», 2023

MUNDARIJA

1. Tarjima nazariysi va amaliyoti faniga kirish	6
2. Tarjima tarixi	14
3. Fanning predmeti, uslub va metodlari	27
4. Tarjima turlari	38
5. Yozma tarjima turlari	44
6. Tarjima jarayoni	50
7. Badiiy tarjima va uning xususiyatlari	68
8. Ketma ket tarjima va uning xususiyatlari	77
9. Tarjimada ma'lumotni qayta to'liq tiklash	85
10. Tarjimada matnning kengayish holati	89
11. Tarjima jarayonida xotirani rivojlantirish	104
12. Sportga oid so'zlar tarjimasi	152
13. Geografik nomlar va toponimlar tarjimasi	178
14. Madaniyatga oid so'zlar tarjimasi va tasnifi	185
15. O'zbek tilida qo'llaniladigan qisqartmalar tarjimasi	187
GLOSSARY	207

1. TARJIMA NAZARIYASI VA AMALIYOTI FANIGA KIRISH

Tarjima haqida ilk nazariy fikrlar dastlab qadim Rimda yuzaga kelgan edi. Yunon va lotin tillarini mukammal o'zlashtira olgan Aristotel, Sitseron va Goratsiy tarjima jarayonida so'z ketidan quvish yaramaydi, ularning ma'no ifodalari avval tarozida o'lchab, keyin tarjima qilish ma'qul, degan fikrlarni olg'a surishgan. Undan so'ng Italiyada Bartolomeo va Manetti, Fransiyada Dyu Belle va Maletb, Angliyada Bekon va Drayden, Germaniyada Gyole va Gumboldt, Rossiyada Lomonosov va Sumarokov tarjima borasida o'z nazariy tushunchalarini olg'a surib borishganlar.

Xullas, to XX asrga qadar "tarjima" so'zi muayyan ma'no kasb etib, faqat tarixiy, falsafiy va adabiy asarlar o'g'irmasiga nisbatan qo'llanilib kelingan, og'zaki tarjimonga nisbatan esa turkiyda "tilmoch", slavyanlarda "tolmach", nemis tilida "dolmetschen", ingliz va fransuz tillarida "interpreter" atamaları ishlatilgan. Tarjima nazariyasi xususida aytilgan fikrlar ham shu yo'sinda umumiy ma'noaga ega bo'lgan. Masalan, taniqli fransuz tilshunosi Jorj Munenning e'tirof etishicha, F. de Sossyur (1857–1918) va O. Gari Yespersen (1860–1943) tadqiqotlarida tarjima nazariyasi haqida fikrlar yo'q, hatto Sh. Balli (1865–1947) va J. Vandryes (1875–1960) asarlarida ham bu xususida mulohaza bildirilmaydi.

Tarjima nazariyasiga bag'ishlangan ilk tadqiqotlar o'tgan asrning yigirmanchi yillarida yuzaga kela boshladi. Bu davrda nashr qilingan F. R. Amos, J. P. Postgel, O. M. Finkel, M. P. Alekseev kitoblarida, Sanjar Siddiqning "Adabiy tarjima san'ati" (1936 y.) risolasida ham tarjima nazariyasini fan sifatida e'tirof qiluvchi aniq fikrlar bildirilmagan edi. Tarjima nazariyasini fan sifatida ta'riflovchi va bunga da'vat etuvchi tadqiqotlar asrning ellinchii yillariga kelib e'ton qilina boshlandi. Aniqrog'i, 1952 yil "Inostranni e' yazi'ki v shkole" jurnalida taniqli tarjimon I. Kashtinning "Iskonchisiz tamoyil va noaniq xulosalar" va taniqli tilshunos A. A. Reformatskiyning "Tarjimaning lingvistik masalalari" nomli maqolalarining chop qilinishi bu sohada bahs-munozaralarining boshlanishiga sabab bo'ldi. Masalan, professor A. A. Reformatskiy o'z maqolasida "tarjima amaliyoti barcha fanlar uchun xizmat qilsa-da, tarjima nazariyasi mustaqil fan bo'la olmaydi. U tilshunoslikning

bir bo'limigina bo'lishi mumkin", degan da'vo bilan chiqadi. Tez orada olimning bu fikriga qarshi tarjimashunos A. V. Fedorov: "Tarjima nazariyasi fan sifatida e'tirof qilinishi zarur. Faqat u qurilishi jihatidan tilshunoslik yo'nalishiga vobasta bo'lmog'i kerak" degan g'oyani ilgari suradi. Bu yillarda O'zbekistonda ham tarjima nazariyasi xususida dadil fikrlar aytila boshlandi. Asqad Muxtor, Jumaniyoz Sharipov, G'aybullah Salomov, Ninel Vladimirovalarning tarjima nazariyasidan bahs yurituvchi risola va maqolalari nashr qilindi.

1953 yili Xalqaro tarjimonlar uyushmasi – FIT (Federation Internationale des Traducteurs) ning tashkil qilinishi tarjimon va tarjimashunoslar faoliyatining yanada ravnag topishida muhim rol o'ynadi. 1955 yildan uyushma organi "Babel" ("Bobil") jurnali nashr etila boshlandi. Bu yillarda turli mamlakat olimlarining tarjima nazariyasi muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlari birin-ketin bosilib chiqdi. Ular orasida fransuz Jorj Munenning "Go'zal, ammo bevafo", ingliz Teodor Savorining "Tarjima san'ati" kitoblari o'sha davrda muhim ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, kanadalik tilshunoslari J. P. Vinje va J. Darbelnening 1958 yilda nashr qilingan "Fransuz va ingliz tillarining qiyosiy stilistikasi. Tarjima tadorrigida" monografiyasida tarjima nazariyasi qiyosiy tilshunoslik yo'sinida talqin qilib, mualliflar uni sof tilshunoslik izmidagi fandir, degan tezisni ilgari surdilar. Ular o'z fikrlarini taniqli tilshunos olim Sharl Balli ta'limotiga yaqinlashtirib, tarjima ham ikki tilga mansub sistemadir, u aslyat va tarjima tilining o'zaro yaqinlashuvi jarayonida yuzaga keladi. Bu jarayonda aslyat tili o'z holatini o'zgartirmaydi, tarjima tili esa mavjud sharoitga qarab o'zgaradi va aslyat tilining lisoiniy holatlarini o'zida ifoda etishga majbur bo'ldi, degan to'xtamga keladilar.

O'tgan asrning oltinshinchi yillari boshida fransuz olimi E. Karining "Tarjima nazariyasi sari" va amerikalik tilshunos Yu. Naydanning "Tarjima nazariyasi xususida" nomli mazmunan bir-birini to'ldiruvchi tadqiqotlari bosilib chiqdi. E. Kari o'z kitobida tarjima nazariyasini mustaqil fan tarzida e'tirof etish bilan birga umumiy "tarjima nazariyasini yaratmoq payti keldi", degan fikrni bildirgan bo'lsa, Yu. Nayda tarjima amaliyoti va nazariyasining vobasta ilmiy tamoyillarini ishlab

chiqmoq lozimligini uqtirish bilan, tarjima nazariyasiga "dynamik ekvivalent" (so'zlarning teng ma'noli muqobillari) tushunchasini olib kirdi.

Bu davrga kelib sobiq Ittifoqda ham tilshunos va adabiyotshunos olimlarning tarjima nazariyasi talqiniga bag'ishlangan tadqiqotlari e'lon qilindi. Masalan, A. V. Fedorov "Tarjima nazariyasiga kirish" kitobini 1958 yil keyta nashr ettirarkan, unga "lingvistik ocherk" tag'sarlavhasini ilova qilgan edi. Ko'p o'tinay ushbu nashr mazmuni va mundarijasi atrofida qizg'in bahs-munozaralar boshlandi. Ittifoq olimlari o'rtaida tarjima nazariyasiga ikki tomonlama: tilshunoslik va adabiyotshunoslik ilmi nuqtai nazaridan talqin qilish muammosi yuzaga keldi. 1959 yildan ittifoq Yozuvchilar uyushmasi tashabbusi bilan "Tarjima mahorati" almanaxi va 1963 yildan tilshunoslik ilmining markazlaridan biri sanalgan Moskva Davlat chet tillar pedagogika instituti olimlari sa'y-harakati bilan "Tarjimon daftarlari" ilmiy to'plami nashr etila boshlandi. "Tarjima mahorati" almanaxida tanig'li adabiyotshunoslarning tarjima – bu adabiy jarayon va badiiy ijod, tarjima nazariyasi esa adabiyotshunoslikka asoslangan fandir, deguvchi maqolalari muntazam chop qilinib kelingan bo'lsa, "Tarjimon daftarlari" to'plamida ko'plab tilshunoslarning tarjima – bu matn bilan bog'liq lingvistik jarayon, tarjima nazariyasi ham lisoniy tahlilga asoslangan fandir, deya e'tirof etuvchi tadqiqotlari bosilib kelinadi.

O'sha yillari O'zbekistonda ham tarjima nazariyasi fan sifatida e'tirof etila boshlandi. Prof. A. A. Reifomnaskiy va A. V. Fedorovning tarjima nazariyasi xususida bildirgan fikrlari yo'nalishida bahs yurituvchi o'zbek olimlari N. V. Vladimirova ("Nekotoriye voprosi" xudojestvennogo perevoda s russkogo na uzbekskiy yazi'k", 1957), J. Sharipov ("Nekotoriye problemi" poeticheskogo perevoda", 1958), G. Salomov ("Maqol va idiomalar tarjimasini", 1961) larning tadqiqotlari yuzaga keldi. 1961 yil professor G'aybulla Salomov asos solgan "Tarjima san'ati" ilmiy to'plamining birinchi kitobi bosilib chiqdi. Mualliflar o'sha davr talabidan kelib chiqqan holda o'z tadqiqotlarida tarjima nazariyasining ba'zi lingvistik va poetik xususiyatlarini yoritishga harakat qilgandilar.

Ittifoq, o'tgan asrning olimsizlinchi yillaridan boshlab sobiq Ittifoq va xorijiy olimlar davrasida tarjima nazariyasi tilshunoslik tadorigidagi fandir, deguvchilar soni ortib, ular ta'limoti yetakchi o'ranga chiqib oldi. Masalan, 1964 yili rus tilshunoslari I. Revzin va V. Rozensveygning "Umumiy va mashina tarjimasini asoslari" nomli monografiyasi e'lon qilindi. Monografiyada olimlar tarjima nazariyasi tilshunoslik yo'nalishidagi fan bo'lishi lozim, deguvchi ta'limotni yanada chuqurlashtirib, tarjimani strukturaviy tilshunoslik qolipida talqin qilmoq va shu tamoyilda tahlil etmoq darkor, degan fikrni targ'ib qilishdi. Hatto ular A. V. Fedorov "Tarjima nazariyasiga kirish" kitobining 1958 yilgi nashri mazmuni va mundarijasiiga tanqid yondashib, olimning tarjima nazariyasini yaratishda yakdil bir to'xtamga kelolmaganligini, tarjima nazariyasining sof lingvistik fan ekanligini isbotlab berolmaganini tanqid qildilar. Shu bilan birga ular "mashina tarjimasini" ning nazariya muammolari xususida ham keng to'xtalib, bu borada ham o'zlarining lingvistik nazariyasini olg'a surishdi.

Tarjima va tarjimashunoslik ilmi o'tgan XX asrda keng taraqqiy etdi, umumfilologik fan tarzida e'tirof qilindi. Uzoq davom etgan bahs-munozaralardan keyin tarjima nazariyasining lingvistik tamoyillari peshqadamlikni qo'lga olgan bo'lsa-da, XXI asr bo'sag'asida nazariya birmuncha tanazzulga yuz tutib, amaliyotdan ortda qola boshladi. Bu fikrni bevosita o'zbek tarjimashunosligi xususida ham aytilish mumkin. Sababi, so'nggi o'n-o'n besh yil ichida tarjima nazariyasi muammolariga bag'ishlangan yirik ilmiy tadqiqotlar yaratilmadi hisob. Yosh olimlar tomonidan himoya qilinayotgan nomzodlik dissertatsiyalari jahon tarjimashunosligi ilmi andozalari darajasida emas. Bir so'z bilan aytganda, mustaqillik yillari "tarjima amaliyoti bir qadar jonlandi-yu, tarjimaning nazariya asoslari, yo'nalishlari, istiqbollari o'rganish, tadqiq etish birmuncha susaydi" (X. Do'stimuhammad). Quvonarli tomoni shundaki, oliy o'quv yurtlarida tarjima nazariyasi va amaliyotini o'qitish birmuncha jonlandi. I. G'afurov, A. Abduazizov, Q. Musayev, O. Mo'minov, N. Qambarov, Sh. Sirojiddinov kab taniqli tarjimon va tarjimashunos olimlarimizning sa'y-harakati tufayli tarjima nazariyasi va

amaliyotiga oid darslik hamda o'quv qo'llamallari chop etildi. "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi, "Jahon adabiyoti", "Sharq yulduzi", "Zvezda Vostoka", "O'zbek tili va adabiyoti", "Tafakkur", "Filologiya masalalari" jurnallarida tarjima nazariyasi va amaliyotiga oid maqolalar, bahs-munozaralar bosilmoqda. Vaholanki, o'tgan "XX asr – tarjima asri" (P. F. Kaye) tarzida tarixda muhrlangan bo'lsa, XXI asrda tarjima jahon xalqlari va sivilizatsiyasi o'rtasidagi "kommunikativ vosita" (P. M. Toper) sifatida yanada ham muhim ahamiyat kasb etishi turgan gap. Bu fikr FITring so'nggi yillarda London, Moskva, Melburn va Shanxay simpoziumlarida ham olimlar tarafidan takror-takror aytilib o'tildi. Endilikda, "o'zbek adabiyoti asta-sekinlik bilan jahon adabiyoti jarayonlari bilan tutashib borayotgan" (I. G'afurov) ekan, tarjima amaliyoti va uning nazariy jihatlariga ham jiddiy e'tibor qaratmog'imiz lozim bo'ladi.

Tarjima nazariyasi tarjimaning keng jonli amaliyoti bilan bog'liq bo'lgan qarashlar, nuqtai nazarlar, kuzatishlar, rang-barang tajribalarni ilmiy-tanqidiy o'rganadi, tarjima qoidalarini va tamoyillarini, ularning chegaralari, me'yorlarini bayon qiladi.

Tarjima ilmiy-nazariy o'rganish ob'yekti bo'lishi zarur. Unda tahlil va uyg'unlashtirish jarayoniga, matnda nimaga ahamiyat berish lozimligiga, qanday axborot zarurligi va maqsadga erishish uchun nimalarga e'tibor qilishga qaratilgan bo'lishi lozim. Tarjima murakkab jarayon bo'lib, tilshunoslik, psixologiya, madaniyat, adabiy jarayon va boshqa omillarni o'z ichiga oladi.

Tarjima nutqning bir turi sifatida tilshunoslik nuqtai nazaridan qarab o'g'iriladi, ya'ni tarjima jarayoni bu bir tilagi matni ikkinchi bir tilga ag'darish – transformatsiya qilish demakdir. Mana shu har xil bajariladigan o'zaro ikki til o'rtasidagi ishlar, tilshunoslik nuqtai nazaridan tarjima jarayoni deb aytamiz.

Shunday qilib, "tarjima"ni o'ziga xos transformatsiyalarning bir turi deb qarash mumkin. Bundan kelib chiqadiki, tarjima nazariyasi predmeti bo'lib tillararo transformatsiyalarga, ya'ni tarjima jarayoniga bo'lgan ilmiy qarashlarning

o'rganilishi yoritilishi sanalsa, uning ob'yekti bo'lib esa mavjud tarjimalar xizmat qiladi.

Tarjima qilinayotganda 2 ta matn bilan ish ko'riladi, shundan biri ikkinchisiga bog'liq bo'lmagan holda yaratilgan bo'lib, manba matn vasifasini bajaradi, ikkinchisi esa bir qancha amallar, tillararo transformatsiyalar orqali bir matn asosida yaratiladi. Birinchi manba original matn deb atalsa, ikkinchisi tarjima teksti deb yuritiladi. Original matn yozilgan til manba tili (source language) deb ataladi. Original tekst ag'darilayotgan til esa tarjima tili deb yuritiladi (target language).

Ma'lakatimizda tarjima nazariyasi mustaqil filologik fan sifatida asosan XX asrning 50-yillaridan e'tiboran shakllana boshlagan bo'lsa, tarjima amaliyoti bir necha ming yillik tarixga ega. Bundan tarjimachilik ming yillar mobaynida nazariyasiz rivojlanib kelgan ekan-da, degan xulosa kelib chiqmaslik kerak. Arab, fors, hind, ozarbayjon, turk va rus tillaridan juda ko'p ilmiy, tarixiy, siyosiy, diniy, falsafiy, badiiy kitoblarni o'z tillariga o'g'irib kelgan tarjimonlarimiz bir necha asrlar mobaynida qabul qilingan va rivojlangan ma'lum tarjimachilik aqidalarga, qoidalariga asoslanib ish ko'rganlar.

Tarjima turli xalqlar adabiyotlarining o'zaro aloqasi va bir-birlariga bo'ladigan ta'sir jarayonini tezlashtiradi. Tarjima tarjima asarlar tufayli jahon adabiyoti durdonalaridan bahramand bo'ladi. Tarjima tillarning kamoloti uchun zaruriy vosita sifatida ularning rivojlanish sur'atini jadallashtiradi, lug'at boyligini oshiradi va takomillashtiradi. Tarjima inson ma'naviy hayotini boyitadi, ona tilning imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi, uni serjilo qiladi. Tarjima tufayli kitobxon tafakkuri charxlanib, yangi g'oyalar va tushunchalar bilan boyiydi. Tarjima jamiyatda yangicha munosabatlar, qarashlar qaror topishiga xizmat qiladi. Tarjima turli xalqlar madaniyati va ma'naviyatiga ijobiy ta'sir etadi. Tarjima madaniyatlarni mulohazadan tashkil etish va takomillashtirish omilidir.

O'zbek kitobxonlari inglizabon mualliflar asarlari bilan XX asrning 30 – yillardan boshlab yaqindan tanisha boshlaganlar. Ushbu asarlar o'zbek tiliga asosan rus tili orqali tarjima qilib kelindi va afsus bilan qayd etish lozimki, ingliz tilidan bevosita

tarjima qila oladigan haqiqiy mutaxassislarining yo'qligi sababli ingliz tilida ijod qilgan mualliflar asarlari o'zbek tiliga hamon rus tili orqali o'g'irlanmoqda. Bu esa tarjima jarayonida muqarrar yo'l qo'yiladigan nuqsonlar miqdorining ikki baravar oshib ketishiga olib kelmoqda.

Lekin shuni quvonch bilan aytishimiz joizki, asrimizning boshlaridan boshlab mamlakatimizda bilvosita tarjimadan bevosita tarjimaga o'tish harakatlari ko'zga tashlanmoqda. Bugungi kunda tarjimonlarimiz xorijiy tildagi matnlarni to'g'ridan-to'g'ri ona tilimizga va ona tilimizdan xorijiy tilga tarjima qilmoqdalar. Alisher Oraboev (Jeyms Joyning "Evelin" hikoyasi; Somerset Moerning hikoyalari), Shahnaza Akbarova (Jon Lutsning "Ertoladagi xona" hikoyasi), Nurbek Abdullayev (Jek Londonning Mak-Daffning bahosi hikoyasi); Dinara Sultonovaning ingliz shoirlari she'rlari tarjimasi; Hulkar A'zam ("Oshin" asari), ("Esmeralda" ko'p seriyali kinolentasi tarjimonlari). Bu esa o'zbek kitobxonlarining jahon adabiyoti durdonalari namunalari bilan batafsilroq tanishishlari uchun imkoniyat yaratib berish baravarida yaqin kelajakda tahlil va tadqiq uchun ham shubhasiz zaruriy material hozirlay oladi deb unid qilishimiz mumkin.

Tarjimaning umumiy nazariyasi tarjima universalari bilan ish ko'radi, bu sohada hamma boshqa nazariyalarni o'rganish uchun asos bo'ladi. U tarjima nima va u qanday bo'lishi haqida ma'lumot beradi.

Tarjima fan sifatida o'zining tahlil metodlariga ega. Bugungi kunda L. S. Barxudarov fikriga ko'ra tarjimashunoslik o'zining quyidagi tahlil metodlariga ega:

1. Qiyosiy metod (chunki istalgan holarda 2 tilni qiyoslash asosida tarjima amalga oshiriladi).

2. Komponentlarga ajratish metodi (semalarga ajratib tahlil qilish metodi).
3. Transformatsion metod (tilda ilk til vositalari, azaliy tiplarni aniqlab, ulardan kelib chiqqan til vositalarini o'rganib, tahlil qiluvchi metod (leksik, Grammatik transformatsiyalar)).
4. Statistik metod.
5. Opozitsiya metodi (qarama – qarshi qo'yib tahlil qilish metodi).

Ushbu metodlardan tashqari tarjimani amalga oshirish usullari ham mavjud, bular tarjimashunoslikning o'ziga xos ish ko'rish usullaridir.

1. Ma'lumotlarni qisqa va to'rtida qilib yozib olish va ularga tayanib o'g'irish.
 2. Tarjimada asl nusxa materialini ma'nodor bo'laklarga ajratib o'g'irish.
 3. Matnni leksik, grammatik transformatsiyalar orqali o'g'irish.
 - a) og'zaki transformatsiyalar orqali o'g'irish;
 - b) yozma transformatsiyalar orqali o'g'irish;
 - c) og'zaki-yozma transformatsiyalar orqali o'g'irish;
 - d) yozma-og'zaki transformatsiyalar orqali o'g'irish.
 4. Antonimik vositalar orqali o'g'irish.
 5. Sinonimik vositalar orqali o'g'irish.
 6. Tarjimaviy transkripsiya orqali o'g'irish.
 7. Tarjimaviy transliteratsiya orqali o'g'irish.
 8. Kalka orqali o'g'irish.
 9. Kompensatsiya orqali o'g'irish.
 10. Ummunlashitirish orqali o'g'irish.
 11. Konkretlashitirish orqali o'g'irish.
 12. Nudqni ixchamlashitirish orqali o'g'irish
- Fransuz sho'iri va tarjimoni Etyena Holi (1509-1546) tarjimon quyidagi besh talab yoki tamoilari amal qilish kerak degan:
- Tarjima matni mazmunini, muallif maqsad-muddaosini mukammal bilishi kerak;
- Aslyat matni va tarjima matni tillarini mukammal darajada bilishi kerak;
- Sozma-soz tarjimadan qochish;
- Tarjimada nutqning kop qollaniladigan formalarini qollash;
- Tarjimada sozlarni to'g'ri tanlash, aslyat matni mazmuniga mos matn yaratish.
- Ingliz olimi A. Tayler o'zining "Tarjima tamoilari" (1790y.) nomli kitobida quyidagi talablarni qoyadi:
- Tarjima aslyatdagi goyani tola berishi lozim;
- Tarjima bayon uslubi va yoli aslyatga mos bolishi kerak;

Tarjima aslyat kabi oson oqilishi kerak.

Tarjima tarixi turli xalqlar adabiyotlarining bir – biridan ajralib, cheklanib qolganini emas, balki, aksincha, hamma vaqt juda qadim zamonlardan tortib hozirgi kungacha, bir-biriga intilib, yaqinlab borgan, bir-biridan ta'sirlanib taraqqiy etganligini isbotlamog'da.

Ilk tarjima namunalari odamzodning yodida qolmagan. Lekin ular odam, non, ota, ona, uka, singil, kun, oy, osmon, yer, yo'l, ot kabi so'zlardan va ularning boshqa tildarga tarjimalaridan iborat bo'lganligini tasavvur qilish qiyin emas. Bu so'zlardan tarjimalar folklor asarlariga o'tganligini ham bir oz fantaziya ishlatib ko'z o'ngimizga keltirishimiz mumkin.

O'quv – metodik topshiriqlar:

1. Tarjima nazariyasi va predmeti haqida qisqacha ma'lumot bering.
2. Tarjima va tarjimashunoslik ilmini o'tgan asrlardagi o'rni haqida.
3. Tiltlararo transformatsiyalar orqali matnlarni tarjima qilish.
4. Tarjima fan sifatida o'zining tahlil metodlariga ega bo'lgan olimlar haqida fikrlaringizni bayon eting.
5. Xalqaro tarjimonlar uyushmasini tashkil etilishining asosiy vazifalari nimalardan iborat?

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhammadjon Xolbekov fil.f.dok., professor: "Jahon adabiyoti" jurnali, 2013 – 4

2. TARJIMA TARIXI

Tarjima — bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjima millatlararo mulohotning eng muhim ko'rinishi. Aslyat va qayta tiklangan matn xususiyatiga qarab badiiy tarjima, ilmiy tarjima va boshqa turlarga ajratiladi. Asl nusxani aks ettirish tarziga ko'ra tafsir, tabdil, shahr kabi ko'rinishlarga ham ega bo'lishi mumkin. Tarjima kedd. davrlarda, turli qablarga mansub kishilar orasidagi o'zaro aloqa, mulohot ehtiyoji tufayli yuzaga kelgan. Tilmochlik deb ataladigan bu og'zaki turi hozirda ham saqlanib qolgan.

Zamonlar osha tarjimaga bo'lgan talablar yangilana boradi. Ammo uning ijodiy xarakteri, qayta yaratish san'ati ekanligi o'zgarmaydi. Tarjimaning ko'lami va taraqqiyoti har bir xalqning ma'rifiy darajasiga bog'liq va, o'z navbatida, u millatning ijtimoiy tafakkuriga samarali ta'sir etadi. "Tarjima" termini bir tildan ikkinchi tilga o'g'irish jarayonini, shuningdek, tayyor tarjima asarini anglatadi.

Badiiy tarjimaning asosiy xususiyati tilning badiiy vazifasidan kelib chiqadi. Til badiiy asarda estetik hodisa, san'at faktiga aylanadi. Adabiy asar tili — aloxida "badiiy voqealik" unsuridir. Tarjimada ana shu obrazli ifodaviy tildagi badiiy ma'noni boshqa tilning obrazli ifodaviy zaminiga o'tkazish, obrazni obraz bilan qayta ifodalash jarayoni yuz beradi. Shuning uchun tarjimon asardagi voqealarning badiiy tafakkur jarayonini yangidan idrok etadi. Zamonaviy tarjima talablariga asosan tarjimon aslyatning san'at asari sifatida shakl va mazmun birligini qayta yaratishi, milliy va individual xususiyatlarini saqlashi lozim. Tarjimon ona tilining rivojlanish darajasi, Tarjimachilik an'analari, tajribalariga suyanadi, turli xil talovutlarning mavjudligini hisobga oladi. Tarjimonning ijodiy qobiliyati va bilimi uning imkoniyatlarini kengaytiradi. Tarjima jarayonida tarjimon hammavqat o'z ona tilida fikrlaydi, ona tili unga tahlil quruli, sinov mezon bo'lib xizmat qiladi. Mac, Nizomiyning "Xisrav va Shirin" dosonini o'g'irgan Qutb ("...Nizomiy bolidan holva pishurdim") tarjima nusxa ko'chirish kabi bir ish bo'lmay, ijodiy jarayon ekanini, tarjimon esa boldan holva pishiruvchi mohir yozuvchi bo'lishi kerakligini aytadi.

Turi davrlarda muayyan hududdagi adabiy muhit, ayniqsa, maxsus tarjima maktablarning yuzaga kelganligining o'zaroq uning shakllangan tamoyillari, an'analari bo'lganligini ko'rsatadi.

Hozirgi davrda har bir taraqqiy etgan xalq jahondagi yuzlab xalqlar tilidan o'z ona tiliga ilmiy va madaniyatining o'zlashtirilgan sohalariga oid materiallarni (litrik she'rlar, xabarlar, texnologiya adabiyoti va boshqalar) tarjima qiladi.

Tarjima nusxa ko'chirish emas; tarjimoning estetik chitoyi uning ixtiyoridan tashqari, tarjimada iz qoldiradi. Yozuvchi hayot voqealaridan olgan mushohadalarni tilda badiiy ifodalasa, tarjimon asl mahini yangi til vositasida qayta gavdalanitiradi. Buning uchun u asarda tilga olingan voqelikning muallif darajasida puxta bilishi kerak. Har bir xalq adabiyotining rivojlanishida tarjimachilikning ta'siri katta bo'ladi, zero tarjima tarixi adabiyot tarixi bilan tengdosh. O'zbek adabiyotida ham tarjimachilik qadimdan rivojlangan. Mahmud Koshg'ariy, Rabg'uziy, Qutb, Navoiy, Bobur, Munis, Oqahiy va boshqa ijodida tarjima katta o'rin egallaydi.

XX asr o'zbek yozuvchilaridan Cho'lpon, G'afur G'ulom, Oybek, Abdulla Qahhor, Mirtemir, Shayxzoda, Mirzakalon Ismoiliy, Askad Muxtor, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Muhammad Ali va boshqa badiiy tarjima sohasida ham samarali ijod qilganlar. Badiiy tarjima sohasida M. Osim, N. Alimhamedov, Sh. Shomurhamedov, K. Qaxdorova, O. Sharopov, Sh. Tolipov, V. Ro'zimatov, Q. Mirmurhamedov, A. Rashidov, M. Hakimov, I. G'afurov, M. Mirzoidov, g'. To'rabekov, T. Alimov va boshqa professional tarjimon sifatida tanilganlar. O'zbek tilida ilmiy-texnikaviy, ijtimoiysiyosiy adabiyotlar Tarjimachilikda ham katta yutuqlarga erishilgan. Bunda R. Abduraxdyunov, V. Rahimov, A. Shomurhamudov, Tincherova kabi tarjimonlarning hisssasi katta.

Tarjima amaliyotini, uning o'ziga xosliklarini, tarixini, tamoyillari, prinsip va krmuniyatlarini tarjimashunoslik fani o'rganadi, tarjimonga o'g'irish uchun asar tanlash, tillararo tafvutlar hamda asiyatga xos boshqa xususiyatlarni, milliyadabiy an'analarni hisobga olgan holda ish tushda yordam beradi. 20-asr o'zbek

adabiyotida tarjimashunoslik maxsus fan tarmog'i sifatida yuzaga keldi va shakllandi. Cho'lpon, Sanjar Siddiq kabi mohir tarjimonlar nafaqat bu davr tarjima adabiyotini, ayri paytda tarjimashunoslik ilmini ham boshlab berganlar, tarjima haqida maqola va risolalar bitganlar.

O'zbekistonda tarjimashunoslik maxsus ilm sifatida o'tgan asrning 2 - yarmidan shakllandi. Asr oxiriga kelib, bu sohada 10 ga yaqin fan turi, 50 dan ortiq fan nomzodi yetishib chiqdi. Professor J. Sharipov tadqiqotlariga asosan adabiyotimiz tarixida tarjimaning o'rini ko'rsatishga bag'ishlangan bo'lsa, professor F. Salomov asosan zamonaviy tarjimashunoslik masalalari bilan shug'ullandi, tarjima jarayoniga til hamda adabiy an'analarning ta'sirini ko'rsatib berdi. N. Komilov esa muntoz janrlarning o'timish va hozirdagi tarjimalarini tadqiq etdi.

O'zbek tarjimashunosligi asosan adabiy yo'nalishda taraqqiy etgan. Tarjimaning insoniy jihatlari keyinroq — o'zbek tiliga ko'pgina xorijiy tillardan bevosita o'g'irishga yo'l ochilganidan so'ng rivojlana boshladi.

Tarjima va aloqa mexanik ravishda, bir tomonlama, to'g'rirog'i muayyan ikki madaniyat o'rtasidagina yuz beradigan tushuncha emas. Bu murakkab, o'zaro, ko'p tomonlama, ta'sir va aks ta'sir xarakterida bo'lib, bir necha xalqlar yaratgan madaniyatlar, ularning tillari ishtirokida sodir bo'ladi.

Xalqlar hech qachon bir-birlaridan mutlaq ajralgan holda yashabslari mumkin bo'lmaganligi singari, ularning moddiy va ma'naviy yodgorliklari, adabiyoti va san'at hech qachon faqat bir milliy chegara doirasida "sof holda" saqlanib qolmagan.

Insoniyat yaratgan eng yaxshi adabiyot namunalari chegara bilmagan, goh o'zgarib, goh qo'shilib-chatishib ellardan-ellarga, tillardan-tillarga ko'chib yurgan. Shuning uchun bunday umuminsoniy madaniy yodgorlik bo'lib qolgan asarlarning aniq tekstologik nusxasi-aslini tiklash u yuqda tursin, ba'zan hatto ularning "vatanimi" aniqlash ham mushkul bo'lib qoladi.

Eramizdan oldingi uchinchi ming yillikda, tosh davrining tugashi, metall davrining endigina boshlanishida bobillar yaratgan "Gilg'omish" haqidagi, ibtidoiy

moddiy madaniyat yodgorliklari, odamlar o'rtasidagi bog'lanishlar haqida, ibtidoiy

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TILIM, 17

FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

AXBOROT RESURS MARKKAZI

2-FILIALI

ettiruvchi dostonni hozirgi zamon tillariga tarjima qilish, asarda tasvirlangan hayratomuz voqealarga siddiqdirl "ishonish"dan hamon o'zimizni tiya olmaymiz. "G'ilgomish"dan ming yil keyin yaratilgan, qadimgi yunon mifologik va ijimoiy voqeligini takrorlammas bir tarzda badiiy aks ettiruvchi "Iliada" va "Odiseya" dostonlarini o'z tiliga tarjima qilish ayni millatning nimaga qodir ekanligini ko'rsatish timsoliga aylandi. Bu kabi dostonlar (Ming bir kecha, Mahobbarata, Manas, Alpomish, Ilya Muromets, Igor jangnomasi va boshqalar) dunyodagi juda ko'p tillarga qayta-qayta tarjima qilinadi, tarjima vositasi bilan asarlarni o'z milliy madaniyatlari hodisasiga aylantirish uchun butun umrlarini sarf qilgan tarjimonlar, zulkko kishilar, aql va iste'dod egalari ko'plab topiladi. Buyuk o'zbek olimi Abu Rayxon Beruniy ham Gomenting "Iliada" dostonidan xabardorgina emas, undan ayrim parchalarni tarjima qilganligi ham ma'lum.

Bugungi kunda tarixiy-ilmiy ahamiyatga ega bo'lib qolgan katta tarjima adabiyotini yaratgan adiblar nazariya sohasida hamma narsani faqat jumboq holida qoldirib ketganlar, deb hisoblash umuman to'g'ri emas. Ba'zan ular tarjima qilinayotgan muallif va uning ijodiga munosabat bildirganlar, tarjima qilish yo'l-yo'riqlari haqida fikr bayon qilganlar, baxslashganlar, asl nusxaning barcha badiiy-estetik xususiyatlarini kitobxononga mukammal yetkazish uchun o'z tarjimalariga muqaddima, sharhlar yozganlar. Masalan, mulla Murodho'ja shayx Sa'diyning "Guliston" asarini o'zbek tilida nashr qilgan ekan, undagi tushuntirishi qiyin bo'lgan arabcha-forscha so'z va tarkiblariga izoh beradi. Murodho'ja "Sababi tarjimai "Guliston" degan muqaddima yozib, unda Sa'diyning hayotini yoritishdan tashqari, bu asarni tarjima qilisht xususiyatlarini bayon etadi.

1557 - yilda Venetsiyada tabrizlik arman yozuvchisi Xristofor Armaniy tomonidan italyan tiliga o'g'irlangan "Shox Sarandbning uch navqiron o'g'lonlarining qanday qilib ziyoratga borg'oni" asari Husrav Dehlaviyning "Hasht bishir" Alisher Navoiyning "Sab' ai sayyor" dostonlari asosida yaratiladi va bu asar yevropalik kitobxonlar orasida shuhrat topadi, shu boisdan uni ikkinchi marta nashr qiliadilar. Oradan chorak asr o'tgach, 1583 - yilda o'sha narsaning o'zi nemischa

tarjimada bosiladi. Endi nomi bunday o'zgarishga uchragan edi: "Sarandib shohi Ja'farning uch o'g'loni boshidan kechirgan hayratomuz sarguzashtlarning birinchi qismi g'oyat nafosat va fashohat birlan hikoya qilinmish, endilikda Bazel shahrining fuqarosi logann Vetsel tomonidan italyan tilidan nemischa yungidan tarjima qilinmish". Nemis tilida bu kitob qayta-qayta nashr etilgan. 18 asrgacha 15 marta turli tillarda qayta nashr qilingan. Huddi shu ma'n fransuz (1719), golland (1766) tillariga o'g'irlangan. Bu asar ikki qismdan tashkil topgan. Birinchi qismida qanday qilib Sarandib shohi o'zining uch o'g'loni oqil va dono qilib tarbiyalagan hikoya qilinadi. Bolalar voyaga yetgach, shoh ularni hayot tajribasidan o'tkazish maqsadida sayohatga yuboradi. Ko'p sarguzashtlardan so'ng ular Bahrom Go'r va Dilorom haqida hikoya tushadilar. Kitobning ikkinchi qismida Bahrom Go'r va Dilorom haqida hikoya qilinadi. Yevropa olimlari mazkur sarguzasht asarining muallifini aniqlay olmaydilar. Bu muammoga Professor YE.E. Berrels javob beradi. "Xristofor kitobining birinchi qismiga Amir Xisravning "Hasht Behisht" dostoni manba bo'lgan, ikkinchi qismiga Navoiyning "Sab' ai sayor" dostonidagi Bahrom va Dilorom voqecasi asos bo'la oladi. Shu tariqa A.Navoiy Yevropa mamlakatlari tarjima tashrif buyurgan.

Tarjima tarixida qilingan ishlarning ham ijobiy, ham salbiy jihatlari zamonlar o'tishi bilan ro'yobga chiqib kelgan.

Badiiy tarjima va adabiy an'ana. Badiiy tarjimani ilmiy tavsiflash shundan iboratki, bunda so'zni so'z bilan emas, balki ma'noni ma'no bilan, ohangni ohang bilan, obrazni obraz bilan, yunonni yunon bilan berish muhim ahamiyatga egadir. "Badiiy tarjimaning boshqa turdagi tarjimalaridan farqi shundaki, so'z, jumla yoki butun bir asarni to'g'ri o'g'irish kifoya emas. Bunda tarjimon ham san'atkor bo'lishi lozim" Tarjimonlar o'zga milliy adabiyotlarda mavjud bo'lgan eng sara, katta ijimoiy, adabiy-estetik va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan kitoblarni o'z tillariga ag'darishga oshiqadilar.

Badiiy tarjima, o'z navbatida, she'riy va nasriy tarjima turlariga bo'linadi. Ular ham badiiy adabiyotning janrlariga qarab she'r, dramatik asarlar, roman, qissa, hikoya va hokazo tarjima yo'nalishtariga bo'linadi. Har bir yo'nalishtning yuqoridagi

ikki tur talablaridan kelib chiqib, umumiy va farqli jihatlari mavjud. Bu jihatlardan aslyat mansub bo'lgan qonun-qoidalarini belgilab beradigan mezonlarga bog'liq yondashuvlar mohiyatidan kelib chiqadi.

Badiiy tarjimaning boshqa turlariga qaraganda she'riy tarjima "ko'proq" san'atdir. She'riy tarjima badiiy tarjimaning oliy navi desa bo'ladi. Nasriy asarlar tarjimasiga yozuvchilardan tashqari professional tarjimonlar ham jur'at etadilar. Ammo she'riy tarjima – bu aksariyat shoirlar, shoir-tarjimonlar ishidir. To'g'ri, ahyon-ahyonda ilgari nasriy asarlar tarjimasi bilan tanilgan tarjimonlar yoxud olimlar ham nazm tarjimasiga qo'l urganlar. Masalan, atloqli turkolog olim Sergey Nikolaevich Ivanov Alisher Navoiyning "Lisonut-tayr" dostonini qadimgi o'zbek tilidan ruschaga tarjima qildi. Talantli tarjimon Qodir Mirmuhamedov Gomening mashhur "Illiada" sini, atloqli yozuvchi Oybek A.S. Pushkinning "Evgeniy Onegin" she'riy romanini o'zbek tiliga o'girdilar. Abulgosim Firdavsiyning "Shohnoma"sidan uch jildi Hamid Gulom, Shoislom Shomuhamedov, Jumaniyoz Jabborov, Nazarnat tarjimasi tufayli xalqimizning qo'lga tegdi.

Badiiy tarjima nazariyasi tarjimonga aniq tamoyillar asosida harakat qilish, o'z mahoratini takomillashtirishga yordam beradi. Tarjima tarixini kuzatadigan bo'lsak, badiiy tarjimada ikki yondashuv – tilshunoslik va adabiyotshunoslik yo'nalishi mavjudligini aytib o'tishga to'g'ri keladi. Tilshunolar tarjima qonuniyatlarini leksik, grammatik va matn muvofigliklar ichidan izlaydilar. Adabiyotshunolar esa asosiy e'tiborni tarjimaning aksitologik jihatlarga, ya'ni matnning g'oyaviy-estetik va badiiy fasohatiga qaratadilar. Ular uchun muhimi badiiy matnda estetik ekvivalentlikka erishishdir.

Tarjimada aslyatdagi kabi estetik ta'sirni hosil qilish, badiiy obrazni to'liq gavdalantirish ayrim hollarda tarjimonni jumla qurilishlarini o'zgartirishga, tarjimaning turlari usullarini qo'llashga majbur qilishi mumkin. Biroq ekvivalentlik tamoyillarini buzishi va holatni manzaradan uzoqlashishi mumkin emas.

Ko'p asrlik adabiy an'angaga ega bo'lgan milliy adabiyotlarning hamma-sida ham tarjima o'ziga munosib o'rinni ishga ol qiliadi. Binobarin, dadil aytilish mumkinki,

tarjima tarixini yaratmay, tarjimaning har bir davrda qanday qonuniyatlardan asosida rivojlangani, ayni milliy adabiyot taraqqiyotida qanday tarjima maktablari tashkil topganligi va bu tarjimalar jahon madaniyatini rivojlantirishda qanday ro'l o'ynaganini aniqlamay turib, o'sha milliy adabiyot tarixini to'la, mukammal yoritish mumkin emas.

O'zbek klassik adabiyotida ayrim badiiy-estetik hodisalar original ijodga qaraganda ertaroq, badiiy tarjima tufayli sodir bo'lganligi ko'zga tashlanadi. Chunonchi fors-tojik adabiyotida an'ana tarzida shuhrat qozongan xamsachilik o'zbek adabiyotida ilk dafa tarjima adabiyoti sifatida kiritib keldi. Alisher Navoiyning zabardast "Xamsa" si yozulguncha Nizomiy Ganjaviyning "Panjganj" Tarkibida "Mahzanul astor", "Xusrav va Shirin", "Iskandar-noma" dostonlari o'zbek tiliga XIV asrning o'rtalari va XV asrning boshlarida o'girilgan edi. Bu tarjimalar o'zbek adabiyotida xamsachilik an'anasining qaror topishida muhim omil bo'lganligi shubhasiz.

O'zbek-nemis adabiy aloqalarining shakllanishi, ilk tarjima manbalari.

Dunyodagi har bir xalq o'z odati, an'analari va madaniyatiga ega. Ma'naviy madaniyatning ajralmas bir qismi bo'lgan adabiyot ham shular jumlasiga kiradi. Adabiyot – hayot ko'zgusi ya'ni bu xalqning orzu umidlari, o'y hayollari va turmushdagi real voqe'likni o'zida aks ettirgan bebaho xazina. O'zbekiston va Germaniyaning adabiy aloqalari – ikki qardosh xalqni tenglikka asoslangan serqirra aloqalarining muhim sahifalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Adabiy va madaniy aloqalar va ularning xalqlarni yaqinlashtirishdagi roli qanday? Hech kimga sir emaski, adabiy va madaniy aloqalar – o'z-o'zidan xalqlarning ma'naviy xazinasining boyishida asosiy manba bo'lib hisoblanadi. Evropaning, jumladan olmon xalqining adabiy me'rosini o'rganish va tadqiq qilish biz uchun qanchalik maroqli va foydali bo'lsa ajdodlarimizning bizga qoldirgan bebaho ma'naviy merosi Evropaliklar uchun ham shunday ahamiyatga ega. Bu aloqalar tarixiga nazar tashlar ekanmiz, yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, Evropa O'ra Osiyo adabiy merosini o'rganilishi ancha uzoq davrlarga borib taqalganining guvohi bo'lamiz.

O'rta Osiyoda esa bu ishlar asosan XX asrning 20 – yillarida jaddidlar tomonidan yo'lga qo'yildi va rivojlantirildi. Shu yillarda yashab, faoliyat ko'rsatgan Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitratning bu borada olib borgan ishlari albatta diqqatga sazovar va taxsingga loyiqdir. Jumladan yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, Abdurauf Fitratning "Hind ixtilochilari" asari 1923 – yil Berlinda nashr qilinishi ham bu aloqalarning rivojlanishiga muhim hissa bo'lib qo'shildi. Agar jaddidlik harakati Sobiq Sovet Ittifoqi tomonidan baham berilmaganda edi, bu borada juda ko'p keng ko'lami ishlar amalga oshirilgan bo'lar edi. Zero, jaddidlar boshqa xalqlarning ilmi, jumladan adabiy merosini o'rganish orqali xalqimizning ma'naviy ongi va madaniyatini yuksaltirish va shu yo'l bilan yuksak taraqqiy etgan, ozod va obod davlat qurishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'ygan edilar. O'zbekiston Sobiq SSSR tarkibida bo'lgan davrlardagi adabiy aloqalari haqida to'xtaladigan bo'lsak bu davrda ko'pgina nemis yozuvchilari asarlari asosan rus tilidan tarjima qilindi. Bunga misol qilib Erkin Vohidov tomonidan logann Volfgang Gytotening "Faust" asarini o'zbek tiliga tarjima qilinganligini ko'rsatishimiz mumkin.

O'zbekiston istiqloлга erishgandan so'ng ikki davlat o'rtasidagi adabiy va madaniy aloqalar yana ham yuqori rivojlanish bosqichiga ko'tarildi. Istiqlol yillarida tarjimonlar tomonidan olmon adabiyoti yetuk vakillarining durdona asarlari o'zbek tiliga tarjima qilindi. Jumladan, tarjimon Mirzaali Akbarov tomonidan mashhur olmon yozuvchisi Xermann Xessening "Cho'l bo'risi" (Der Steppenwolf) asarini o'zbek tiliga tarjima qilishi ham ikki xalq adabiy aloqalari tarixidagi muhim voqea hisoblanadi. Bu asarning o'zbek tiliga tarjima qilinishi olmoniyalik mutaxassislar tomonidan juda katta xursandchilik bilan qabul qilindi. Jumladan Germaniyaning O'zbekistondagi elchixonasida xizmat qiluvchi mutaxassis (attaché) Raban Richter asar tarjimasini haqida quyidagi fikrlarni bildirib o'tdi: "Asarning xalqaro miqyosda qabul qilinishi hamda olamshumul ahamiyati nuqtai nazaridan uning o'zbek tiliga ilk bor tarjima etilishi o'ziga xos madaniy voqeadir: birinchidan, o'zbek kitobxonlari uchun nafaqat olmon adabiyoti, balki jahon adabiyotiga ham mansub mumtoz

omurlardan biri bilan oshno bo'lish, qolaversa Xermann Xessening ruhiy ma'naviy dunyosi, shuningdek, uning ijodi bilan yaqindan tanishish imkonini tug'ildi.

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, Evropaliklarning qolaversa Olmoniyaliklarning O'rta Osiyoga, uning madaniyatiga bo'lgan qiziqishini orqasida Amir Temur shaxsiyatining tutgan o'rni ham kattadir. Chunki butun Evropa Amir Temurni usmoniyar Turkiyasi istilosidan qit'ani saqlab qola olgan xaloskor sifatida biladi. Shu sababli Amir Temur shaxsiyatini o'rganishga bo'lgan intilish va harakatlar hozirgi kunda ham davom etib kelmogda. Jumladan 1996 yil 27-29 /IX/ kunlarida Samarqand shahrida Konrad Adenauer va Samarqand shahar hokimiyati homiyligida o'tkazilgan va "Amir Temur: shaxsini zamonadoshlari tomonidan baholalishi va faoliyatining mustaqil O'zbekiston uchun ahamiyati" deb nomlangan xalqaro simpoziumda nafaqat Temur va Temuriylar davrining siyosiy hayoti balki bu davrdagi adabiyot, madaniyat va san'at bo'yicha tadqiqot natijalari e'ton qilindi. Ushbu simpoziumning o'tkazilgan boshqa xalqaro simpoziumlardan alohida ajralib turadigan farqi shundaki, ushbu tadbirida butun dunyoga mashhur Xitondagi Boysung'ur Mirzo tomonidan tashkil etilgan xatrotlik maktabi haqida ma'lumotlar e'ton qilindi. Zero ushbu maktabda ko'chirilgan asarlar Evropada katta qiziqish bilan o'rganilgan va qadrlangan. Chunonchi, simpozium qatnashchisi – Rossiya Fanlar akademiyasining akademigi Sankt-Peterburg universiteti fors bo'limi mudiri professor Akimushkin o'zining "Boysung'ur Mirzo – san'at homiysi, siyosatchi va jangchi" nomli ma'ruzasida quyidagi ma'lumotlarni keltiradi: Amir Temurning nabirasi, Shohruh Mirzo va Gavharshod og'aning 3 - o'g'li G'iyosiddin Boysung'ur Mirzoning shaxsi (15.07.1397 – 19.12.1433) mahalliy sharqshunoslarda qiziqish uyg'otmagan, ular o'zlarining tadqiqotlarida Boysung'ur mirzoga unchalik e'tibor qilmaganlar. Biroq Temuriylar avlodining ikkinchi vakili bo'lmish bu serg'ayrat va qobiliyatli insonning XV asrning 1 – yarminida Eron madaniyati, qolaversa o'rta asr sharq madaniyati tarixiga qo'shgan xissasi shunday ahamiyatli va yorqinki, mumtoz fors adabiyoti va o'rta asrlar madaniyati va san'atiga tarixchilar e'tibor bermasliklari mumkin emas edi va ular Boysung'ur faoliyatining aynan shu qitrasiga murojaat

qilganlar. Taxminan 823/1420 yilda Boysung'ur Mirzo saroy qoshida kutubxona tashkil qiladi va keyinchalik uni kengaytiradi. O'sha vaqlarning andozalari bo'yicha bu kutubxona juda ulug' joy bo'lib, u aynan Temurga xos ko'lamda tashkil qilingan edi. Bu erda faoliyat ko'rsatgan ustalardan 17 xil ro'yxat bizgacha etib kelgan va ular dunyoning turli mamlakatlarida saqlanmoqda. Shunisi ma'lumki, XV asr 20 – yillarining oxirlarida bu yerda 5 ta xatlot, 2 ta miniatyurachi va naqsh uslubini maxsus ishlab chiqadigan 2 ta usta, hammasi bo'lib 25 kishi ishlagan. Simpoziumning boshqa ishtirokchilari ham Temur va temuriylar davri san'ati va adabiyoti haqida qimmatli ma'lumotlarni berdilar. 1997 yil Toshkentda xalqaro simpozium haqidagi kitob nashr qilindi.

Bundan tashqari istiqbol yillarida adabiy aloqalarning rivojiga muhim xissa bo'lib qo'shingan voqealardan biri shubhasiz Uchqun Nazarovning "Chayon yil" (das Jahr des Skorpions) asarining Ingeborg Baldauf xonim tomonidan olmon tiliga o'g'irinishi va nashr qilinishi bo'ldi. Asar Olmon kitobxonlari tomonidan juda iliq qarshi olindi. Bu asar orqali Olmon kitobxonlari o'zlar uchun o'zbek xalqining turmush tarzi, madaniyati, urf-odatlari, mentaliteti haqida yangi ma'lumotlarga ega bo'ldilar. Yuqorida keltirgan misolimizning o'zi ham xalqlarning yaqinlashuvida adabiy aloqalarning roli qanchalar muhim ekanligining isbotidir. Asar muallifi Uchqun Nazarov Olmoniyaga taklif qilindi va ushbu kitobning olmon tiliga nashr qilinganligiga bag'ishlab ma'buot anjumani o'tkazildi.

Jahon hamjamiyatida o'zining munosib o'rni ega bo'lib borayotgan mustaqil vatanimiz boshqa aloqalar bilan bir qatorda ilmiy aloqalarni ham rivojlantirishga alohida e'tiborini qaratmoqda. Har tomonlama rivojlangan davlatni shakllantirish uchun jahon davlatlarining davlatchilik sohasidagi tajribalarini o'rganish juda ham muhim va zarur. Shu maqsadda O'zbekiston Davlat va jamiyat qurilishi Akademiyasi, Fransiya Respublikasining O'zbekistondagi elchixonasi va Gyote instituti hamkorligida olmon-fransuz seminar tashkil qilindi. Seminar quyidagi mavzularni o'zida qamrab olgan edi.

Yana shu o'rinda keyingi 20 – 30 yil ichida olmon tadqiqotchilari tomonidan ilmiy adabiyotini o'rganish bo'yicha olib borilgan ishlarga ham to'xtalib o'tmoqchimiz. Jahon adabiyoti jurnalining 1998 – yil fevral oyiga bag'ishlangan nomida filologiya fanlari nomzodi dotsent Shavkat Karimov tomonidan e'ton qilingan "E'tirof va e'tiqod". Adabiyotimiz nemis tadqiqotchisi talqinida nomli maqolada bu haqda quyidagi ma'lumotlar keltirilgan: Keyingi 20 – 30 yil ichida Germaniyada o'zbek adabiyotini o'rganishga bag'ishlangan bir qator tadqiqotlar e'ton qilishdi. Ularning bir qismini Sobiq Sovet andozasi qolipidagi yozuvchilar yozgan "shaklan milliy mazmunan sotsialistik" asarlar tadqiq etilganini ko'ramiz.

O'quv – metodik topshiriqlar:

1. Tarjima nazariyasining tarixi haqida fikrlaringizni bayon qiling.
2. Tarjimonlar o'z mushohadalarni tarjimalarida qanday gavdalantirishlari kerak?
3. Eramizdan oldingi davrlarni takroklamas bir tarzda badiiy ravishda aks ettiruvchi qanday dostonlarni bilasiz?
4. Ilk tarjima manbalari haqida, tariximiz xazinalari bo'lmish asarlar, dostonlar, balladalarining tarjima tarixi haqida qisqacha ma'lumot bering.
5. O'zbek – nemis tarjima adabiy aloqalari qay yo'sinda jadal rivojlangan boshladi?

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.A. Abduvaliyev, M.M. Yagubova "Tarjima nazariyasi" – Andijon -2017.
2. I. G'afurov, O. Mo'minov, N. Qambarova "Tarjima nazariyasi", "Tafakkur bo'stoni" Toshkent – 2012.

3. FANNING PREDMETI, USLUB VA METODLARI

Tarjima turi xalqlar o'rtasidagi do'stlik, qardoshlik va hamkorlik manfaatlariga, ular o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, ilmiy, madaniy va adabiy aloqalarning kengayishiga xizmat qiluvchi vositadir.

Tarjima tushuncha sifatida quyidagilarni ifodalaydi:

-Ilmiy-amaliy jarayon

-Ilmiy-amaliy jarayon natijasi (buyuk adiblar asarlari tarjimasi)

-Tarjima — fan, o'quv predmeti

Tarjima nazariyasi tarjimaning keng jonli amaliyoti bilan bog'liq bo'lgan qarashlar, nuqtai nazarlar, kuzatishlar, rang-barang tajribalarni ilmiy-tanqidiy o'rganadi, tarjima qoidalarini va tamoyillarini, ularning chegaralari, me'yorlarini bayon qiladi.

Tarjima ilmiy-nazariy o'rganish ob'yekti bo'lishi zarur. Unda tahlil va uyg'unlashtirish jarayoniga, matnda nimaga ahamiyat berish lozimligiga, qanday axborot zarurligi va maqsadga erishish uchun nimalarga e'tibor qilishga qaratilgan bo'lishi lozim. Tarjima murakkab jarayon bo'lib, tilshunoslik, psixologiya, madaniyat, adabiy jarayon va boshqa omillarni o'z ishtig'iga oladi.

Tarjima nutqning bir turi sifatida tilshunoslik nuqtai nazaridan qarab o'tiriladi, ya'ni tarjima jarayoni bu bir tilagi matni ikkinchi bir tilga ag'darish — transformatsiya qilish demakdir. Mana shu har xil bajariladigan o'zaro ikki til o'rtasidagi ishlar, tilshunoslik nuqtai nazaridan tarjima jarayoni deb aytamiz. Shunday qilib, "tarjima"ni o'ziga xos transformatsiyalarning bir turi deb qarash mumkin. Bundan kelib chiqadiki, tarjima nazariyasi predmeti bo'lib tillaro transformatsiyalarga, ya'ni tarjima jarayoniga bo'lgan ilmiy qarashlarning o'rganilishi yoritilishi sanalsa, uning ob'yekti bo'lib esa mavjud tarjimalar xizmat qiladi.

Tarjima qilinayotganda 2 ta matn bilan ish ko'riladi, shundan biri ikkinchisiga bog'liq bo'lmagan holda yaratilgan bo'lib, manba matn vasifasini bajaradi, ikkinchisi esa bir qancha amallar, tillaro transformatsiyalar orqali bir matn asosida

yaratiladi. Birinchi matn original teksti deb atalsa, ikkinchisi tarjima teksti deb yuritiladi. Original matn yozilgan til manba til (source language) deb ataladi. Original tekst ag'darilayotgan til esa tarjima tili deb yuritiladi (target language).

Chet til — bu xorijiy mamlakat tili. Respublikamizda G'arbiy Yevropa (ingliz, lotin, nemis, fransuz) tillari va Sharq (arab, turk, fors, xitoy, hind) tillari o'qitilib kelmoqda. Bu tillar ta'lim muassasalarining o'quv rejalaridan o'tin olgan. Uchala tilni o'qitish jarayoni turlicha kechadi. Ona tili va ikkinchi til tabiiy vaziyatda, chet til esa sun'iy muhitda o'rganiladi. Chet tildagi mulogot, asosan, darsda muallim talabrig'ida kechadi. Uchala til orasida chet tili o'rganish va o'rgatish muayyan jihatlari bilan keskin farq qiladi. Bu esa, o'z navbatida, tegishli chet til o'qitish texnologiyasini qo'llashni taqozo etadi. Chet til muallimi metodika fani yutuqlarini puxta o'zlashtirish orqali o'quvchi — talabaning to'plagan til tajribasi me'yorini aniq bilishga va uni yanada takomillashtrishga erishadi. Chet tillarni samarali o'rgatish uning metodikasini bilishni taqozo etadi. Chet tillarni o'rganish va o'rgatish ko'p jihatdan chet til o'qitish metodikasi masalalarini nazariy tomondan ishlab chiqilishiga va nazariyaning amalda ijodiy qo'llanilishiga bog'liqdir.

Dunyo xalqlari bilan manaviy mulogotni tamimlovchi muhim vosita bu tarjima hisoblanadi. Zamonlar o'tishi bilan tarjimaga bo'lgan talablar yangilana borsada, ammo uning ijodiy xarakteri, qayta yaratish san'ati ekanligi o'zgarmasdan qoladi. Tarjimaning ko'lamini va taraqqiyoti har bir xalqning ma'rifiy darajasiga va manaviy saviyasiga bog'liq va o'z navbatida, u millatning ijtimoiy tafakkuriga samarali ta'sir etadi.

Tarjimonshunoslikning rivojlanishi va nazariyasi shakllanishida taniqli tilshunos va tarjimashunos olimlar V.Komissarov, A.Fyodorov, L.Barhudarov, Ya.Retskier, F.Salomonov, Q.Musayev, Yu.Nayda, J.Ketford va boshqalar katta hissa qoshdi.

O'zbek tarjimonshunosligida Gaybullas-Salomni o'rni katta bo'lib, "Maqol, matn va ideomalar tarjimasi", "Badiiy tarjimaning leksik-frazologik masalalari", "Rus tildan o'zbek tiliga maqol-matallar tarjimasi" kabi risolalari, shuningdek "Til

va tarjima" (1964) nomli monografiyasi professorning dastlabki ishlari bolsada tarjimashunoslikda tub o'zgarish yasadi.

Bugungi kunda XXI asrning zamonaviy tarjimashunosligiga ko'plab o'zbek tarjimon va lingvistlari o'z hissalarini qo'shib kelishmoqda. Bulardan Xurshid Davron, Muhammad Ali, Ibrohim Gafurov, Qudratxon Musayev, Abdurazxur Abdurazizov, Najmiddin Komilov, Begoyim Xolbekovalarni misol keltirishimiz mumkin.

Bundan tashqari, Malkolm Marsh shunday deydi: "Tarjima – bu tushunish va ifodalashni o'z ichiga oluvchi ikki qismli mashg'ulotdir. Tushunish manolarni turli darajada idrok etish va shuningdek matn mazmun sohasi bilan tanish bo'lish uchun aslyat tili bo'yicha chuqur bilimni talab etadi. Ifoda etish aslyat tilida tushunilgan narsani tarjima tilida iloji boricha aniq va ishonchli usulda hamda bir vaqtning o'zida aslyat tilidagi uslubni saqlab qolgan holarda qayta yaratish qobiliyatidir".

Yuqoridagi tariflardan ko'rinib turibdiki, tarjima murakkab jarayon bo'lib, tarjimon yuksak mahorat va chuqur bilim salohiyatiga ega bo'lishi lozim. Tinni bilishning o'zi badiiy asar tarjimasi bilan shug'ullanish uchun yetarli emas.

Katford tarjimani kolani (extent), darajasi (level) va safi (rank) ga ko'ra turlarga ajratadi. Kolaniga (extent) kora: to'liq (full) va qisman (partial); darajasiga (level) ko'ra: umumiy (total) va cheklangan (restricted); ranks (rank-bound vs unbounded translation) tarjima turlariga ajratadi.

To'liq tarjimada (full translation) butun matn tarjima jarayoniga jalb etiladi va aslyat tilidagi hamma qism tarjima tilidagi material bilan almashiriladi.

Qisman tarjimada (partial translation), aslyat tilidagi ba'zi qismlar tarjima qilimmasdan qoldiriladi, ular shunchaki tarjima tiliga o'tkaziladi va kiritiladi. Bu tarjima turidan asosan "tarjima qilimmaydigan birliklar" bo'lganida yoki aslyat tilidagi mahalliy bo'yog'dorlikni saqlab qolish uchun foydalaniladi.

Yuqoridagi turlardan farqli o'laroq, umumiy tarjima (Total Translation) aslyat tilidagi matning barcha til birliklari tarjima tilidagilari bilan almashiriladi. Ammo

cheklangan tarjima – aslyat tilidagi matn materialining faqatgina bitta birligi - fonetika, grafik, grammatik yoki leksik - tarjima tiliga o'g'irilishi bilan farqlanadi.

Uchinchi tarjima turi grammatik (yoki fonetik) ierarxiyadagi darajalar bilan bog'liq. Katford tarjimaning bu turini ikki kichik guruhga ajratadi: rank-bound translation va unbounded translation.

Rank-bound translation umumiy tarjimada yuzaga keladi, biroq u tarjima tilidagi ekvivalentlarni tanlashda grammatik birliklar ierarxiyasidagi bir daraja – ko'pincha ko'z yoki morfema darajasida chegaralangan bo'ladi. Bunga zid ravishda, tarjima tilidagi ekvivalentlar cheklangan tarjimada (unbounded translation) erkin pastdan yuqoriga siljishi mumkin.

Bulardan tashqari, Katford tarjimaning mashhur uchta turi: so'zma-so'z tarjima (word-for-word translation), erkin tarjima (free translation) va literal translation turlarini ham tanishtirgan. U ushbu tarjima turlariga quyidagicha tarif beradi:

"Word-for-word translation generally means what it says: i.e. is essentially rank-bound at word-rank (but may include some morphemes-morphemes equivalences). Free translation is always unbounded—equivalences shunt up and down the rank scale, but tends to be at the higher ranks—sometimes between larger units than the sentence.

Literal translation is between word-for-word translation and free translation. It may start, as it were, from a word-for-word translation, but make changes in conformity with TL grammar (e.g. inserting additional word, changing structure at any rank, etc.); this may make it a group-group or clause-clause translation".

Sozma-soz tarjima asosan aslyat va tarjima tilidagi grammatik struktura bir xil bo'lganida qollaniladi. Sababi bunaga vaziyatlarda grammatik o'zgarish yuz bermaydi.

Tarjima jarayonida biror matn bir tildan ikkinchi tilga o'g'irar ekamiz, matndagi ikki jihatga alohida e'tibor berish kerak. Bular shakl va ma'no. Larson "Meaning based translation" asarida quyidagi fikrlarni bildiradi: "Because a given

text has both form and meaning, there are two main kinds of translations. One is form-based and the other is meaning-based".

Shaklga asoslangan tarjima aslyiat tildagi shaklga mos bo'lishga harakat qiladi va so'zma-so'z tarjima (literal translation) nomi bilan ma'lum. Manoga asoslangan tarjima aslyiat tildagi matnning ma'nosini tarjima tilda tabiiy shakllarda yetkazish uchun barcha harakatlarni amalga oshiradi. Bunday tarjima idiomatik tarjima (idiomatic translation) deb ataladi. Buni yana shunday ifodalashimiz mumkin, so'zma-so'z tarjima (literal translation) aslyiat tildagi shaklini moslashtirishga urinsa, idiomatik tarjima (idiomatic translation) aslyiat tildagi ma'noni ifodalashga urinadi.

So'zma - so'z tarjima – aslyiat tilining strukturasi ko'zgusi bo'lib, tarjimani tushunishni qiyinlashtiradi va asl ma'noni buzib ko'rsatishi mumkin.

Idiomatik tarjima – tarjima tili strukturasi amal qiladi va asl ma'noni tarjima tilda tabiiy usulda ifodalaydi.

Erkin tarjima – koprog tarjima tili strukturasi amal qiladi, asl manbaniing ba'zi qismlari o'zgartirilishi yoki buzilishi mumkin.

Uslublar, til vositalarining nuqda ishlatilish yo'llari, fonetik, lug'aviy, frazeologik va grammatik birliklarning qo'llanish xususiyatlari tilshunoslik fanining uslubiyat bo'limida o'rganiladi. Uslub orqali so'zlovchi shaxs-kimsa, narsa-buyumlarga, atrofdagi ro'y berayotgan voqea-hodisalarga o'z munosabatini bildiradi. O'zbek adabiy tilida quyidagi asosiy nutq uslublari bor:

- a) so'zlashuv uslubi;
- b) badiiy uslubi;
- c) rasmiy uslubi;
- d) ommabop (publitsistik) uslubi;
- e) ilmiy uslubi.

O'z navbatida ijtimoiy-siyosiy uslubni publitsistik uslub deyish mumkin. Fanda voqelikning o'quvchiga obrazli, estetik jihatdan ta'sir etuvchi uslub badiiy uslub deyiladi. Bu uslubda hissiy-ekspressivlikni ifodalovchi holatlar ko'p uchraydi. Shu

bilan bir qator, ommabop (publitsistik) uslubda ham bunday til birliklaridan samarali foydalaniladi. Ommabop uslub aslida tashviqot-targ'ibot ishlarini olib borishda qo'llaniladi. Sodda, tushunarlik, ta'sirchanlik, adabiy til me'yorlariga rioya qilish ommabop uslubning asosiy belgilaridan hisoblanadi. Unda ijtimoiy-siyosiy so'zlar va so'z birliklaridan faol foydalaniladi. Bundan tashqari, nuqda ta'sirchan bo'lish uchun shunga xizmat qiladigan so'z va birliklar, maqol, matal va hikmatli so'zlar ham ko'p ishlatiladi.

Taniqli tarjimasunos G. Salomov uslubga quyidagicha ta'rif bergan: «Uslub badiiy asarning umumiy jarangosi va koloriti, obrazni tahlil qilish usuli, sanpalkorning voqelikka bo'lgan munosabati, printsipidir. Bular badiiy jarayonning yakunlovchi bosqichida shaklining asosiy tomonlarini yaxlit aks ettiruvchi xususiyat sifatida asarda zohir bo'ladi. Uslub yozuvchi ijodining uning asarlarida takrorlanib turadigan asosiy, tipik g'oyaviy-badiiy xususiyatlari majmuidir. Yozuvchining dunyoqarashi va u yaratgan asarlarning mazmuniga aloqador asosiy g'oyalar, muallif ko'prog tasvirlagan syujet va xarakterlar silsilasi, sanpalkor ijodida tez-tez uchrab turadigan badiiy tasvir vositalari, o'ziga xos tili uning individual uslubini tashkil etadi».

Asar yaratishda yoki uni boshqa bir tilga tarjima qilishda uslub alohida ahamiyat kasb etadi. Bu borada shuni ta'kidlash lozimki, badiiy asar uslubi bilan ijtimoiy-siyosiy asar uslubi tabiiyki bir-biridan farq qiladi. Bu jihat asarni bir tildan ikkinchisiga o'g'irishda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Badiiy tarjimada asosiy muaddao aslyiat matnining ta'sir kuchini boshqa tilda ham qayta tiklash bo'lsa, ijtimoiy-siyosiy asarlar tarjimasida matndan ang'lashilgan ma'noni to'la-to'kis aks ettirish bosh maqsad qilib olinadi. Boshqacha aytganda, badiiy tarjimada - aslyiat ohangi, uning badiiy tarovati, ijtimoiy-siyosiy asarlar tarjimasida - falsafiy ma'no asosiy tarjima birligi hisoblanadi. Lekin ularning har ikkala tarjimasida ham mutajrimdan ijodiy mahorat talab qilinadi. Yanni uslubiyatdan qat'iy nazar qanday matn bo'lmasin aslyiyatdagi fikr to'la-to'kis tarjima qilinayotgan tilda o'z aksini topishi zarur.

Birinchidan, badiiy asar ijodkori uslubini tarjimada qayta yaratish - bu asarda ijodkor qo'llagan tasviriy vositalar - imsoliy ifodalar, muholaga, o'xshatishlar va bo'yodkorlikning tarjimada aks etishidir. Ijtimoiy-siyosiy asar muallifi uslubini tarjimada qayta yaratishda publitsistik uslubga xos bo'lgan xususiyatlarga alohida e'tibor qaratgan holda ish yuritiladi. Bunday adabiyotlar tarjimai borasida uslubshunos T. Qurbonov dissertatsiyasida muayyan fikrlar bildirilgan.

Unda muallif publitsistik uslubning eng muhim xususiyatlarini sanaydi. Ulardan ayrimlariga to'xtalib o'tamiz:

1. Ijtimoiy-siyosiy munosabatni ifodalash. Bunda operativlik, ijtimoiy hayotda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni qisqa bayon qilib berish lozim bo'ladi. Publitsistika - bu publitsist bilan o'quvchi o'rtasidagi ochiq muloqotdir. Publitsistik uslubning asosiy maqsadi keng ommaga g'oyaviy ta'sir o'tkazish, ularda ijtimoiy-siyosiy dunyovqarashni shakllantirish va o'z qilayotgan ishlariga ishonch bilan kirishishlariga yordam berishdir.

2. Publitsistik uslubda aniqlik, lo'ndalik, amaliy nutqqa xos sintaksis, qat'iyat va hayotiylik ustuvor bo'ladi.

3. Axborotni tezkorlik bilan yetkazish uchun publitsistik uslubda til lahjalaridan, arxaizm va istorizmlardan kamroq foydalaniladi. Unda bugungi kun muammolari ustuvor bo'ladi. Masalan, «kuch» so'zini oladigan bo'lsak, ilmiy uslubda ushbu so'zning jismoniy xususiyatlari ko'rsatilishi mumkin. Ammo publitsistik atama sifatida bu so'zlar - progressiv kuch, yot kuch, qora kuch kabi birkimlar tarkibida qo'llanilishi mumkin. Publitsistik uslubda ijtimoiy-siyosiy atamalar, birkimlar va muayyan qo'lladagi so'zlardan keng foydalaniladi. Masalan, umumxalq, hamkorlik, quvolsizlanish, milliy mustaqillik, sovuq urush, koinotni o'zlashtirish, siyosiy demonstratsiya, ishlab chiqarish ilg'orlari kabilar.

4. Lo'ndalik, masalani aniq qilib qo'yish, so'zlamollik publitsistik uslubga xos bo'lgan xususiyatlardir.

5. Publitsistik uslubdagi gaplar asosan ritorik xarakterga ega bo'lib, unda sodda gaplardan ko'proq foydalaniladi.

6. Publitsistik uslub rasmiy ish uslubiga juda yaqin keladi.

7. Publitsistik uslubda faktlar birinchi shaxs tomonidan gapiriladi. Badiiy uslubda esa bu vazifa ko'proq uchinchi shaxsga havola etiladi. Badiiy asardagi avtor nutqi muallifning shaxsiy nutqi bo'lmaydi.

Publitsistik uslubda quyidagi sifatlash va epitetlar keng qo'llaniladi: munosib (ulush), tarixiy (o'zgarish, voqealar), har tomonlama (munosabat, taraqqiyot), muhim (davr, bosqich), fidokorona (mehnat), ulkan, buyuk (inshoot, ishlar) va boshqalar. Bundan tashqari, publitsistik uslubda quyidagicha tantanavor so'zlar ham keng qo'llaniladi: ijodkor yoshlar, muhlasham, ulug'vor, za'fat quchmoq, bukimas hoda, barkamollik, shijoatkorlik va boshqalar. Shu bilan bir qatorda, bunday uslubda salbiy bo'yogga ega bo'lgan hissiy nutqqa xos jinoyatchilar to'dasi, talon-taroj, o'g'ritik, qotillik, tekinox'rtlik, eskilik sarqitdari, surbetlik va boshqalar kabi so'zlar ham qo'llaniladi.

Publitsistik uslubning lisoniy tarkibi quyidagi qatlamlarni o'z ichiga oladi:

1. Markuraviy (konitse'tual) leksika.

2. Hissiy - eks'pressiv bo'yogli leksika:

a) ijobiy bo'yogli so'zlar;

b) salbiy bo'yogli so'zlar;

c) modalik xususiyatiga ega bo'lgan so'zlar.

3. Hissiy - eks'pressiv bo'yogga ega bo'lgan leksik neytral so'zlar.

Mustaqillik davri ijtimoiy-siyosiy atamaları, ya'ni publitsistik uslubga xos markuraviy leksika avvalgilardan jiddiy farq qiladi. Sho'ro davri publitsistikasida «sovet», «sotsializm», «sotsialistik», «kommunistik» kabilar asosiy ideologik atamalar bo'lgan bo'lsa, hozir «mustaqillik», «ozodlik», «milliy g'oyaa», «milliy makura», «vatanparvarlik», «barqarorlik», «insonparvarlik», «internet», «istiqlob», «ko'p partiyaviylik», «ma'naviyat», «ma'rifaa», «Oliy Majlis», «parlament», «referendum», «Senat», «tolerantlik», «qadriyatlar» kabi atamalar keng qo'llanilmoqda. Avvallari keng qo'llanilgan markuraviy leksika o'rniiga hozirgi kunda mustaqillik markurasini ifodalovchi so'zlar ishlatiladi.

O'zbek tilshunosligida publitsistikaning shakllanishi va rivoji borasida tadqiqot olib borgan Donoxon Ne'matova o'zining «Cho'lpon publitsistik asarlarining lingvistik tahlili» mavzudagi nomzodlik dissertatsiyasida o'zbek publitsistikasi haqida muayyan fikrlar bildirgan.

I. A. Karimov o'zining «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarida hozirgi zamon publitsistikasi va shu soha mutaxassislari oldidagi vazifalar haqida shunday yozadi: «Htaqiqatan ham, respublikadagi yangi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy shart-sharoitlar ommaviy axborot vositalari oldiga mutlaqo yangi, shu paytgacha nolanish bo'lgan vazifalarni qo'ymoqda». O'zbek publitsistikasi haqida tadqiqot olib borgan Donoxon Ne'matova -ushbu vazifa ommaviy axborot vositalarining juda kuchli, ta'sirchan tarkibiy qismi bo'lgan publitsistik asarlar oldiga muhim talablar qo'yadi, deb ta'kidlaydi. Shu bilan bir qatorda olim publitsistik asarlar ta'sirchanligini, omma ongiga tez yetib borishini bunday asarlarning asosiy xarakterli tomoni, deb hisoblaydi.

Uslublar ichida ommaviy (publitsistik) uslub o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Ommaviy axborot vositalaridagi maqolalar, mahruzalar va shu sohada yaratilgan asarlar publitsistik uslubda yoziladi.

Uslublar o'ziga xos lug'at, turg'un birikmalari, jumla va sintaktik qurilmalari, bundan tashqari, ekspressiv xususiyatlariga ko'ra bir-birlaridan ajralib turadi. Shunga ko'ra uslublar tajrimada o'zining muqobili yordamida aks ettirilishi kerak bo'ladi. Birini ikkinchisi bilan o'zgartirish yoki almashtirish tajrimada noaniqlik yoki g'alizlik keltirib chiqaradi. Masalan: Islom Karimovning O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari asarida hozirgi zamonga, mustaqillik makurasiga xos atama va so'zlardan foydalanilgan. Bundan tashqari, muallif uslubida lo'ndalik, aniqlik yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Yana bir e'tiborli tomoni shundaki, asarda hissiy-ekspressivlikni ifodalovchi vositalardan ham o'rinni foydalanilgan.

Darhaqiqat, ijtimoiy-siyosiy asarlar tajrimasi borasida aniqlik, lo'ndalik, eng muayyis, ma'no ustuvorligi birinchi o'rinda turar ekan, albatta, tajrimon bu talablarga javob berish uchun, avvalo, tajrima predmetini chuqur o'rgangan bo'lishi kerak. Bu borada G'. Salomov o'zining «Tajrima tashvishlari» risolasida quyidagi fikrlarni bildiradi: «Tajrima qilish uchun so'zlarning asosiy lug'aviy mazmuni – yu tlining grammatik qoidalarini bilishning o'zi kifoya emas. Buning uchun tilni his etish lozim. Tilning ana shunday «hissiy» tomonlaridan biri muayyan asarda avtor tlining qavsi qatlamlardan, qanday, ne yo'sinda foydalanganida o'z ifodasini topadi. Bu esa uslub bilan bog'liq».

I. A. Karimovning notiqlik madaniyati va asarlaridagi o'ziga xos uslubi to'g'risida ilk bor Baxtiyor Omonov o'zining «Siyosiy yetakchi nutq madaniyatining jamiyatni demokratalashirish jarayonlariga ta'siri» mavzusidagi dissertatsiyasida munosabat bildirdi. Unda Islom Abduq'anievich Karimov uslubiga xos quyidagi sifatlar ko'rsatib o'tilgan:

- Nutqning ommaviyligi.
- Nutqning ta'sirchanligi.
- Nutqning jonliqligi.

• Yetakchi bilan omma birligini namoyon etadigan hodisa bo'lganligi.

Bizningcha, I. A. Karimov publitsistik nutqidagi o'ziga xoslikni belgilovchi bir qator omillar mavjud bo'lib, asosiy lari sifatida quyidagilarni sanash mumkin:

- 1) muallifning o'z fikrlarini ifodalashda lo'ndalikka, soddalikka intilishi;
- 2) tilning ifoda vositalaridan o'z o'rinda umumli foydalanishi;
- 3) tilning eng jozibali qatlami-maqol, matal va frazeologik birliklardan mohirona foydalana bilishi;
- 4) nutqning sodd va ravonligi;
- 5) muallifning yetuk siyosatshunos olim sifatida namoyon bo'lishi.

Badiiy asar muallifidan farqli ravishda, publitsist yozuvchi, avvalo, o'z nutqini keng omma, shuningdek oddiy xalq uchun moslashtirishi, muvofiqdashirishi kerak bo'ladi. Shunga ko'ra birinchidan, nutqda soddalikka intilishi, ikkinchidan, nutqni

jonli mulqot shaklida olib borishi, uchinchi, o'zi ifodalamoqchi bo'lgan fikrini yetkazishda, ommaga ta'sir ko'rsatishda til imkoniyatlaridan faol foydalanishga erishishi taqozo qilinadi. Demak, bularning barchasi publitsist - yozuvchi tilning ifoda uslublaridan, til vositalaridan mohirona foydalana bilishini taqozo qiladi. Prezidentimiz tomonidan yozilgan asarlarni shu jihatdan kuzatadigan bo'lsak, uning tilimiz imkoniyatlaridan mohirona foydalanganligidan tashqari, mustaqillik davriga xos bo'lgan ko'plab ijtimoiy-siyosiy sohaga oid terminlar qo'llanganligi, shu soha terminologiyasini rivojlantirib, yangi so'z va so'z birkimlarini iste'molga olib kiritganligining guvohi bo'larniz. Bu borada publitsist - yozuvchi o'z maqsadiga erishish uchun tilning ifoda vositalari - metafora, metonimiya, kinoya, o'xshatish, sifatlash, tasviriy ifoda kabildan umumli foydalangan.

O'quv – metodik topshiriqlar:

1. Tarjima fanining tushinchasi deganda nimalarni misol tariqasida ayta olamiz?
2. Katford tarjima qanday turlarni o'z ichiga qamrab oladi?
3. Tarjima nazariyasi faning uslublari haqida to'xtalib o'ting.
4. Publitsistik uslub haqida nimalar bilasiz?
5. O'zbek tilshunosligida publitsistikaning shakllanishi haqidagi fikrlaringizni bayon qiling.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hamroyev M. O'zbek tili, -T.: 2007. -B.143.
- SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2 I ISSUE 2 I 2021 ISSN: 2181-1601
2. Salomov G'. «Tarjima tashvishlari», G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va sanhat nashriyoti, -T.:1983, -B.16
3. Myeliyev S. Tarjima va falsafiy mahno, Tarjima sanhati, maqolalar to'plami, 5 kitob, -T.: 1980, -B. 252.
4. Qurbonov T. "Publitsisticheskij stilg sovremennogo uzbekskogo yazqka", diss.

- na soiskanie uchongy stepeni kan. fil. nauk. Sam. 1987.
5. Abdullayev M., Abdullaeva M. va boshqalar, Mustaqillik. Izohli ilmiy-ommabop lug'at, to'ldirilgan uchinchi nashri, - T.: «Sharq», 2006. -B. 528.
 6. Nematova D., «Cho'lp on publitsistik asarlarining lingvistik tahlili», filologiya fanlari nom. diss., - T.: 2004, -B.145.
 7. Karimov I. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida T.: «O'zbekiston», 1997, -B. 177.
 8. Salomov G'. Tarjima tashvishlari, -B.28.
 9. Omonov B. "Siyosiy yetakchi nutq madaniyatining jamiyatni demokratlashirish jarayonlariga tahsiri", siyosiy fanlar nom. diss., T.: 2004, -B.8

4. TARJIMA TURLARI

Tarjimashunoslikda asl nusxa tili va tarjima tilidagi materialning qay shaklda amalga oshirilishiga qarab tarjimaning turli turlarini ajratish mumkin. Bu birinchi tasniflashirishga asos bo'luvchi omildir. Tarjimashunoslikda tarjimaning turlarini ularning mazmuni va mohiyatidan kelib chiqib ajratish ham amalga oshirib kelinmoqda, unda tarjimaga aloqador har ikkala tilidagi matnlarning shakli emas, balki ularning mazmuni yoki mohiyatiga tayanib tasniflashiriladi.

L. S. Barchudarov asl nusxa tili va tarjima tili matnining qanday shaklda berilishiga ko'ra tarjimaning to'rt asosiy turini ajratadi:

- 1) og'zaki-og'zaki;
- 2) yozma-yozma;
- 3) og'zaki-yozma;
- 4) yozma-og'zaki.

Bu tarjima turlari ichida og'zaki-og'zaki tarjima nazariyasini 2 turga bo'lib o'rganiladi:

- 1) og'zaki izchil tarjima;
- 2) og'zaki sinxron tarjima.

V. N. Komissarovning tarjima tasnifi quyidagicha ta'riflaydi:

- 1) badiiy tarjima;
- 2) informativ tarjima.

G. M. Xoshimovning tarjima tasnifi haqida esa quyidagilarni misol tariqasida olishimiz mumkin:

- 1) badiiy tarjima;
- 2) nobadiiy tarjima.

R. K. Min'yar-Belouchchev tasnifiga ko'ra quyidagi tarjima turlari mavjud:

- 1) yozma tarjima;
- 2) sinxron tarjima – og'zaki;
- 3) izchil tarjima;
- 4) varaqdan tarjima.

Tarjimada yana nima tarjima qilamayotganligiga qarab tarjimaning quyidagi turlarini ajratish mumkin:

- 1) badiiy tarjima;
- 2) ilmiy-siyosiy tarjima;
- 3) ilmiy-tarjimaiy tarjima.

Tarjima jarayonlari yer yuzidagi xalqlarning insoniyat sivilizatsiyasini birgalikda, yaqin hamkorlikda yaratib borganini ko'rsatadi.

Sinxron tarjima

Aslini olganda, sinxron tarjima XX asrga kelibgina qo'llanila boshlandi. XIX asr oxiri – XX asrning boshlari insoniyat faoliyatining ko'plab sohalarida – sanoat, fan, savdo-sotiqda jadal rivojlanish bo'lgani bilan ajralib turadi. Xalqaro hamkorlik o'sib borib boshlagan ham yangi shakllarga kasb etgan. Keskun ortib borayotgan talabni qondira oladigan yangi aloqa imkoniyatlariga ehtiyoj sezila boshladi. Sinxron tarjima birinchi marta 1919-yilda Parijdagi tinchlik konferensiyasida qo'llanilgan. SSSRda sinxron tarjimadan ilk bor 1926-yilda, Kominternning 6-kongressi paytida latifoda eutilgan. Sinxron tarjimonlarning sa'y-harakatlari tufayli akademik Pavlovning 1935-yilda Leningradda bo'lib o'tgan XV Xalqaro fiziologik kongressdagi ochilish nuqti ingliz, nemis va fransuz tillarida o'tkazildi. Kommunistik partiyaning 20 – syezdi oltita tilda olib borilgan. II Jahon Urushidan so'ng 1946-yildagi Nyumberg Xalqaro harbiy sudida ilk marotaba sinxron tarjimadan foydalanildi. Sinxron tarjima talabi dastlab tarjima bilan shug'ullanuvchilarning mutlaq aksariyatini sarosimaga soldi. Hatto sinxron tarjima tanqid ostiga olinib, uning maqsadga muvofiq emasligi haqida mulohazalar bildirildi. Shunga qaramay, sinxron tarjima imkoniyatlarining amalda namoyish qilinishi natijasida tez orada yangi soha mutaxassislarini tayyorlash dasturlari ishlab chiqila boshlandi. Sinxron tarjimaning kasbiy va akademik mezonlari belgilandi. Biroq hali-hinuz ko'pchilikning sinxron tarjimaga skeptik nazar bilan qarashi seziladi.

Sinxron tarjima og'zaki tarjimaning eng qiyin turi bo'lib, undan tarjimon gapiruvchi notiqdan bir so'z yoki jumlagi orqada qolib tarjima qiladi, unga tarjima

uchun vaqt berilmaydi. Tarjimon bunday paytda ham eshitadi, ham tushunadi, ham tarjima qiladi, ham gapiradi.

Mana shu operatsiyalarning barchasini sinxron tarjimon bir vaqtda bajaradi. Bu esa undan chuqur bilim saviyasidan tashqari, tez mulohaza qilish, tez tushunish, tezda to'g'ri va to'laqonli tarjima qilishni talab etadi. Bu tarjima ingliz tilida "simultaneous/synchronous translation" deb yuritiladi.

Shuningdek, sinxron tarjimada, tarjimon tarjima qilish kabinasida o'tiradi va naushnik (quloq eshitgich) orqali so'zlovchini tinglaydi, so'ng tinglash chog'ida mikrofon orqali tarjima qiladi. Konferensiya xonasidagi delegatlar asosiy tilni naushnik orqali tinglashadi. Sinxron tarjimon imo-ishoralar orqali ham bajariyadi (kar va soqovlar uchun). So'zlangan tildan imo-ishora tiliga tarjima qilinadi. Imo-ishorada tarjimonlar kabinada o'tirishmaydi: ular so'zlovchini ko'ra oladigan va boshqa qatnashchilarga ko'rina oladigan konferensiya xonasida turishadi. Pichirlab tarjima qilish sinxron tarjimaning shunday shakliki, bunda, tarjimon konferensiya xonasining kabinasida emas, balki tarjima kerak bo'lgan delegatning ortida o'tiradi va nulgning asosiy mazmunini delegatning quloqlariga pichirlaydi.

Sinxron tarjima turlari:

Amalda, sinxron tarjimaning uchta turi mavjud bo'lib, ular turli xil tarjimalarga tegishli:

- ❖ Yodaki (eshitib) sinxron tarjimada. Bunda tarjimon quloqchilar orqali notiqning uzluksiz nutqini qabul qilib, ma'lumotning tushishiga qarab tarjimani bloklab (qismlarga bo'lib) amalga oshiradi. Bu keng tarqalgan va eng murakkab holatdir;
- ❖ Sinxron tarjimonga notiq nutqining yozma matni oldindan berilgan bo'ladi. Oldindan tayyorgarlik ko'rib yoki tayyorlanmasdan matnga qarab sinxron tarjima. Sinxron tarjimon oldindan notiqning yozma nutq matnini oladi va keltirilgan materiallarga mos tarzda tarjimani amalga oshiradi;
- ❖ Oldindan tarjima qilingan matni bir vaqtning o'zida ya'ni sinxron tarzda o'qish berish. Bu versiyada, ma'ruzachining nutqidan so'ng, sinxron tarjimon

tayyorlangan matni o'qiydi va agar kerak bo'lsa, agar notiq berilgan matndan chetga chiqsa, tuzatishlar kiritadi.

O'zbekistonda sinxron tarjima

Yurtimizda tarjimaning asosan yozma turi tarqag'y eigan va bunga turi tarixiy davrlardan tortib oxirgi yuz yillikdan yozma tarjimaning ajoyib namunalari misol qilib keltirishimiz mumkin. Lekin so'nggi 30 yilni olsak, endilikda e'tibor og'zaki tarjima, shu jumladan, sinxron tarjimaga ko'proq qaratilayotganini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni, hozirgi davrda istalgan tildan, shu jumladan, o'zbek tilidan boshqa tilga, boshqa tildan o'zbek tiliga tezkor, bexato, adekval, mantiqiy tarjima qila olish mahoratini shakllantirish dolzarblashib ulgurd. O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi bilan bo'liq barcha qonun va dasturlarida zamon talablariga muvofiq bo'lgan barcha shart-sharoitlar, imkoniyatlar va asoslar belgilab qo'yilgan. Ushbu qator asosida so'nggi yillarda Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti va boshqa bir qator oliy ta'lim muassasalarida sinxron tarjima nazariyasini o'qitish yo'lga qo'yildi.

Vizual tarjima

Vizual tarjima qilish sinxron tarjimaga yaqinroqdir. Matn ham og'zaki, ham yozma ravishda talabalariga taqdim qilinadi. Bunday hollarda talabalarda nutqning yozma nusxasini tayyorlashda 5, 10 daqiqa vaqtlari bo'ladi. Ushbu tayyorgarlikka asoslanib, so'ng ular xuddi naushniklar orqali o'qib berilayotgandek ko'rib tarjima qilishlarini so'rashadi. Talabalar so'zlovchini tinglashlari shartlig'i aytiladi va bu ko'rib tarjima qilish mashqi bo'lsa ham, matni shunchaki o'qishlari so'raladi.

Vizual tarjima qilish shunday qurolki, ushbu bo'limda tarjimonda maundagi texnik terminlarni ko'rib chiqa olish va o'zi mutaxassis bo'lmagan sohadagi terminlarni tarjima qila olishga tayyorgarlik ko'rish imkoni bo'ladi. Qiyin so'zlarning talaffuzini ko'rib olish mumkin. Bundan tashqari vizual tarjima qilish qiyin matnlar mazmunini konferensiya boshlangunga qadar ko'rish imkonini beradi.

Sinxron tarjimada vizual tarjima qilish uning eng yuqori pog'onasida qo'llaniladi. Har doim tarjimon eshitiishi kerak bo'lgan ishning nushasini ustida ishlaydi. Biroq, vizual tarjima qilishga qo'shimcha sifatida tarjimon so'zlovchi yozma matndan tasviri chiqmayotganiga amin bo'lishi kerak. Tarjimaning bu shaklda, tarjimon ilmiy va texnik majlislarda qiyinchiliklarga duch keladi. Hayratli tomoni shundaki, ko'pchilik tarjimonlar imkoniyat bo'lgan vaqtda yozma matni juda aniqlik bilan kuzatishni tanlashadi. Faqatgina eng yaxshi tarjimonlar aynan shu qiyinchiliklar ustida yozma matnsiz jonli tarjima qiloladilar.

Yozma material yuqori tezlikda o'qilgan bo'lsa ham, tarjimon o'rta hisobda bir qancha vazifalarni bajarishi kerak:

1. So'zlovchining gaplarini yaxshi anglaganini tekshirishi;
 2. Axborotni yakunlash;
 3. Tarjima qilish mumkin bo'lgan ko'p axborotni ko'rib tarjima qilish.
- So'zma - so'z tarjima hech qachon qabul qilinishi kerak emas, talaba matni bir necha marta dan tahlil qilishi lozim. Ravon va mantiqiy ifodalalmagan har qanday mazmuniy birkita agar lozim bo'lsa, matnga bog'lamagan holda talaba tomonidan qaytarilishi lozim. O'quvchilar talabalar matnga qatnmay javob berishlarini foydali deysinadi, balkim to'liq tinglovchining rolini ijro etishlari lozim. Vizual tarjima qilish har qanday tarjimonni o'qitish jarayonining asosiy qismidir. Vizual tarjima qilish bo'lajak tarjimonlarni kelajakdagi kasblariga atayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Bu ularning tezlik va jadal tarjima qilish mahoratlarini oshiradi. Tarjimon vizual qancha tez tarjima qilsa, uning tarjimasi shuncha ta'sirchan bo'ladi.

O'quv – metodik topshiriqlar:

1. Tarjima turlari nechchi qismga bo'lib o'tganiladi?
2. Tarjima jarayonlarini insoniyat sivilizatsiyasiga nisbatan o'ttini qanday ko'rishimiz mumkin?

3. Sinxron tarjimaning yurtimizdagi o'tini borasidagi fikr va mulohazalarini bayon qiling.
4. Vizual tarjima asosiy yo'nalishi qanday?
5. Sinxron va vizual tarjimaning o'zaro bir – birlidan farqi haqida qisqacha ma'lumot bering.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Namidov X., Ismatullayeva N., Ergasheva S. Sinxron tarjima (o'quv qo'llamasi). – T.: TDSHU, 2020. — 144 b.
2. Ochilov E., Xodjaeva N. Tarjima nazariyasi (o'quv qo'llamasi). – T., 2020. — 182 b.
3. Виссон Л. Синхронный перевод с русского на английский. Приемы. Навыки. Пособия. — М., 2001.
4. Гофман Е. А. К истории синхронного перевода. // Тетради переводчика. — М., 1963. — С. 20-26.
5. Зимняя И. А., Чернов Г. В. К вопросу о роли вероятностного прогнозирования в процессе синхронного перевода // Вопросы теории и методики преподавания перевода. — М., 1973.
6. Миньяр-Белоручев Р. К. Как стать переводчиком? — М.: Готика, 1999. — 176 стр. ISBN 5-7834-0035-1

5. YOZMA TARJIMA TURLARI

Yozma-yozma tarjima uzoq tarixga ega. U eng ko'p qo'llaniladigan tarjima turlaridan bo'lib, minglab badiiy asarlar, millionlab hujjatlar va undan ham ko'proq ilmiy texnikaviy adabiyotlarning tarjimasi hisoblanadi. Bu tarjimani amalga oshirish unchalik murakkab extralingvistik shart-sharoitlarni talab qilmaydi, chunki tarjimonga to'laqonli tarjima berish uchun barcha imkoniyatlar berilgan, yetarli vaqt, istalgan sharoit, qayta-qayta tarjima qilish, kim bilandir kengashish, maslahatlashish kabi katta imkoniyatlar berilgan.

Yozma-og'zaki tarjima yozma matnning og'zaki tarjimasi demakdir. Bunday tarjima hayolda ko'p uchrab turadi. Bunga telegrammalar, yo'l-yo'riqlar, xatlar, hujjatlar va hokazolarning tarjimalari misol bo'lishi mumkin.

Og'zaki-yozma tarjima ham tez-tez qo'llanib turadi, masalan, qandaydir og'zaki nutqning yozma tarjimasi, og'zaki subhating (mulqotining) yozma tarjimasi misol bo'la oladi. Har bir tarjima turi o'ziga xos ahamiyatga ega.

Yozma matn qadimda paydo bo'lgan. Uni kecha yoki yuz yil oldin ham yozish mumkin edi. Har qanday holatda ham u turib qolishi va tarjima orqali muammolan chiqishi mumkin edi. Biroq og'zaki nutqning tarjimasi shu yerning o'zida amalga oshadi va xatolik va noaniqliklarga limmo-lim bo'lishi ham mumkin.

Yozma va og'zaki tarjima ikkita alohida atama bo'lib ular bir-biridan farqlidir. Har ikkala tur ham umuman boshqa-boshqa qobiliyat va malakani talab qiladi. Ular uchun umumiy bo'lgan narsa asl matn mazmunining tarjima tilida berilishidir. Yozma tarjimon tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'lishi va yozma matn shakllanira olishi lozim. Yana bir muhim element, yozma tarjima yakka holda, og'zaki tarjima esa har doim guruhda amalga oshiriladi.

Yozma tarjimada statik ma'lumotlar tarjima qilinishi mumkin. Bungacha unga muharrirlar ishlov berishadi. Ammo sizning tarjimaingiz davomida u o'zgaradi. Unda aniq muqaddima va yakun mavjud. Agarda og'zaki tarjima nemis tilida qilinayotgan bo'lsa, aytilayotgan fikr nima bilan tugashini yoki qanday tugashini

bilinmaslik mumkin. Bunda faqat tarjima boshlanadi, qanday tugashini topib olishga to'g'ri keladi. Og'zaki nutq doimo rivojlanadi va o'zgarib boradi.

Yozilgan matn bir nechta marta ko'rish mumkin, qolaversa barchasini хотирада saqlashni hojati yo'q. Og'zaki nutq doimiy ravishda oldinga harakat qiladi. Shuning uchun uning ketidan yetib olish uchun, hech bo'lmasa uning yo'lini aniq bilish, ya'ni aytilgan masalaning asosiy qirralarini eslab qolish kerak. Ko'p hollarda buni yoddan chiqish juda mushkul.

Og'zaki tarjimon faqat so'zlar bilan ishlaydi. Uning ishi demak, so'z, imo-ishora, jest va ohang bilan bo'ladi. Bularning barchasini u tarjima jarayonida yaxshi uqib olishi kerak. U xorijiy mehmon yoki hankor nimani xohlagan bo'lsa, shuni maksimal darajada aniq yetkazishi kerak.

Og'zaki tarjimonga ob'ektiv yondashish ancha oson bo'ladi. Og'zaki tarjima da mutaxassisga nutq amalga oshiralayotgan muhit ta'sir qiladi. Ular notiq va boshqa qatnashuvchilar gay tarzda so'zga murojaat qilishlarini ko'rib his qiladilar.

Har qanday so'zlashgich yoki lug'at yozma matn tarjima qilishga yordam beradi. Og'zaki fikrni darhol tarjima qilish talab qilinadi. Yordamchi materiallardan foydalanish imkoniyati bo'lmaydi.

Og'zaki tarjimon qandaydir hajmda ma'lumotni eshitadi va uni mazmunini imkon qadar tez xorijiy tilga tarjima qilishi kerak bo'ladi. Ba'zida aytilgan gapning aniq ekvivalentini tanlab olish mumkin bo'lsa, ko'p hollarda esa transformatsiya qilishga to'g'ri keladi. Ya'ni bunda bir oz soddaroq va vaziyatga mos keladigan shaklda berish afzal ko'riladi. Og'zaki tarjima bo'yicha mutaxassis xorijlik nutqini o'qirishda o'zining subyektiv izini qoldiradi. Tarjimon matn interpretatsiyasiga uning ta'lim olganlik darajasi, tarbiyasi, madaniyatligi va odatlari ta'sir qiladi.

Tarjima jarayonini biz yuqorida biror tildagi matnni ikkinchi bir tildagi matnga transformatsiya qilish, o'zgartirish deb ta'riflab o'tdik. Demak, tarjima jarayonida albatta ikkita matn (A.I. Smirnitkiy bo'yicha "nutq asarlari") mavjud bo'ladi. Bularndan bittasi boshlang'ich, dastlabki matn hisoblanadi va ikkinchi matnga

bog'liq bo'lmagan holda yaratiladi. Ikkinchi matn esa birinchi matn asosida ma'lum uslubiy-lisoiy operatsiyalar, ishlar bajarish yo'li bilan vujudga keladi.

Birinchi matn asl matn yoki original nusxa deb aytilsa, ikkinchi matn tarjima matni yoki tarjima deb ataladi ("tarjima" so'zining birinchi ma'nosida). Asl matn qaysi tilda aytilgan yoki yozilgan bo'lsa, o'sha tilni asl matn tili (qisqartirib AMT) deb ataymiz. Tarjima matni qaysi tilda yaratilgan bo'lsa, o'sha tilga tarjima tili (qisqartirib TT) deb nom qo'yamiz.

Tarjima mohiyatini aniqlashda quyidagi savolga javob berish o'ta muhim hisoblanadi: nimaga asosan biz tarjima matni asl matnga adekvat tarzda ekuivalent, har jihatdan teng yoki muqobil deb o'tamiz? Masalan, nima uchun "Mening akan Myunxenda yashaydi" gapini nemischa "Mein Bruder lebt in Munchen" gapining tarjimasi deb aytayotmiz, "Men universitetda o'qiyman" gapini yuqorida keltirilgan nemischa gapining tarjimasi deb aytayotmiz?

Ma'lumki, tarjima jarayonida biror tildagi matni ikkinchi tildagi xohlagan matn bilan almashtirib bo'lmaydi. Tarjima jarayoni ixtiyoriy ravishda emas, balki ma'lum bir qoidalar asosida sodir bo'ladi. Agar ushbu qoidalarga rioya qilmasa, tarjima haqida gapirishga o'rin qolmaydi.

Asl matn tili dagi matni tarjima tilidagi matnga almashtirishda ma'lum bir invariant saqlanib qolishi shart. Ushbu invariantning saqlanib qolish darajasi tarjima matnining asl matnga nisbatan muqobil yoki adekvatlik darajasini aniqlab beradi. Tarjima jarayonida nima invariant bo'lib saqlanib qoladi? Bu muammoni yechishda quyidagilarni inobatga olish kerak.

Har bir belgining ikki tomoni bo'ladi: shakl va ma'no. Til o'ziga xos belgilar tizimi bo'lganligi sababli til birliklari ham ikki tomonga ega: ham shakl, ham ma'no. Bu borada tarjima uchun quyidagi fakt hal qiluvchi rol o'ynaydi: turli tillar shakl jihatidan farq qiluvchi, ammo ma'no jihatidan bir xil bo'lgan til birliklariga ega.

Masalan, yuqorida keltirilgan gaplarda nemischa "Bruder" so'zi o'zbekcha "aka" so'zidan shakl jihatidan farq qiladi-yu, ammo ma'no jihatidan unga o'xshash. (Hozircha biz turli tillarga oid bo'lgan birliklarning ma'no jihatidan odatda to'liq

emas, balki qisman o'xshash bo'lishlarini inobatga olmayapmiz. Masalan, nemischa "Bruder" so'zi "aka" ma'nosidan tashqari yana "uka" degan ma'no ham ega. Bunday hodisa, ya'ni turli tillarga mansub birliklarning ma'nolarini qisman o'xshashligi tarjima jarayonini qiyinlashtirsa ham, ammo uning mohiyatini o'zgartirmaydi.)

Shu asosda quyidagini ta'kidlab o'tishimiz mumkin. Nemischa "Bruder" so'zini o'zbekcha "aka" so'zi bilan almashtirganimizda tarjima jarayoni sodir bo'ladi, chunki shakl jihatidan farq qiladigan bu so'zlar ma'no jihatidan o'xshash yoki ekuivalentdir. Aslida esa, minimal matn (nutq asari) sifatida gap xizmat qilishi sababli, tarjima jarayoni albatta kamida bitta gap (bir nechta gap) doirasida sodir bo'ladi. Turli tillarga mansub birliklarning ma'nolari bir-birlariga to'g'ri kelmasliklari odatda gapda bartaraf etiladi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan misolimizdan kelib chiqqan holda, shuni aytish joizki, tarjimada biz faqatgina nemischa "Bruder" so'zini o'zbekcha "aka" so'ziga, yoki nemischa "lebt"ni o'zbekcha "yashaydi" so'ziga almashtirib qo'ymasdan, balki butun nemischa gapni "Mein Bruder lebt in Munchen" o'zbekcha "Mening akan Myunxenda yashaydi" gapiga almashiramiz, bu o'rinda "yashaydi" so'zini "qolqomat qiladi" birlikasiga almashirish ham mumkin. Har ikki holarda ham gaplar shakl jihatidan farqli, ma'no jihatidan esa o'xshash.

Yuqoridagilarni inobatga olib, tarjimaga aniqroq ta'rif berishimiz mumkin:

Tarjima deb bir tildagi nutq asarini ikkinchi tildagi nutq asariga o'g'irish, o'zgartirish jarayoniga aytiladi; ushbu jarayonda nutq asarining ma'nosi o'zgarmasdan saqlanib qolish shart.

Tayyorgariksiz tarjima va oldindan tanishilgan tarjima. Tayyorgariksiz tarjima o'ng qiyin tarjima jarayoni hisoblanadi. Bunda tarjimon o'z oldida qanday tarjima obyekti turganligini, qaysi soha, qanday terminologiya mavjud, tarjima matni kimlarga mo'ljallangan, uning hajmi qancha ekanligini bilmaydi. Bu esa albatta (muhim) o'ziga hos professionallik talab qiladi. Tayyorgariksiz tarjima og'zaki

va yozma matn asosida amalga oshirishi mumkin. Tayyorgariksiz og'zaki tarjima sinxron yoki keima-ket shaklda amalga oshiriladi. Bu holat har xil mavzudagi xalqaro ilmiy-nazariy anjumanlar, simposiumlar, uchrashuvlar, kelishuvlar jarayonida kutilmagan holatda tarjimonga zarurat tug'ilishi oqibatida yuzaga keladi. Bu esa tarjimon uchun o'ziga xos qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Yozma tarjima esa turli yuqori vakolatli organlar tomonidan tezkor bajarilishini talab qilingan hujjatlar, dasturlar, loyihalar, nizomlar va hokozolar asosida amalga oshiriladi. Bunda tarjimon va mazkur masalani tayyorlovchi mas'ullar bir joyda (yoki mas'ulning xonasida) tezkor tarjima qilishlariga to'g'ri kelganda, sodir bo'ladi.

Oldindan tanishilgan tarjima deyarli barcha yozma tarjima turlarini o'z ichiga qamrab oladi. Bunda epik, dramatik, lirik va publisistik asarlarning tarjimalari, e'lonlar, ko'rgazma matnlari, reklama, shiorlar, hikmatli so'zlar, transportlarning qanov grafigi, narx-navo va hokozo matnlar tarjimalari nazarda tutiladi. Yozma matni oldindan tanishib tarjima qilish, avvalambor har-xil, bir tili, ikki yoki uch-to'rt tili lug'atlardan foydalanish mumkin bo'ladi, o'zaro fikrlashish imkonini beradi, yetarli darajada vaqtga ega bo'linadi va bularning barchasi tarjima mazmunining sifati chiqishini kafolatlaydi.

Har qanday xorijiy ma'ruzachi bilan birgalikda faoliyat olib borayotgan tarjimon tayyorlanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu ham og'zaki matnga oldindan tanishilgan tarjima hisoblanishi mumkin. Zero u xorijlik fuqaroning ma'ruzasi bilan tanishishi yoki ma'ruza matni bo'lmaganda, u bilan bevosita mulogot qilib ma'ruza mazmuni, sohasi, terminologiyasi bilan o'zmi - ko'pini tanishish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Tarjima sur'ati, amaliy muammolar va amaliy malakani rivojlantirish. Tarjima sur'ati xoh u yozma bo'lsin xoh u og'zaki bo'lsin, uning sifati nuqtai nazaridan ijobiy mazmun kasb etishini talab qiladi. Tarjima sur'atini oshirish o'ziga hos amaliy muammolarga ega. Bunga lug'at zahirasining kambag'alligi yoki grammatik bilimlarning susligi asosiy ko'rsatgich emas. Balki tarjimondan bundan ham ko'proq narsani bilish talab qilinadi. Zero, tarjima qila olish bu butun bir fandır.

Tarjima tilida fikrlay olamizmi, demak biz shundagina tarjimaning o'ziga hos nozik jihlatlarini anglay olamiz.

Nemis va o'zbek tillari qurilishi va shakllar tizimi bir-biridan tubdan farq qiladi. Shu bois nemis tilidan o'zbek tiliga yoki o'zbek tilidan nemis tiliga to'g'ri tarjima qilish juda murakkab vazifa hisoblanadi. Nemis tilining eng asosiy murakkabliklari bu so'zlarning ko'p ma'noiligidir. Ko'pgina o'zbek konstruksiyalari nemis tili bilan taqqoslaganda juda noqulay.

Nemis tilida „Ich bin guter Dinge“ - „Mening kayfiyatim yaxshi“ degan ma'noni anglatadi. Biroq „das Ding“ so'zining bir qancha ma'nosi bo'lsa ham, uning kayfiyat ma'nosi haqida ma'lumot bugungi kun zamonaviy lug'atlarida keltirilmaydi. Demak so'zning ma'nosi „gut“ so'zi bilan birkib turg'un ibora shakliga ega bo'lgan. Qolaversa bu yerda „sein“ bog'lama fe'li „gutes Ding“ yoki „gute Dinge“ birlik va ko'plik bosh kelishikni qo'llanilishini talab qiladi. „Guter Dinge“ so'z birlamasi koplik genitiv (qaratqich) kelishigida kelayapti. So'zma so'z tarjima qilinsa „Men yaxshi narsalarning“ tarzidagi tugal ma'no anglatmaydigan o'ziga xos bir shakl paydo bo'ladi. Ana shu ma'noda tarjima qilish yoki qilinish uchun avvalambor, natijada nima haqida gap bo'layapti, so'zning ma'nolari qanday, va qaysi ma'no maqbul ekanligi yoki kontekstida qanday ma'no anglashilayapti, bundan tashqari ma'ulning muddaosi qanday, tarjima matnida so'zlovchining nuqtai nazari natijani yoki ijobiyini, uning ohangi va intonatsiyasi qanday degan savollarga javob berib olish kerak bo'ladi. Bu esa tarjimondan o'z o'rnida amaliy malakani rivojlantirish, ya'ni tarjima tajribasini oshirish, o'zi ustida ko'proq ishlash, aslyat matnini eng mayda detaligacha o'rganib chiqishni talab qiladi.

O'quv – metodik topshiriqlar:

1. Yozma tarjimaning asosiy prinsiplariga to'xtalib o'ting.
2. Yozma - og'zaki tarjimaga qanday tarjima ishlarini misol qilib olish mumkin?
3. Tarjima sur'ati amaliy muammolarini qay yo'sinda hal qilish mumkin?
4. Tarjima jarayonini transformatsiya qilishni ta'riflab bering.
5. Nimaga asoslangan tarzda tarjima matnini asl matnga adekvat tarzidagi ekvivalent deb o'rganamiz?

6. TARJIMA JARAYONI

Tarjima — bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjima millatlarning mulohazotining eng muhim ko'rinishi. Aslyat va qayta tiklangan matn xususiyatiga qarab badiiy tarjima, ilmiy tarjima va boshqa turlarga ajratiladi. Asl nusxani aks ettirish tarziga ko'ra tafsir, tabdil, sharh kabi ko'rinishlarga ham ega bo'lishi mumkin. Tarjima kdd. davrlarda, turli qabilarga mansub kishilar orasidagi o'zaro aloqa, mulohazot ehtiyoji tufayli yuzaga kelgan. Tilmochi deb ataladigan bu og'zaki turi hozirda ham saqlanib qolgan.

Zamonlar osha tarjimaga bo'lgan talablar yangilana boradi. Ammo uning ijodiy xarakteri, qayta yaratish san'ati ekanligi o'zgarmaydi. T.ning ko'lami va tarqalgayoi har bir xalqning ma'rifiy darajasiga bog'liq va, o'z navbatida, u millatning ijtimoiy tafakkuriga samarali ta'sir etadi. "Tarjima" termini bir tildan ikkinchi tilga o'girish jarayonini, shuningdek, tayyor tarjima asarini anglatadi.

Badiiy tarjimaning asosiy xususiyati tilning badiiy vazifasidan kelib chiqadi. Til badiiy asarda estetik hodisa, san'at faktiga aylanadi. Adabiy asar tili — aloxida "badiiy voqelik" unsuridir. Tarjimada ana shu obrazli ifodaviy tildagi badiiy ma'noni boshqa tilning obrazli ifodaviy zaminiga o'tkazish, obrazni obraz bilan qayta ifodalash jarayoni yuz beradi. Shuning uchun tarjimon asardagi voqealarning badiiy tafakkur jarayonini yangidan idrok etadi. Zamonaviy tarjima talablariga mosan tarjimon aslyatning san'at asari sifatida shakl va mazmun birligini qayta yaratishi, milliy va individual xususiyatlarini saqlashi lozim. Tarjimon ona tilining rivojlanish darajasi, Tarjimachilik an'analari, tajribalariga suyanadi, turli xil tallovlarning mavjudligini hisobga oladi. Tarjimonning ijodiy qobiliyati va bilimi uning imkoniyatlarini kengaytiradi. Tarjima jarayonida tarjimon hammavqat o'z ona tilida fikrlaydi, ona tili unga tahlil quruli, sinov mezon bo'lib xizmat qiladi. Masalan, Nizomiyning "Xisrav va Shirin" dostonini o'g'irgan Qutb ("...Nizomiy bolidan holva pishurdim") tarjima nusxa ko'chirish kabi bir ish bo'lmay, ijodiy jarayon ekanini, tarjimon esa boldan holva pishiruvchi mohir yozuvchi bo'lishi kerakligini aytadi. Turli davrlarda muayyan hududdagi adabiy muhit, ayniqsa, maxsus tarjima

maktablarining yuzaga kelganligining o'zi uning shakllangan tamoyillari, an'analari bo'lganligini ko'rsatadi.

Hozirgi davrda har bir taraqqiyotchi xalq jahondagi yuzlab xalqlar tilidan o'z ona tiliga ilmiy va madaniyatining o'zlashtirilgan asarlari bilan bog'lanib, ularni o'z xalqlari, texnologiya adabiyoti va boshqalar) tarjima qiladi.

Tarjima nuxsa ko'chirish emas, tarjimonning estetik ehtiyoji uning ixtiyordan tashqari, Tarjimada iz qoldiradi. Yozuvchi hayot voqealaridan olgan muvohadalarni tilda badiiy ifodalasa, tarjimon asl matnini yangi til vositasida qayta gawdalantradi. Buning uchun u asarda tilga olingan voqelikning muallif darajasida puxta bilishi kerak. Har bir xalq adabiyotining rivojlanishida Tarjimachilikning ta'siri katta bo'ladi, zero tarjima tarixi adabiyot tarixi bilan tengdosh. O'zbek adabiyotida ham Tarjimachilik qadimdan rivojlangan. Mahmud Koshg'ariy, Raby'uziy, Qutb, Navoiy, Bobur, Munis, Ogahiy va boshqa ijodida tarjima katta o'rin egallaydi.

20-asr o'zbek yozuvchilaridan Cho'lpon, G'afur G'ulom, Oybek, Abdulla Qahhor, Mirtemir, Shayxzoda, Mirzakalon Ismoiliy, Askad Muxtor, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Muhammad Ali va boshqa badiiy tarjima sohasida ham samarali ijod qilganlar. Badiiy tarjima sohasida M. Osim, N. Alimuhamedov, Sh. Shomuhamedov, K. Qaxdorova, O. Sharopov, Sh. To'lipov, V. Ro'zimatov, Q. Mirmuhammedov, A. Rashidov, M. Hakimov, I. G'afurov, M. Mirzoidov, G. To'rabekov, T. Alimov va boshqa professional tarjimon sifatida tanilganlar. O'zbek tilida ilmiy-texnikaviy, ijtimoiy-siyosiy adabiyotlar Tarjimachiligida ham katta yutuqlarga erishilgan. Bunda R. Abduraxdyunov, V. Rahimov, A. Shomahmudov, 3. Tinchevova kabi tarjimonlarning hissasi katta.

Tarjima amaliyotini, uning o'ziga xosliklarini, tarixini, tamoyillari, prinsip va kriteriyalarini tarjimashunoslik fani o'rganadi, tarjimonga o'g'irish uchun asar tanlash, tillararo talfovutlar hamda aslyalga xos boshqa xususiyatlarni, milliy adabiy an'analarni hisobga olgan holda ish tushirishda yordam beradi. 20-asr o'zbek adabiyotida tarjimashunoslik maxsus fan tarmog'i sifatida yuzaga keldi va

shakllandi. Cho'lpon, Sanjar Siddiq kabi mohir tarjimonlar nafaqat bu davr tarjima adabiyotini, ayni paytda tarjimashunoslik ilmini ham boshlab berganlar, tarjima haqida maqola va risolalar bitganlar.

O'zbekistonda tarjimashunoslik maxsus ilm sifatida o'rganilgan asrning 20-yamidan shakllandi. Asr oxiriga kelib, bu sohada 10 ga yaqin fan turi, 50 dan ortiq fan nomzodi yetishib chiqdi. Professor J. Sharipov tadqiqotlariga asosan adabiyotimiz tarixida tarjimaning o'zini ko'rsatishga bag'ishlangan bo'lsa, professor F. Salomov asosan zamonaviy tarjimashunoslik masalalari bilan shug'ullandi, tarjima jarayoniga til hamda adabiy an'analarining ta'sirini ko'rsatib berdi. N. Komilov esa muammoz jarhlarining o'zlashtirish va hozirdagi tarjimalarini tadqiq etti.

O'zbek tarjimashunosligi asosan adabiy yo'nalishda taraqqiy etgan. Tarjimaning insoniy jihatlari keyinroq — o'zbek tiliga ko'pgina xorijiy tillardan bevosita o'g'irishga yo'l ochilganidan so'ng rivojlana boshladi.

Tarjima haqida ilk nazariy fikrlar dastlab qadim Rimda yuzaga kelgan edi. Yunon va lotin tillarini mukammal bilgan Aristotel, Siseron va Goratsiy tarjima jarayonida so'z ketidan quvish yaramaydi, ularning ma'no ifodalarni avval tarozida o'zlashtirib, keyin tarjima qilish ma'qul, degan fikrni bildirganlar. Keyinchalik Italiyada Bartolomeo va Manetti, Fransiyada dyu Belle va Malerb, Angliyada Bekon va Dryayden, Germaniyada Gyote va Gumboldt, Rossiyada Lomonosov va Sumarokov tarjima xususida o'z nazariy tushunchalarini bildirib o'rganlar.

Xullas, to XX asrga qadar "tarjima" so'zi muayyan ma'no kasb etib, faqat tarixiy, falsafiy va adabiy asarlar o'g'irishiga nisbatan qo'llanilib kelingan, og'zaki tarjimonga nisbatan esa turkiyda "tilmoch", slavyanlarda "tolmach", nemis tilida "dolmetschen", ingliz va fransuz tillarida "interpret" atamalari ishlatilgan. Tarjima nazariyasi xususida aytilgan fikrlar ham shu yo'sinda umumiy ma'no ega bo'lgan. Masalan, tanig'li fransuz tilshunosi Jozef Munemning ta'kidlashicha, F. de Sossyur (1857-1918) va O. Garti Yespersen (1860-1943) tadqiqotlarida tarjima nazariyasi haqqidagi fikrlar yo'q, hatto Sh. Balli (1865-1947) va J. Vandriyos (1875-1960) asarlarida ham bu xususida mulohaza bildirilmaydi.

Tarjima nazariyasiga bag'ishlangan ilk tadqiqotlar o'tgan asrning yigirmanchi yillarida yuzaga kela boshladi. Bu davrda nashr qilingan F. R. Amos, J. P. Postgel, O. M. Finkel, M. P. Alekseev kitoblari, Sanjar Siddiqning "Adabiy tarjima san'ati" (1936 y.) risolasida ham tarjima nazariyasini fan sifatida e'tirof qiluvchi aniq fikrlar bildirilmagan edi. Tarjima nazariyasini fan sifatida ta'riflovchi va bunga da'vat etuvchi tadqiqotlar asrning elliginch yillariga kelib e'ton qilina boshlandi. Aniqrog'i, 1952 yil "Inostranniye yazyki v shkole" jurnalida taniqli tarjimon I. Kashkinning "Ishonchsiz tamoyil va noaniq xulosalar" va taniqli tilshunos A. A. Reformatskiyning "Tarjimaning lingvistik masalalari" nomli maqolalarining chop qilinishi bu sohada bahs-munozaralarining boshlanishiga sabab bo'ldi. Masalan, professor A. A. Reformatskiy o'z maqolasida "tarjima amaliyoti barcha fanlar uchun xizmat qilsa-da, tarjima nazariyasi mustaqil fan bo'la olmaydi. U tilshunoslikning bir bo'limigina bo'lishi mumkin", degan da'vo bilan chiqadi. Tez orada olimning bu fikriga qarshi tarjimashunos A. V. Fedorov: "Tarjima nazariyasi fan sifatida e'tirof qilinishi zarur. Faqat u qurilishi jihatidan tilshunoslik yo'nalishiga vobasta bo'lmog'i kerak" degan g'oyani ilgari suradi. Bu yillarda O'zbekistonda ham tarjima nazariyasi xususida dadil fikrlar aytila boshlandi. Asqad Muxtor, Jumaniyoz Sharipov, G'aybulla Salomov, Ninel Vladimirovalarning tarjima nazariyasidan bahs yurituvchi risola va maqolalari nashr qilindi.

1953 yili Xalqaro tarjimonlar uyushmasi – FIT (Federation Internationale des Traducteurs) ning tashkil qilinishi tarjimon va tarjimashunoslar faoliyatining yanada ravnaq topishida muhim rol o'ynadi. 1955 yildan uyushma organi "Babel" ("Bobil") jurnali nashr etila boshlandi. Bu yillarda turli mamalak olimlarining tarjima nazariyasi muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlari birin-ketin bosilib chiqdi. Ular orasida fransuz Joj Munenning "Go'zal, ammo bevafo", ingliz Teodor Savorining "Tarjima san'ati" kitoblari o'sha davrda muhim ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, kanadalik tilshunoslar J. P. Vinye va J. Darbelning 1958 yilda nashr qilingan "Fransuz va ingliz tillarining qiyosiy stilistikasi. Tarjima tadorigida" monografiyasida tarjima nazariyasi qiyosiy tilshunoslik yo'sinida talqin qilindi.

mualliflar uni sof tilshunoslik izmidagi fandir, degan tezisini ilgari surdilar. Ular o'z fikrlarini taniqli tilshunos olim Sharl Balli ta'limotiga yaqinlashtirib, tarjima ham ikki tilga mansub sistemadir, u aslyat va tarjima tilining o'zaro yaqinlashuvi jarayonida yuzaga keladi. Bu jarayonda aslyat tili o'z holatini o'zgartirmaydi, tarjima tili esa mavjud sharoitga qarab o'zgaradi va aslyat tilining isoniy holatlarini o'zida ifoda etishga majbur bo'ladi, degan to'xtamga keladilar.

O'tgan asrning oltmishinchi yillari boshida fransuz olimi E. Karining "Tarjima nazariyasi sari" va amerikalik tilshunos Yu. Naydaning "Tarjima nazariyasi xususida" nomli mazmunan bir-birini to'ldiruvchi tadqiqotlari bosilib chiqdi. E. Kari o'z kitobida tarjima nazariyasini mustaqil fan tarzida e'tirof etish bilan birga umumiy "tarjima nazariyasini yaratmoq payti keldi", degan fikrini bildirgan bo'lsa, Yu. Nayda tarjima amaliyoti va nazariyasining vobasta ilmiy tamoyillarini ishlab chiqmoq lozimligini uqtirish bilan, tarjima nazariyasiga "dinamik ekvivalent" (so'zlarning teng ma'noli muqobillari) tushunchasini olib kirdi.

Bu davrga kelib sobiq Ittifoqda ham tilshunos va adabiyotshunos olimlarning tarjima nazariyasi talqiniga bag'ishlangan tadqiqotlari e'ton qilindi. Masalan, A. V. Fedorov "Tarjima nazariyasiga kirish" kitobini 1958 yil kavya nashr ettirarkan, unga "lingvistik ocherk" tag'sarlavhasini ilova qilgan edi. Ko'p o'tmay ushbu nashr mazmuni va mundarijasi atrofida qizg'in bahs-munozaralar boshlandi. Ittifoq olimlari o'rtasida tarjima nazariyasiga ikki tomonlama: tilshunoslik va adabiyotshunoslik ilmi nuqtai nazaridan talqin qilish muammosi yuzaga keldi. 1959 yildan Ittifoq Yozuvchilar uyushmasi tashlabusi bilan "Tarjima mahorati" almanaxi va 1963 yildan tilshunoslik ilmining markazlaridan biri sanalgan Moskva Davlat chet tillar pedagogika instituti olimlari sa'y-harakati bilan "Tarjimon daftrlari" ilmiy to'plam nashr etila boshlandi. "Tarjima mahorati" almanaxida taniqli adabiyotshunoslarning tarjima – bu adabiy jarayon va badiiy ijod, tarjima nazariyasi esa adabiyotshunoslikka asoslangan fandir, deguvchi maqolalari muntazam chop qilinib kelingan bo'lsa, "Tarjimon daftrlari" to'plamida ko'plab tilshunoslarning

tarjima – bu ma'n bilan bog'liq lingvistik jarayon, tarjima nazariyasi ham ilsoniy tahlilga asoslangan fandir, deya e'tirof etguvchi tadqiqotlari bosilib kelindi.

O'sha yillari O'zbekistonda ham tarjima nazariyasi fan sifatida e'tirof etila boshlandi. Prof. A. A. Reformatskiy va A. V. Fedorovning tarjima nazariyasi xususida bildirgan fikrlari yo'nalishida bahs yurituvchi o'zbek olimlari N. V. Vladimirova ("Nekotori'e voprosi' xudojestvennogo perevoda s russkogo na uzbekskiy yazi'k", 1957), J. Sharipov ("Nekotori'e problemi' poeticheskogo perevoda", 1958), G. Salomov ("Maqol va idiomalar tarjimasi", 1961) larning tadqiqotlari yuzaga keldi. 1961 yil professor G'aybulla Salomov asos solgan "Tarjima san'ati" ilmiy to'plamining birinchi kitobi bosilib chiqdi. Mualliflar o'sha davr talabidan kelib chiqqan holda o'z tadqiqotlarida tarjima nazariyasining ba'zi lingvistik va poetik xususiyatlarini yoritishga harakat qilgandilar.

Biroq, o'tgan asrning oltmishinchi yillaridan boshlab sobiq Ittifoq va xorijiy olimlar davrasida tarjima nazariyasi tilshunoslik tadorigidagi fandir, deguvchilar soni ortib, ular ta'limoti yetakchi o'ringa chiqib oldi. Masalan, 1964 yili rus tilshunoslari I. Revzin va V. Rozensveygning "Umumiy va mashina tarjimasi asoslari" nomli monografiyasi e'ton qilindi. Monografiyada olimlar tarjima nazariyasi tilshunoslik yo'nalishidagi fan bo'lishi lozim, deguvchi ta'limotni yanada chuqurlashtirib, tarjimani strukturaviy tilshunoslik qolipida talqin qilmoq va shu tamoyilda tahlil etmoq darkor, degan fikrni targ'ib qilishdi. Hatto ular A. V. Fedorov "Tarjima nazariyasiga kirish" kitobining 1958 yilgi nashri mazmuni va mundarijasiga tanqidiy yondashib, olimning tarjima nazariyasini yaratishda yakdli bir to'xtamga kelolmaganligini, tarjima nazariyasining sof lingvistik fan ekanligini isbotlab berolmaganini tanqid qildilar. Shu bilan birga ular "mashina tarjimasi" ning nazariy muammolari xususida ham keng to'xtalib, bu borada ham o'zlarining lingvistik nazariyasini olg'a surishdi.

O'tgan asrning oltmishinchi yillarida N. Vladimirova, J. Sharipov, G. Salomov, Yu. Po'latov, J. Bo'tonov, A. S. Aznurova, A. Abduazizov, Q. Musayev, G. G'afurova, S. Salomova, N.

Komilov singari tarjima shunos olimlar tomonidan yaratilgan ilmiy tadqiqotlar O'zbekistonda ham tarjima nazariyasi borasida keng ko'lamda izlanishlar olib borilganidan dalolatdir. Ular orasida tarjima nazariyasining lingvistik tamoyillarini yaratishda professor A. V. Fedorov izlanishlarini davom ettirgan professor G'aybulla Salomovning xizmatlarini alohida ta'kidlab o'timoq o'rindir. Olimning 1966 yil nashr qilingan "Til va tarjima" monografiyasi O'zbekistonda tarjima nazariyasi fanining keyingi ravnagiga katta hissa qo'shdi. Qolaversa, bu tadqiqot respublikamizda tarjima nazariyasining lingvistik va umumfilologik asoslarini tahlil chiqqan ilk nazariy mabha bo'lib, u G. Gachechiladze (Gruziya), B. Tohirbekov (Ozarbayjon), L. Mkrtchyan (Armaniston), M. Avezov (Qozog'iston), Ye. Etkind (Rossiya), V. Kopitov (Belorussiya) kabi nazariyachilarning tadqiqotlari qatorida alohida e'tirof qilindi. Darvoqe, olimning ushbu monografiyasida tarjimaning asosiy "qurilish material" bo'lgan so'z, uning fonetik libosi, semantik va uslub xususiyatlari hamda tarjima jarayonida sinonimlardan istifoda etish kabi muammolar mufassal tahlil qilingan edi. Shuningdek, bu yillarda yaratilgan L. Abdullayevaning "Rus tilidan o'zbekchaga tarjimaning stilistik masalalari" (1964), Q. Musayevning "Ingliz tilidan o'zbekchaga badiiy tarjimaning stilistik muammolari" (1967) A. M. Narziqulovning "Fransuz frazeologiyasi va fransuz-o'zbek badiiy tarjimachiligi masalalari" (1969) kabi tadqiqotlari ham tarjima nazariyasining lingvistik muammolariga bag'ishlangan edi.

Oltmishinchi yillar oxiri va yetmishinchi yillar boshida g'arb tarjima shunosligida Jorj Munen (Fransiya), Irijy Levij (Chexoslovakiya), S. Vlasov va S. Florin (Bolgariya) kabi olimlar e'tiborga molik tadqiqotlar yaratdilar. Masalan, Jorj Munen o'zining "tarjima – doimo til bilan bog'liq hodisadir" mazmunidagi tezisini badiiy tarjima jarayoniga ham taalluqlidir, deyish bilan quyidagi fikrni ilgari suradi: "Har bir asar o'z davrining ijtimoiy-madaniy hodisasi bo'lib, u faqat o'sha kalg tili orqali ifodalalanadi, tilning ishtiroki va bevosita takomillashuvi evaziga yuzaga keladi. Shunday ekan, ushbu asarni ikkinchi bir tilga o'girish ham faqat til vosilasidagina amalga oshiriladi va ilsoniy hodisaga aylanadi". J. Munenning ushbu

konsepsiyasi va R. Yakobson (AQSH)ning "Tarjimaning lingvistik tamoyillari" maqolasida ilgari surilgan tarjimaning semiotik (belgilarga asoslangan) tushunchasi va tillararo lisoniy hodisa ekanligi g'oyasiga asoslangan "Leypsig maktabi" vakillari o'tgan asrning yetmishinchi yillarida tarjimaning lingvistik nazariyasi bilan jiddiy shug'ullandilar. Masalan, ular tilshunos Otto Kade (Germaniya) tarafidan iste'molga kiritilgan "translatsiya" atamasini "tarjima" so'zi bilan almashirish maqsadga muvofiqligini ma'qul topishdi. Sababi, "translatsiya" (lat.translatio – o'tkazish, ko'chirish, almashirish) tushunchasi "tarjima" tushunchasiga nisbatan umumiyroq ma'noga ega bo'lib, u "yozma tarjima" va "og'zaki tarjima" tushunchalarini o'z ichiga qamrab oladi. "Leypsig maktabi" izdoshlaridan bo'lgan nemis tilshunosi Katarina Rays o'zining "Tarjima tanqidining chegarasi va imkoniyatlari" kitobida tilshunoslarning lingvistik nazariyasiga bir qadar aniqlik kiritib, "Otto Kade, Rudolf Yumpelt, Yudin Nayda, Rolf Klyopfer va Ralf-Rayner Vitenoularning oxirgi o'n besh yil ichida e'ton qilgan tadqiqotlari tarjimashunoslik ilminida muhim ahamiyat kasb etsa-da, biroq to hanzuga qadar tarjima amaliyotining barcha sohalarini o'zida qamrab olgan mukammal tadqiqot yaratilmadi", degan fikrni ilgari surdi. Masalan, O. Kade tadqiqotlarida pragmatik matnlar tarjimasini, R. Yumpelt ilmiy-texnikaviy matnlar tarjimasini, Yu. Nayda (AQSH) "Injil" tarjimasini, R. Klyopfer badiiy matnlar tarjimasini, R. R. Vitenou (Isroil) esa klassik matnlar tarjimasini misolida o'z nazariy konsepsiyalarini yaratishga muvaffaq bo'ldilar.

Tilshunos Katarina Rays ta'rificha, tarjima amaliyotida asosiy holat matnning turi-tumanligiga bog'liq bo'lib, olimlarning quyidagi matn turlarini keltirib o'tadi: a) pragmatik matn; b) badiiy matn; v) og'zaki matn. Birinchisida tarjimon aniqlik va muqarrarlikka, ikkinchisida obrazlilikka, uchinchisida esa suhbadosh nutqining mazmuniga asosiy e'tiborni qaratmog'i lozim bo'ladi.

1968 yil professor A. V. Fedorov monografiyasining qayta ishlangan uchinchi nashri bosilib chiqdi. Olim o'zining ko'p yillik izlanishlarini umumlashtirarkan, tarjima nazariyasi lingvistik yo'nalishdagi fan, degan yakuniy xulosaga keladi. Bu yillar mobaynida rus olimlaridan A. D. Shveyserning "Tarjima va tilshunoslik", V. N.

Komissarovning "Tarjima haqida so'z", L. S. Barxudarovning "Til va tarjima" nomli monografiyalari ham chop qilindi.

Shu tariqa o'tgan asrning yetmishinchi yillari boshida sobiq Ittifoq oliy o'quv yurtlarining roman-german tillari fakultetlari va chet tillar institutlarida tarjima nazariyasi va amaliyoti kursi joriy qilinib, ularda moskvalik olimlar tomonidan tuzilgan o'quv dasturi asosida mashg'ulotlar olib borila boshlandi. Moskva Davlat chet tillari pedagogika instituti esa tarjimaning lingvistik nazariyasi yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlar markaziga aylandi. Bu yillar O'zbekiston oliy o'quv yurtlarida ham tarjima nazariyasi va amaliyotidan mashg'ulotlar yo'lga qo'yildi.

Toshkent Davlat universiteti (hozirgi O'ZMU)ning filologiya va jurnalistika fakulteti huzurida tashkil etilgan Tarjima nazariyasi kafedrasini prof. G. Salomov rahbarligida bu ishga bosh-qosh bo'ldi. Ayniqsa, olimning 1973 yilda nashr qilingan "Tarjima tarixi", "Tarjima nazariyasiga kirish", "Umumiy tarjima nazariyasi asoslari" o'quv dasturlari respublikamiz oliy o'quv yurtlarida tarjima nazariyasi kursini o'qitishda asosiy dasturlamal bo'lib xizmat qildi. Shundan so'ng uning "Tarjima asoslari" (1976) va "Tarjima nazariyasiga kirish" (1978) darsliklari e'ton qilindi. Olim ularda tarjima – lisoniy, adabiy-estetik hodisa, so'z san'ati, tarjimon esa ijodkoridir, degan tezis asosida tarjima jarayonini keng miqyosda tadqiq qilib bergan edi.

Xullas, professor G'aybulla Salomovning "Tarjima nazariyasiga kirish" darsligi oliy o'quv yurtlarining filologiya fakultetlarida ta'lim olayotgan talabalar va tarjimashunoslik ilmi borasida nazariy tadqiqotlar yaratishga kirishgan ilmiy xodimlar uchun ham yo'riqnomaga aylandi. Shuningdek, J. Bo'tonov, E. Aznaurova, O. Musayevlarning darslik va monografiyalari, A. Abdurazizov, N. Komilov, M. Sulaymonov, R. Fayzullayeva, Ya. Egamova, I. Mirzayevlarning dissertatsiya va maqolalarida tarjimaning lingvistik nazariyasi xususidagi ba'zi fikrlar davom ettirildi.

Bu yillarda Yevropa tilshunoslari ham tarjima nazariyasining turi lingvistik tamoyillarini ishlab chiqishga harakat qildilar. Masalan, nemis olimlari R. Yumpelt,

A. Lyudskanov va K. Rays tarjima nazariyasini "ul haqidagi va tishunoslikka tayyanuvchi fan", deb uqitish bilan, badiiy asar tarjimasida asosan matnning janri xususiyati va "matn formasi" muhim o'rin tutadi, degan to'xtamga keldilar. Sababi, badiiy asar tarjimasida matndagi informatsion mazmun emas, balki undagi kontekstual (tagmazmun) ma'no ifodasini saqlab qolmoq zarurdir.

1980-yillarga kelib tarjima nazariyasining tishunoslik yo'nalishi tamoyillari yanada takomillashdi. Tarjimaning adabiyotshunoslik yo'nalishiga mansub I. Kashkin va G. Gachechiladzening "realistik tarjima nazariyasi" o'rmini D. Dyurishinning "tarjima xalqaro adabiy jarayon taraqqiyotida muhim o'rin egallovchi adabiyotlararo kommunikativ vositadir" deguvchi nazariyasi egalladi. Lingvistik tarjima nazariyotchilari R. Klyopfer, R. R. Vitenou, I. Levii qarashlarining davomchisi slovakiyalik olim A. Popovich tarjimaning kommunikativ asoslarini ishlab chiqdi. Biroq olim R. Klyopfer, I. Levii va I. Kashkin, G. Gachechiladze fikrlariga qarshi o'laroq, tishunoslarni tarjimaning yakdili va aniq lingvistik talqiniga asoslangan nazariyasini yaratishga da'vat etdi.

Masalan, A. Popovich tarjima nazariyasining shakllangan lingvistik asoslari umumiy ma'no kash etib, u badiiy tarjima qonuniyatlariga tamomila mos kelmasligini ta'kidlarkan, badiiy tarjima amaliyotini modeldashirishda faqat asar matniga, uning tahlili va talqiniga taalluqli lingvistik jihatlarnigina hisobga olmoq zarur, to'liq lingvistik modellarni badiiy matn tarjimasiga majburan yuklamaslik kerak, degan xulosaga keldi.

Bu yillarda O'zbekistonda professor G'aybullay Salomov (ToshDU) va professor Jumaniyoz Sharipov (O'ZFA) rahbarligida shakllangan tarjimashunoslik maktabi olimlari tarjima nazariyasining umumfilologik muammolarini tadqiq qilish bilan mashg'ul bo'ldilar. Masalan, R. Fayzullayeva, M. Sulaymonov, I. Mirzayev kabi olimlar nemis, ingliz, fransuz tillaridan o'zbek tiliga tarjimaning lingvistik masalalari mavzusida tadqiqotlar yaratishgan bo'lsalar, Sh. Ro'ziyev, Ya. Egamova, D. G'ulomova, Q. Jo'rayev, M. Xolbekov, M. Bagoyeva, N. Otajonov, U. Solimov, J. Yusupov, Yo. Hamroyev kabilar badiiy tarjimaning umumfilologik

muammolarini tadqiq etgan nomzodlik dissertatsiyalarini himoya qildilar. Ular izidan tarjimashunoslik ilmi ga qadam qo'ygan S. Xaitov, S. Olimov, Z. Isomiddinov, R. Abdullayeva, G. Xo'jayev, Q. Tojiyev, B. Ermatov, S. Azimov va boshqalar jahon adabiyotidan o'zbek tiliga o'g'irilgan tarjima asarlarining badiiy jihatlari o'rgandilar. Usto'z G'aybullay Salomov o'zining tarjima nazariyasi borasidagi izlanishlari natijasi o'laroq 1982 yil "Adabiy an'analardan badiiy tarjima muammolari" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qildi. Tadqiqotda olim asosan tarjimada adekvatlikka erishish prinsiplarini tahlil qilarkan, bu borada Shekspir asarlari tarjimasini misolida "tarjima-ta'sir-tarjima" tamoyilini keng ma'noda asoslab berdi (Karang, A. Abdurazizov, M. Xolbekov. Atoqli tarjima nazariyotchisi// O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 2012, 14 dekabr). Olimning bu ishi uning tarjima nazariyasi bobida yaratilgan so'nggi yirik tadqiqoti bo'lib qoldi.

Taniqli tishunos Yu. Nayda esa tarjima nazariyasiga to'rt tараflama, ya'ni filologik, lingvistik, kommunikativ va sotsiosemanitik yondashuv lozimligini taklif etadi. Filologik yondashuv zaminida badiiy matn, ya'ni uning strukturaviy va stilistik xususiyatlari mujassam bo'lib, ularning yechimi lingvistik nazariyaga tayanadi. Lingvistik yondashuv zaminida esa ikki tilning leksik va sintaktik holatlariga o'tiborni qaratmoq lozim bo'ladi. Bu holatda tillarning kommunikativ funksiyasiga tayaniladi. Tarjimaga uchinchi yondashuv – sof kommunikativ jarayon hisoblanib, unda asosan ijtimoiy sharoit va kommunikatorlar orasidagi o'zaro mulohaza hisobga olinadi. To'rtinchi, tarjimaga nisbatan sotsiosemanitik yondashuv hisoblanib, unda tarjima qilinayotgan matn uchta asosiy faktorga: belgi, referent (matn) va interpretant (talqin qiluvchiga) asoslanadi. Bu jarayonda asosan sinonimik belgilar (elementlar) hal etuvchi vazifani bajaradi.

Xulosa qilib aytganda, keyingi jarayonda har ikki olimning fikri g'arab tishunoslarining diqqat-e'tiborida bo'ldi. Yuqoridagi barcha talqinlar sof lingvistik xarakterga ega bo'lib, tarjima nazariyasini hozirgi zamon tishunoslik fani qonuniyatlari bilan vobastaligi va kommunikativ aloqa vositasi funksiyasini bajarishi isbotlandi. Va nihoyat FIIning sobiq prezidenti, bolgariyalik

tarjimashunos Anna Ljilova aslviyat va tarjimaning tipologik tahlilini lingvistik nazariya va tarixiy jarayon bilan bog'lab olib borish zarurligini uqtirarkan, u yoki bu matnini o'g'irishda tarjimon shu jihatlarni e'tiborga olmog'i zarur, deyata kidlaydi. Olimaning ta'riflashicha, tarjimaning quyidagi uch turi: a) og'zaki tarjima; b) yozma tarjima; v) mashina tarjima va uch asosiy janri: a) ijtimoiy-siyosiy adabiyotlar; b) badiiy adabiyot; v) ilmiy-texnikaviy matnlar tarjima mavjuddir. Anna Ljilovaning asl nusxa mahining janr va shakl xususiyatlari tarjima mezonini belgilovchi asosiy omil hamdir, degan fikri to hozirga qadar o'z qimmatini saqlab kelmoqda.

Bu davrda O'zbekistonda ham tarjima nazariyasi va adabiy aloqalar yo'nalishida bir qator ilmiy tadqiqotlar yaratildi. Masalan, Najmiddin Komilov ("Xorazm tarjima maktabi", 1987), Qudrat Musayev ("Tarjimaning lingvostilistik muammolari", 1988), Muhammadjon Xolbekov ("O'zbek-fransuz adabiy aloqalari: tarjima, tanqid va idrok tadorigida", 1991), Q. Jo'rayev ("She'riy tarjimalarni xalqaro adabiy va folklor kontekstida qiyosiy o'rganish", 1991) ning doktorlik tadqiqotlari yuzaga keldi. Shuningdek, tarjima muammolariga bag'ishlangan o'nlab nomzodlik dissertatsiyalari himoya qilindi. Ammo o'zbek tarjimashunoslari g'arb olimlarining tarjima nazariyasi xususidagi bahs-munozaralarida ishtirok etolmadilar. Ta'bir joiz bo'lsa, bu davrga kilib o'zbek tarjimashunoslik ilmi bir qadar orqada qola boshladi.

1993 yil Moskva shahrida bo'lib o'tgan tarjimon va tarjimashunoslarning xalqaro simpoziumida so'zga chiqqan ingliz tilshunosi G. Turi tarjimaning janr xususiyatlariga to'xtalarkan, har qanday vaziyatda "adabiy tarjima" atamasini qo'llash ma'qulligini ta'kidlagan edi. Uning fikricha, tarjima "badiiy" va "nobadiiy" asar matnini o'zga tilda qayta tiklashdan iborat bo'lib, ularning har ikkalasi ham aslyavda adabiy til normalarini o'zida mujassam etragini unutmastik kerak. Shunday ekan, ikkala til (aslyav va tarjima)ning adabiy normalaridan bab-barobar foydalanmoq va ularni hisobga olmoq talab etiladi. Demak, tarjima A. Ljilova ta'biricha, adabiy til hosilasidir. Yoki, tilshunos R. R. Vienou ta'bir bilan aytganda, vaqt o'tishi bilan tarjima asari ham "vatan adabiyoti" xazinasidan o'rin olib,

natijalarda yaratilgan ilmiy va badiiy kitoblar (janr xususiyatidan qat'i nazar – M. X.) qatorida o'quvchiga o'z "germenevtik" ta'sirini o'tkazishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, tarjima va tarjimashunoslik ilmi o'tgan XX asrda keng tarqalgan edi, umumfiyologik fan tarzida e'tirof qilindi. Uzoq davom etgan bahs-munozaralardan keyin tarjima nazariyasining lingvistik tamoyillari peshqadamlikni qo'lliga olgan bo'lsa-da, XXI asr bo'sag'sida nazariya birmuncha tanazzulga yuz tutib, amaliyotdan ortda qola boshladi. Bu fikrni bevosita o'zbek tarjimashunosligi muassasida ham aytish mumkin. Sababi, so'nggi o'n-o'n besh yil ichida tarjima nazariyasi muammolariga bag'ishlangan yirik ilmiy tadqiqotlar yaratilmadi hisob. Yosh olimlar tomonidan himoya qilinayotgan nomzodlik dissertatsiyalari jahon tarjimashunosligi ilmi andozalari darajasida emas. Bir so'z bilan aytganda, muvaffaqiyat yillari "tarjima amaliyoti bir qadar jonlandi-yu, tarjimaning nazariy asoslari, yo'nalishlari, istiqbollari o'rganish, tadqiq etish birmuncha susaydi" (X. Do'stmatmurod). Quvonarli tommoni shundaki, oliy o'quv yurtlarida tarjima nazariyasi va amaliyoti o'qitish birmuncha jonlandi. I. G'afurov, A. Abdurazizov, Q. Musayev, O. Mo'minov, N. Qambarov, Sh. Sirojiddinov kabi tanig'li tarjimon va tarjimashunos olimlarimizning sa'y-harakati tulayli tarjima nazariyasi va amaliyoti o'qitish darslik hamda o'quv qo'llanmalari chop etildi. "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi, "Jahon adabiyoti", "Sharq yulduzi", "Zvezda Vorotoka", "O'zbek tili va adabiyoti", "Tafakkur", "Filologiya masalalari" jurnallarida tarjima nazariyasi va amaliyoti o'qitish maqolalar, bahs-munozaralar bo'shilmog'da. Vaholanki, o'tgan "XX asr – tarjima asri" (P. F. Kaye) tarzida tarixda muhtiramlangan bo'lsa, XXI asrda tarjima jahon xalqlari va sivilizatsiyasi o'rtasidagi "kommunikativ vosita" (P. M. Topper) sifatida yanada ham muhim ahamiyat kasb etibdi (tug'an gap. Bu fikr FITning so'nggi yillarda London, Moskva, Melburn va Shimoliy simpoziumlarida ham olimlar tarafidan takror-takror aytilib o'tildi. Eshittikda, "o'zbek adabiyoti asta-sekinlik bilan jahon adabiyoti jarayonlari bilan tutashib borayotgan" (I. G'afurov) ekan, tarjima amaliyoti va uning nazariy jihatlarga ham jiddiy e'tibor qaratmog'imiz lozim bo'ladi.

Ma'lumki, tarjima bevosita yoki bilvosita amalga oshiriladi. Hozirgi paytgacha qilingan tarjimalar, masalan, rus adabiyoti namoyondalarining asarlari bevosita, ingliz, nemis, fransuz yozuvchilarining asarlari esa bilvosita (vosita til) rus tili orqali tarjima qilindi.

Mavzuning dolzarbligi. Tarjima inson ma'naviy xayotini boyitadi, ona tilining imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi, uni serjilo qiladi. Shuning uchun xozirgi payda lingvistikaning eng dolzarb muammolaridan biri tarjima.

Bitiruv malakaviy ish mavzusini tanlar ekanimiz o'z oldimizga ingliz tilidan bevosita va bilvosita o'zbek tilidan rus tiliga tarjima qilingan badiiy asarlarni xar tomonlama kurib chikish, taxlil kilish, zarur xollarda ma'lum bir xulosa kelitirish, ularni amaliyotga tadbik kilishdagi muammolarni imkon kadar yechishni maksad kilib kuydik.

Masalaning dolzarbligi yana shundaki tarjima jarayenida bir tildagi til birliklarni ikinechi bir tildagi teng kiymali til birliklariga almashitirish yeki ikinechi tildagi mukobli variantni berish zarur, aks xolda tarjima g'alaz chikishi mumkin. Albatta tarjimonlik amaliyotidan kelib chiqib shuni ta'kidlash lozimki xar bir tarjimon badiiy asar moiyatini o'ziga xos tushunadi va shu yo'sinda tarjimoni amalga oshiradi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Ko'p xollarda tarjima vositali til orqali amalga oshirilganda tushunmovschiliklar yuzaga kelganligi uchun xam tarjima nazariyasida bevosita tarjimaning ustunligini ochib berish maqsadida ushbu masalani chuqkurtroq o'rganishni maqsad qilib qo'ydik.

Yuqorida kelitirilgan maqsadga asoslangan holda ushbu bitiruv malakaviy ishimizning vazifalarini quyidagicha belgiladik:

1. Tarjimaning rivojlanish bosqichlari va tarixiy negizlarini o'rganib chiqish;
2. Shu davrgacha o'zbek tiliga vositali til orqali ingliz tilidan tarjima qilingan ba'zi asarlarini tarjimasini qiyosiy taxlilini olib borish (Shkspir asarlari misolida);
3. Yonqin misollar yondamida bevosita tarjimaning ustunligini ko'rsatib berish;
4. Ba'zi frazeologik birliklarning tarjimada berilishi muammosini ko'rib chiqish.

Mavzuning amaliy va nazariy ahamiyati. Tanlangan mavzuning ilmiy kulonalardan, amaliy natijasidan, tarjima nazariyasi va amaliyoti kursini utishda, badiiy asarlar tarjimasini fanidan ukuv kullama yaratishda foydalanish mumkin.

Tadqiqot obyektlari. Tadqiqot obyektlari qilib, ingliz, rus va o'zbek badiiy asarlari, uzbek va rus tarjimonlarining ishlari (Shkspir asarlari misolida), frazeologik birliklar olindi.

Ushbu bitiruv malakaviy ish kirish, uch bob, xulosa va takliflar xamda qo'llanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

ADABIIY TARJIMA – 1. Badiiy matnlar tarjimasini uchga bo'linadi: nasriy asarlar tarjimasini, sheri asarlar tarjimasini va dramaturgiya asarlari tarjimasini. Adabiy tarjimaga xos bo'lgan xususiyatlar: a) arxaizm, varvarizm, dislektizm, o'zlashtirma bo'zlamning keng qo'llanilishi. Aslyatga tarjima tildagi til birliklarining ko'pincha uslubiy jihatdan muqobli kelishi. Aslyatdagi personaj tilda qo'llanilgan dialektizmlarni aynan (so'zma-so'z) o'girish imkoniyati bo'lmaydi; b) aslyat tildagi matnda ko'plab reprika (luqma) lar qo'llaniladi. Ularga tarjima tilda maxsus izohlar berish zarurati bo'ladi; c) aslyat matnda tuzilgan gaplar ham murakkab tuzilishga ega bo'lib, turlicha semantik-uslubiy ahamiyat kasb etadi; d) faqat asar muallifi yashab turgan geografik muhitga oid so'zlar qo'llaniladi. Aslyat milliy bo'yogga ega bo'ladi; e) matnda aslyat muallifi yashagan tarixiy davr aks ettiriladi. Bunday hollarda tarjima zamonaviy o'quvchi o'qiydigan tilga yaqinlashtiriladi. Qiziqing: badiiy tarjima. Olm.: literarische Uebersetzung. Ing.: literary translation. Rus.: литературный перевод. ADABIY TIL – 1. Umumxalq tilining bir qismi bo'lib, shevaqa xos tildan farq qiladigan, qoidalari hamma tomonidan to'g'ri deb topilgan, muallifi, me'yorlashtirilgan badiiy adabiyot, rubrikatsiz, matbuot, radio, tele, fan, maorif hamda davlat korxonalari tili. Olm.: Literatursprache. Ing.: literary language. Rus.: литературный язык. ADABIYOTSHUNOSLIK TARJIMA NAZARIYASI – badiiy tarjimaning nazariy muammolari bilan shug'ullanuvchi fan

bo'lib, tarjima tarixini ham o'rganadi. Olm.: literarische Uebersetzungstheorie. Ing.: literary translation theory.

Rus.: литературоведческая теория перевода. ADAPTATSIYALI TARJIMA – (lot. adaptatio; yengillashtrish, soddalashtrish) aslyardagi asar yoki boshqa matnning asosan syujet chiziqlariga urg'u berib, uning ma'no va uslubiy jihlatlarini e'tibordan qochirish orqali soddalashirilgan holda amalga oshirilgan tarjima. Olm.: adaptierte Uebersetzung. Ing.: adapted translation. Rus.: адаптированный перевод. ADEKVAT TARJIMA – (rus. Адекватное lot. ozb. tenglashtrilgan, teng,

tola mos keladigan, bir-biriga (tarjimaning aslyatga mos kelishi nazarda tutiladi) aynan oxshagan tarjima. Asl nusxani toliq aks ettiruvchi, unga muvofiq va u bilan tenglashadigan tarjima adekvat tarjimadir. Olm.: adequate Uebersetzung. Ing.: adequate translation. Rus.: адекватный перевод. ADDRESSAT (rus. отправитель почты – почта юбору вчи). Tarjimon abstrakt tasavvurga ega bo'lgan, yozma yoki og'zaki tarjima yo'naltirilgan shaxs yohud guruh (tarjima o'quvchisi, tinglovchisi). Tarjima tarjimonning o'z o'quvchilarini tanishini talab qiladi, ular

jamiyatning turli kasb egalari bo'lishlari mumkin: soliqchilar, kasaba uyushma azolari, vrachlar, jurnalist yoki tadqiqotchilar va hokazo. Ammo shunga qaramay, tarjimonda ular haqida umumiy tasavvur bo'ladi xolos. Masalan, o'zbek yoshlari, o'zbek xotin-qizlari, talabalar ... Sinonimi: qabul qiluvchi, tarjima o'quvchisi, tarjimani taqdim qilish maqsad qilingan kitobxon. Olm.: Empfänger. Ing.: addressee. Rus.: адресат. AKTUALLISHTIRISH –leksik birlikni muayyan kontekst talablaridan kelib chiqib nuqqa birligiga o'tkash. Olm.: die Aktualisierung. Ing.: actualization. Rus.: актуализация. ALLITERATSIYA – (lot. ad – ga, da, litera – harf so'zidan olingan) 1. Bir xil tovush, harflarlar yoki tovush, harf birlikmalarining takrorlanib kelishi; 2. Bir xil undoshlarning sherti qo'lyada ohangdorlikni ta'minlash maqsadida takrorlanib kelishi. Olm.: die Alliteration. Ing.: alliteration. Rus.: аллитерация. ALMASHITIRISH – aslyatdagi turli xil leksik yoki grammatik birliklarni tarjima tilidagi muqobilari bilan o'zgartirish. Olm.: verandern. Ing.: change. Rus.: замена. ANAFOA (uyun. anaphora – yuqoriga ko'tarish so'zidan

olingan). Bir so'z yoki so'z birligining nuqda takrorlanib kelishi va bu bilan muayyan kontekstdagi ma'noni ifodalashda muhim belgi vazifasini bajarishi. 1. Aslyatda qo'llanilgan anafera tarjimada ham aynan anafera bilan o'g'irilishi shart emas. Masalan: Inglizchada - It was the best times, it was the worst times, it was the age of wisdom, it was the age of foolishness, it was the epoch of belief, it was the epoch of incredulity, it was the season of light, it was the season of darkness ... (Charles Dickens, A Tale of Two Sites). Olmonchasi: Es war die beste und die schlimmste Zeit, ein Jahrhundert des Weisheit und des Unsinn, eine Epoche des Glaubens und des Unglaubens, eine Periode des Lichts und und der Finsternis (Charles Dickens. Die Geschichte zweier Städte). 2. Bir gapning ichida bir nechta ko'zlamning keyinchalik takrorlanishida birgina so'z bilan berilishi. Masalan: 1) ta'lim xodimlari, talabalar, texniklar, barcha majlisda qatnashdilar. 2) Schwetsariya shokoladi – buni ko'rganda doimo ishtaham ochiladi. Olm.: Anapher. Ing.: anaphora. Rus.: анафора. AN'ANAVIY TARJIMA – 1. Original asar muallifi bo'lmagan tarjimon tomonidan amalga oshirilgan tarjima. 2. Inson (mashina emas) tomonidan bajarilgan tarjima. 3. Muayyan mamlakat yoki til tarjimonligidagi tarjima an'analar. ANIQ TARJIMA – 1. Aslyatning semantik ma'nosi aniq o'g'irilgan tarjima. 2. Aslyatga yo'naltirilgan tarjima. Evropa tarjimonshunosligida buni xorijiy lashtirilgan tarjima ham deyiladi.

Olm.: genaue Uebersetzung. Ing.: exact translation. Rus.: точный перевод. ANIQLASHTIRISH - tarjima matnidagi uslubiy talqin, asliy matn xususiyatlarini hisobga olgan holda tarjimada uslubiy vositalarni tahlil qilish va tanlash tarjimaviy aniqlashtirish deyiladi. Bu jarayonda uslubiy vositalar sezgirlik bilan va ongli ravishda tahlil qilinadi va tanlab olinadi. Bu birinchi navbatda tarjimonning uslubshunoslik qobiliyati va kasb mahoratiga bog'liq bo'lib, aslyat matnining yangi talqini sifatida tavsiflanadi. Aslyatning tarjimaga kirsatadigan ta'siri yoki hisoniy va uslubiy omillarining boshqa yaqin tillardan og'irish jarayonida yoki yosh tarjimonlar faoliyatida gipnozday quvvatga ega. Tarjima aslyatni sifatli takrorlash hamidir. Buning uchun sozning ayni konteksti ichidagi sifati, eskirganlik, yangilik,

majoziylik, hurmatlash, eʼzozlash, pardalash, piching, gʻazab, haqorat va hokazo manolarini bilmoq songra tarjima tilidan osha koʻrsatgichlarga muvofiq keladiganini topa bilmoq kerak. Buning uchun esa, tilni faqat bilishgina emas, balki tuyish, his qilish lozim

Savol va topshiriqlar:

1. Tarjima jarayoni deganda nimani tushunasiz?
2. Kimlar tarjima jarayoning tarixdan rivojlanib kelishiga oʻz hissalarini qoʻshgan?
3. Jahon tarjimashunoslaridan kimlarni bilasiz?
4. Tarjima jarayonida qanday qiyinchiliklarga duch kelish mumkin?
5. Tarjima jarayonida uchraydigan qiyinchiliklarni qanday qilib bartaraf etish mumkin?

7. BADIY TARJIMA VA UNING XUSUSIYATLARI

Tarjimada muqobil ekvivalent topish «Kundalik aloqa vositasi boʻlgan tilga nisbatan badiiy adabiyot tili – deb yozadi Fyodorov,– bu soʻz ustalari tomonidan qayta ishlangan tildir. «Badiiy asarni tarjima qilish uchun tilning lugʻat boyligi, chunonchi shonidan va omonimlar, kasb-hunar atamalari, shevaga xos, eskirgan va vulgar soʻzlar, eʼtkalash va kichraytirish, qochirig, maqol, matal va iboralarini hamda soʻzlarning musiqiyligiyu, ohangdorligini, koʻp maʼnoliligini, tilning talaffuz meʼyorlarini, mubolagʻa va kichraytirish xususiyatlari, hazil mutoyiba shakllarini bilish zarur. Badiiy tarjimani ilmiy tavsiflash shundan iboratki, bunda soʻzni soʻz bilan emas, balki maʼnoni maʼno bilan, obrazni obraz bilan, yumnorni-yumori bilan berish muhim ahamiyatga egadir. Badiiy tarjimaning boshqa turdagi tarjimalardan farqi shundaki, soʻz, jumla yoki butun bir asarni toʻgʻri oʻgirish kifoya emas. Bunda tarjimon ham sanʼatkor boʻlishi lozim2 » Meʼyor tushunchasiga kelsak, ingliz va oʻzbek adabiy tili va badiiy asarlarida meʼyoriy koʻrinishlar, nutq jarayonida meʼyorning buzilishi va ularni tuzatish yoʻllari, ingliz va oʻzbek tillarining hozirgi meʼyoriy holati tilning madaniylik mezonini ekanligidir. Meʼyor – jamiyat aʼzolari tomonidan qabul qilingan, maʼqullangan va ularga tushunari boʻlgan til birliklarining nutq jarayonida qoʻllanish holati va imkoniyatidir. Biz ushbu maqolada buyuk amerika adibi E. Hemingvayning “Alvido qurol” asari tarjimasida hamda boshqa bir ikki badiiy matnlar tarjimasida til meʼyoriga amal qilinganlik yoki qilinmaganlik masalasi yuzasidan fikr yuritamiz. Amerika adibi E. Hemingvayning “Alvido qurol” asari tarjimasi haqida fikr yuritish ekanimiz misollarda ruscha variantlarni ham berib oʻtishlarni maʼqul deb topdik, zero ushbu asar bilvosita, yaʼni rus tili orqali oʻzbek tiliga tarjima qilingan. Maʼlumki har qanday asardagi personajlarning tili, nutq madaniyati asar qahramonlarining obrazini, xarakterini oʻzida aks ettiradi. Turli nutq vaziyatlarida gapirayotgan personajlarning tili faqat shu personaiga xosligi bilan xarakterlanadi. Bunday oʻziga xoslik uning gapirish ohangida, hatii-harakatlarida, qiliqlarida ham aks etadi. Bu hatii-harakatlar muallif buyonida, personajlarning gaplarida leksik frazeologik birliklar orqali, maʼlum bir

stilistik funksiyalarni olmasdan, ularni aslyatdagi birlıklar ta'siriga berilib, g'ayratiy sharoitlarda qo'llash, tarjima tili madaniyatini hazm qila olmaydigan birlıklar hosil bo'lib qolishiga, ba'zan esa ma'no va funksiyaning mutlaqo o'zgarishiga olib kelishi mumkin. 1 A.V.Федоров. Язык и стиль художественного произведения. М., ГИХЛ. 1963. 2 Ф.Саломов. Таржима назариси асослари. Тошкент, 1983. Tarjima jarayonida ikki til birliklarining tarjimalari, lug'aviy uyushiligi emas, balki matndagi funksional, kommunikativ mosligi muhimdir. Agar bu funksionallik va kommunikativlikka e'tibor berilmay tarjimon tomonidan aslyatdagi birlikning lug'aviy ma'nosi berilsa, tarjima tilida so'z ifodalagan stilistik va kommunikativ ma'no buziladi. Jumla o'zbek tili adabiy tiliga o'tkazilganida mos kelmay g'aliz va to'rtsoq, fikr yakunlanmagan jaranglaydi. Aslyatdagi so'z va iboralarni imtixon adabiy tilida qabul qilmagan so'zlar bilan o'zgarish tarjima tilini kamrag' allashirishga, badiiy ifodadorlik darajasiga salbiy ta'sir qiladi. Quyidagi jumla tarjimasiga e'tibor beraylik: ...the two leather saddle-boxes on the front of the belts, grey leather boxes heavy with the racks of clips of tin, long 6,5 mm saddle, bulged forward under the carps so that the men, passing on the road, marched as though they were six months gone with child. ...две кожаные патронные сумки на поясе, серые кожаные сумки, тяжелые от обоем с тонкими 6,5 миллиметровыми патронами, торчали с перед под плащами так, что казалось, будто солдаты идушие по дороге, беременны на шестой месяц. (с. 9-10).

...qayishlaridagi ikkita kulgang chatti patron sumka 6,5 millimetrling ingichka patronlar joylashgan oboymalardan zil tortib yomg'ir o'sh tagidan ko'tarilib tatar va go'yo yo'ldan botayotgan soldatlarni olti oylik homilador qilib ko'rsatardi. (94 b.) Bu jumladagi «пож» so'zi «qayish» so'zi bilan o'zgarishiga e'tibor beraylik. O'zbekcha «qayish» so'zi shevada «kamar» ma'nosini anglatadi-da, u shuningdek ko'proq «mahkam, mustahkam, egiluvchan» ma'nosiga ham ega. Belgalar qayir yurish ma'nosida esa u «kamar» so'zi bilan ifodalanaidi va bu adabiy tilga o'tkazilganida qabul qilingan. Chunki kontekst anglatgan ma'no bu bilan yanada ifodalanoq

jaranglaydi. Quyidagi jumla ishlatingan birinchi jahon urishi davriga xos "troops" so'zi o'zbek tiliga qilingan tarjimasida ham o'ta asr ruhini saqlab qolgan, zero hozirgi ingliz tilida ushbu so'zning zamonalaviy shakli bo'lmish "army" so'zi mavjud, o'zbek tilida ham rus tili orqali kirib kelgan "armiya" so'zi ishlatinganidan o'sha davr ruhini saqlovchi "qo'shin" so'zi tilidagi davr me'yori saqlagan. Shuningdek bu jumla tarjimasida inglizcha "the house", ruscha «домик», o'zbekcha «kulba» so'zlarining funksional mosligiga e'tibor beraylik. O'zbeklar naridan ber qurilgan g'arblar boshqarilgan "kulba" deyaishadi. Aslyatda ham, rus tilida ham gar "kichik uycha" holida uchraydiki, tarjimon uni "kulba"ga aylantirib, muallif niyatiga putur yetkazgan. Qolaversa askarlar uyog'idan kuchli shamol oqibatida ko'tarilgan "to'zon" emas, oddiy chang-g'ubor ko'tarilayotgan va ular dioxlarning bag'lariga o'tirib qolayotganligi haqida gar ketayardi: "Troops went by the house and down the road and the dust they raised powdered the leaves of the trees" (p.3) «По дороге мимо домика прошли войска, и пыль, которую они поднимали, садилась на листья деревьев» (с.9). «Kulba oldidagi yo'ldan qo'shinlar o'tib botar, ularning uyog'idan ko'tarilgan to'zon og'ochlarning bag'lariga o'tirardi» (91 b.). Avtom hollarda aslyatdagi birliklarni sof lug'aviy ma'noda o'zgarish ham jumla ifodadorligini buzib qo'yadi: "The priest was young and blushed easily and wore a uniform like the rest of us but with a cross in dark red velvet above the left breast pocket of his grey tunic" (p. 8) «Священник был молодой и легко краснел и носил такую же форму, как все мы, только с крестом из темно-красного бархата левым нагрудным карманом серого френча» (с. 11) «Kashish yosh edi va sal parsaga datov qizartir ketardi, u hammatiz qatori forma kiygan, faqat kulgang fenchining so'li ko'krak cho'ntagi ustida to'q qizil duhobadan nallo qadalgan edi» (94 b.). Bu jumla o'zgarish ko'rsatish kitobxonlar tuxoniyat ko'kraklariga xosh tarqir yurishlar haqidagi fikrni qabul oltasliklari tayin. Qolaversa «священник» so'zini «kashish» emas, bundan oldingi matndagidek «tuxoniy» so'zi bilan o'zgaritish, forma so'zini «harbiy kiyim» deb konkretlashirish maqsadga muvofiq bo'lardi. Chunki «tuxoniy» so'zi «kashish» so'ziga nisbatan ancha

tushunari va keng ommalashgan. Ba'zan hech qanday ekvivalent tanlashga muhtoj bo'lmagan, hamda tarjima qilinganda ham lug'aviy leksik muqobilari orqali o'g'irish mumkin va lozim bo'lgan birliklarni har xil tasodifiy birliklar vositasi orqali natijaning madaniy va tabiiy ohangini yo'qqa chiqarish hollari ham uchrab turadi. Tarjimada funksional mos muqobil bo'lsada, keng xalq ommasiga tushunarli bo'lmagan so'zni ishlatish hollari ham kuzatiladi: "Miss Barkley was quite tall" (p.13). «Мисс Беркли была довольно высокого роста» (с. 19). «Miss Berkli saamstastadek qiz edi» (105 b.). O'zbek adabiy tilida «ancha bargasta qomatli» yoki «novchadan kelgan» iboralari mavjud bo'lgani va u aslyatdagiyo "quite tall" iborasiiga juda mos bo'lgani holda tarjimon negadir ko'pchilikka notanish bo'lgan «saamstasta» so'zni ishlagani kitobxonlarga bir oz tushunarsizlik olib keladigandek. Bunday holatni quyidagi jumla tarjimasida ham ko'rishimiz mumkin: "We sat down on a bench and I looked at her" (p. 14). «Мы сели на скамейку, и я посмотрел на нее» (с. 16). «Biz eshakka o'tirdik va men unga qaratim» (105 b.).

Bu o'rinda aslyatdagi "a bench" so'zi ruscha «скамейка» hech qanday stilistik vazifa bajar olmaydi. Uni tarjimon oddiygina qilib «o'tirdiq», «o'tirgich» so'zlari bilan o'g'irganda xalq jonli tilida ishlatiladigan «eshak» so'zini ishlatmaganda ham bo'lardi. Chunki o'zbek og'zaki tilida "o'tirdiq" (a bench) so'zining ko'chma ma'noda ishlatilgan "eshak" tarzida ishlatilish shakli ham mavjud, lekin "a bench" so'zining ingliz tilida ko'chma ma'noli so'z bilan ifodalanganini biz ko'mayarniz. Balki voqealar shahardan chetga sodir bo'lganligi va balki tarjimon qaxramonlarning oddiy qishloqdan chiqqanligiga e'tiborni qaratmoqchidir. Quyidagi parchada katta kishiga nisbatan "baby" so'zining ishlatilishiga e'tiborni qaratib. Bizga ma'lumki ingliz tilida baby so'zi kichik bola, shaqaloqqa nisbatan ishlatiladi. Ko'chma ma'noda esa muloyimlik va iltifotlilikni ifodalaydi. Asarda esa muallif yaratdori, najotsiz bemorga nisbatan muloyim munosabatlarda bo'lish kerakligiga e'tibor qaratmoqda. Ya'ni o'sha bemorlar xuddi bolalardек g'amxo'rlikka juda muhtojligini, g'amxo'r talab ekanligini kitobxon ongiga yetkazmoqchidek go'yo. Shunki bilimizki kasalxonaga tushgan har qanday

bemor najot bilan shifokorlarga ko'z tikadi, etiqod sog'ayib ketishlaridan umidvor bo'ladi. Bolalar yaxshi muomalaning shaydosi bo'lgandek, bemorlar ham vtiach va himnshirgalarning xushmuomaliygiga juda muhtoj bo'ladi. Afsuski ushbu holat tarjimada saqlanmagan. Baby so'zini tarjima qilmasdan transliteratsiya usuli bilan "beb" shaklida ifodalagan xolos. Bu esa kitobxonlarga tushunmovchilik uyg'otadi: ... poor dear baby, how do you feel? (p.78). Sho'rtlik bebi, kayfu'atingiz durgustni o'zi. (148 c.) Ushbu asardagi Italiyalik karifarning ingliz tilini buzib gapirishi va bu natijaning rus va o'zbek tiliga xorijiy kishi natijaga xos natijalar bilan o'g'irishi ham pragmatik uyg'unlikni vujudga keltirgan: Priest no with a girl. Priest never with a girl. Священник с девочкой нет. Священник с девочкой никогда - Рухоний олимчага йўк. Рухоний оймча билан хеч качон. Adabiy til me'yotini buzib bo'zlashuvchilarning hammasini ham mahalliy lahvalarda gapiradi deb bo'lmaydi. Avturi shaxslar natijada muayyan mahalliy lahvalarga moyillik sezilmasada, ular o'z natijalari tug'at tarkibida no'fal avturi so'zlarni buzib talaffuz etadilar. Bu ko'proq fikr doirasini endi kengaytib, natijalari no'vjanib kelayotgan yosh bolalar, hayotlarida bu xil bo'zlaridan kam foydalangan yoki mazkur so'zlarning tili lug'at tarkibiga keyinroq kirib kelganligi natijalari ularni yaxshi o'zlashitirib ololmagan natijalar, savodsiz yoki ohlasavod shaxslar natijada tez-tez uchraydi. Bino'batin, badiiy asar qaxramonlari natijada ham bu xil no'adabiy unsurlarning uchray turishi tabiiy hol bo'lib, yozuvchilar ularni o'z qaxramonlari natijaga kiritish yo'li bilan kitobxonlar e'tiborini bayon etilayotgan fikrning mazmunidan ko'ra ko'proq usuliga, shakliga iqtidadi va shu yo'li bilan o'z qaxramonlarni an'oflicha tasvirlaydiki, tarjimada ularning muvofiq lisoniy vositalar yordamida talqin etilishi so'zsi pragmatik uyg'unlikni yuzaga keltiradi. Asarni o'qir ekanimiz minglab bunday misollarni keltirishimiz mumkin, zero asar shunchalik san'atkorona tarzda yozilganki go'yo ularning har bir so'zi bir ta'sirchanlikka egadek. Shu o'rinda yana bir narsani aytmoq'imiz lozimki, bunday jahon durdomasini o'zbek kitobxonlarga yetkazib berayotgan muhiti tarjimonlarimizga ham tasanno aytmaslikning iloji yo'q albat. Xulosa qilib aytganda, badiiy uslubning o'ziga xos xususiyatlari va me'yordan

chetchan chiqmaslik hamda ma'noning aslymonand talqin etilishi ko'p jihatdan uning tarkibidagi obrazli hamda his-hayajon ifodasi uchun qo'llanilgan lisoniy vositalarning ijodiy talqin etilishiga bog'liqdir. Bunday tarjima tarjimondan ko'pincha aslyar tili vositalarini moddiy jihatdan aniq aks ettirishni emas, balki mazkur vositalar yordamida ifoda etilgan uslubiy vazifalarni, his-hayajon ohangini ona tili birliklari vositasida qayta yaratishni talab qiladi. Til birliklarining adabiy shaklda me'yorlashuvida badiiy adabiyot va badiiy tarjimaning o'zini ham alohida ekan.

Badiiy ijod jarayonida shoir va yozuvchilar o'z fikr va hissiyotlarini boshqa ijodkorlardan farq qiladigan, favqulodda asl ifodalarda berishga intiladilar. Bu yo'lida ular yangi so'z va iboralar yaratadilar. Yaratilgan birliklar o'sha matnning o'zida qolib ketaverishi, ommalashmasligi, adabiy tildan o'rin olmasligi, bir so'z bilan aytganda, tilda me'yorlashmasligi mumkin. Ularning me'yorlashishini sharoit, vaqt va ommaning qabul qilishi kabi omillar belgilaydi. Ammo bir narsa ravshanki, bu birliklar o'zi qo'llangan matnda badiiyat uchun, obrazli tasvir va ifoda uchun xizmat qiladi.

Shunday ekan ularni bir uslub doirasida me'yoriy deb hisoblashga asosimiz bo'ladi. Bayon qilingan fikrlarni xulosalab aytish mumkinki, nutq madaniyati adabiy til normalari sifatida qaraladigan barcha holatlardan san'alkorona va o'rinni foydalanishni talab qilar ekan, uning ajralmas qismi hisoblanadigan madaniyati ham barcha leksik-stilisitik vositalarning aslyardagi darajada tabiiy va jozibador jaranglashini taqozo qiladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Badiiy tarjima nima?
2. Badiiy tarjimaning boshqa tarjima turlaridan ajratib turuvchi xususiyatlar qaysilar?
3. Fyodorov bu borada nima degan edi?
4. Badiiy tarjimaning qanchalik muhim?

5. O'zingiz yoqitib o'qiydigan chet el adabiyotiga doir bironta badiiy asar oling va uni ingliz yoki rus tiliga badiiy tarjima me'yorlariga ko'ra tarjima qilib ko'ring.

8. KETMA KET TARJIMA VA UNING XUSUSIYATLARI

Ogʻzaki ketma — ket tarjima qilish vazifasi, boshqa har qanday tarjima faoliyati kabi, aslida mavjud boʻlgan xabarni etkazishdir. (Shuni esda tutish kerakki, bu xabar soʻzlashuv muallifi tomonidan qabul qiluvchiga etkazish uchun moʻljallangan maʼlumotdir). Ketma-ket tarjimada yozma tarjimadan farqli oʻlaroq, xabar faqat nutq asarining mazmunidan ajralib turishi mumkin, matnning shakli aloqa bilan bogʻliq axborotni olib bormaydi, badiiy matn shakli xabarning bir qismini olib yurishi mumkin. Bu holat juda muhimdir: ogʻzaki tarjimada dastlabki xabarning shakli yozma ravishda kamroq rol oʻynaganligi sababli, xabar boshqa shaklda oʻtkazilishi mumkin, yaʼni tarjima shakli asl nusxadan katta farq qilishi mumkin. Ogʻzaki aloqa tarkibida quyidagi bosqichlar (bosqichlar, ulanishlar) aniqlanishi mumkin):

1. Xabar matnining manbayi;
2. Asl xabar tarjimonini qabul qilish va tushunish (dekodlash);
3. Qabul qilingan xabarni roʻyxatga olish tizimida kodlash-saqlash qurilmasi;
4. Chiqish xabarini roʻyxatdan oʻtkazish (kodlash);
5. Qabul qiluvchi tomonidan tarjimani qabul qilish

Koʻpgina tadqiqotchilarning fikriga koʻra, bu erda eng muhim narsa-tarjimonning dastlabki xabarni qabul qilish bosqichi va tarjimonning tarjima matnini ishlab chiqarish bosqichi. Shuni taʼkidlash kerakki, dastlabki xabarni qabul qilish bosqichida tarjimon faoliyatining muvaffaqiyati asosan asl xabarning oʻziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Shuning uchun, keling, asl xabarning umumiy xususiyatlarini koʻrib chiqaylik. Iztihl tarjima-bu ogʻzaki tarjima turlaridan biri boʻlib, unda maʼruzachi vaqti-vaqti bilan tarjimonga aytilganlarni tarjima qilish uchun zarur boʻlgan nutqda pauza qiladi. Ushbu pauzalar odarda kichikdir, chunki professional tarjimon odada nutqning ovozi davomida tarjimani shakllantiradi va pauza paytida uni aytadi. Iztihl tarjima maxsus va jiddiy taʼlim va tayyorgarlikni talab qiladi. Ketma-ket tarjima-bu tarjimonning ogʻzaki nutqini tugatib, butun nutqni yoki uning bir qismini tugatgandan soʻng tarjimonni tarjima qilishni boshlaydigan

ogʻzaki tarjima usuli. Nutqning tarjima qilingan segmentining hajmi har xil boʻlishi mumkin: alohida bayonotdan 20-30 va undan koʻp daqiqalarda maʼruzachi aytgan katta hajmdagi matnga. Tarjima bu turi tarjima boshlanishidan oldin uzoq vaqt davomida original muhim segmentlari mazmunan tarjimon xotirasida saqlab talab qiladi. Agar asl nusxaning hajmi bir nechta soʻzlardan oshib ketgan boʻlsa, asl nusxani qabul qilish jarayonida tarjimon kontentning tugun momentlarini yozib oladi, bu unga xotirada saqlangan xabarni tiklashga yordam beradi. Boshqa har qanday tarjima kabi, ogʻzaki ketma-ket tarjima “mulqot sodir boʻladigan nutq faoliyati bilan belgilanadi”. T. S. Serova taʼkidlaganidek, ogʻzaki ketma-ket tarjima-bu kamida uchta subyektning ishtirokida amalga oshiriladigan va nutq faoliyatining bir nechta turlari va shakllarini oʻz ichiga olgan vositachilik nutqi faoliyati: tinglash, fikrlash, yozish, oʻqish va gapirish. Protessual ogʻzaki ketma-ket tarjima quyidagicha taʼriflanishi mumkin: tarjimon, spikerning yonida boʻlish, nutqni tinglash, yozishni davom ettirish va pauzada nutqni boshqa tilda takrorlash, uning yozuvlariga asoslangan. Shunday qilib, ketma-ket tarjima bir qator temporal, texnik, uslubiy, mazmunli va mekansal xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Ketma-ket tarjimaning temporal xususiyatlariga quyidagi xususiyatlar kiradi:

- axborotni qabul qilishning yagona va aniqligi;
- nutq tezligiga bogʻliqlik va spikerni pauza qilish;
- asl nusxaning juda uzoq ovozi;
- asl fragmentning asl tili va tarjima tilida ovoz berish vaqtida ajratish;
- har xil harakatlarning bir vaqtning oʻzida bajarilishi (tinglash va tuzatish, yozuvni oʻqish va gapirish).

Tarjimonning nutq tezligi juda yuqori: spikerning nutqiga teng, agar u tez gapirsa va tezroq boʻlsa, asl nutq tezligi sekin boʻlsa. Texnik jihatdan, ketma-ket tarjima axborotni yodlash va tahlil qilish uchun yordamchi sifatida maxsus yozuv yordamida ogʻzaki tarjimaning boshqa turlaridan farq qiladi.

Ketma-ket tarjima qilinishi kerak boʻlgan nutqlarning janniga kelsak, aksariyat hollarda ular yuqori darajadagi rasmiyatchilik (koʻp sonli nutq klitsesi, barqaror

ingiloblar), hissiylik (baholash soʻz birkimalarining mavjudligi, taqqoslashlar) va kontseptuallik (sematik toʻyinganlikning katta darajasi) bilan tavsiflanadi. rasmiy uslub va jamoat nuqlariga xosdir. Nufuzning toʻliq qismini tinglash qobiliyati tufayli, ketma – ket tarjima mahsuloti, sinxron tarjimadan farqli oʻlaroq, bir tomondan, maʼnoga katta kirib borishi va boshqa tomondan, tarjima qismining qisqarishi (taxminan uchdan bir qismi) asl nusxaning takrorlanishini bartaraf etish orqali dastlabki xabarga nisbatan xarakterlanadi. Tarjimoning tinglovchilarga nisbatan fazoviy joylashuvi nuqta nazaridan uning ishi (sahnada yoki muzokaralar stolid) va qabul qiluvchilar tarjimaning ogʻzaki va ogʻzaki boʻlmagan qismlarini bir vaqtning oʻzida baholash imkoniyatiga ega. Kommunikatorlar bilan bevosita aloqa qilish, qayta soʻroq qilish va qiyinchiliklar yuzaga kelgan taqdirda maʼruzachi yoki tinglovchilarning yordamiga murojaat qilish imkonini beradi. Dialogik nutqning tarjima qilishda kichik soʻzlar tarjima qilinadi. Monologik nutqning ketma-ket tarjimasi bilan segmentlarning uzunligi ikki dan 7-8 daqiqagacha oʻzgarib turadi, koʻproq vaqt zerikishga olib keladi, diqqatni tortadi. Iloji boʻlsa va vaqtni tejash uchun ishlash baʼzan oldindan tarjima qilinadi. Ogʻzaki ketma-ket tarjima odatda nisbatan kam sonli ishtirokchilar bilan faoliyat olib borishda ishlatiladi. Ushbu turdagi tarjima juda koʻp sonli harakatlilar, harakatlilar bilan mulqotning “mobil” tabiatida juda samarali: sanoat obyektlarida ishlayotganda, keyingi kursiyalar bilan muzokaralar va h. k. odatda ketma-ket tarjima orqali amalga oshiriladigan tadbirlar: biznes muzokaralari, telefon muzokaralari, seminarlar, uchrashuvlar, kichik ishtirokchilar bilan davra suhbatlari, brifinglar, matbuot anjumanlari, taqdimotlar, koʻrgazmalar, bufet, bayram tadbirlari va boshqalar;

- qoʻshimcha texnik uskunalar talab qilinmaydi, bu esa tadbirning harakatchanligini oshiradi;
- masalan, sanoat obyektlarida ishlayotganda, prezentatsiyalar boʻyicha muzokaralar olib borilganda, delegatsiyalar hamrohligida amalga oshirilishi mumkin;

- ishtirokchilar masalani koʻrib chiqish uchun foydali boʻlishi mumkin boʻlgan qoʻshimcha vaqtga ega (masalan, biznes muzokaralarida);
- koʻp hollarda sinxron tarjimadan farqli oʻlaroq, bitta malakali tarjimonni jalb qilish kabilar;

Bu yerda kamida ikkita sinxronni jalb qilish kerak ketma-ket tarjima kamchiliklari sinxronga nisbatan:

- ketma-ket tarjima qilishni toʻxtatib turish sababli, tadbirni oʻtkazish koʻproq vaqt talab etadi;
- tarjima qilish imkoniyati, odatda, faqat bitta xorijiy til;
- original matnning amalga oshirish shakliga qarab, tadbir ishtirokchilarining cheklangan soni farqlanadi;
- ogʻzaki matnni yozish bilan ketma-ket tarjima qilish;
- ogʻzaki matnning paragraf-phraseal tarjimasi;
- yozma matnning inglizcha varianti;
- Tarjima tarjimasi ogʻzaki tarjima turi boʻlib, unda maʼruzachi kichik tugallangan jumla yoki jumlani aytadi va keyin tarjimonga ularni tarjima qilish imkoniyatini beradi. Tarjimani tarjima qilishda tarjimon, odatda, anʼanaviy ketma-ket tarjima bilan tez-tez sodir boʻladigan katta davrlarni xotirada saqlashga hojat yoʻq. Internetda bunday taʼrifni topdim:

Paragraf-phraseal tarjimasi-matnni tinglashdan keyin butunlay emas, balki jumalar yoki paragraflar boʻyicha tarjima qilingan ketma-ket tarjimaning moddalashtirilgan turi. Bir martalik tarjimaning bir turi, ehtimol, oʻquvchi yoki boshqa talaba taklifi oʻqigan “taʼlim tarjimasi” deb hisoblanishi mumkin, undan keyin talaba ushbu taklifi tarjima qilish imkoniyatini oladi. Agar u darhol ishlamasa, oʻquvchi taklifi yana bir bor oʻqishi mumkin. Kasb-hunarga asoslangan tarjima sharoitida tarjimon baʼzan maʼruzachidan yangi soʻzlarni toʻliq takrorlashini soʻrashi mumkin. Tarjimon juda muhim joylarni yoki birinchi marta eshitilmagan raqamlarni soʻrashi, hech qanday aybdor boʻlmaydi.

Izchil tarjima bilan, bu, odatda, chiqarib tashlanadi va juda istalmagan.

Tarjimada, shuningdek, ketma-ket tarjimada, tarjimonning oldindan tarjima qilingan matnga ega bo'lgan holatlar juda kam uchraydi va egozadacha spikerning nutqi orasidagi intervalda uni aniq o'qish uchun kamayadi. Bir martalik yoki ketma-ket tarjima foydasiga tanlov vaziyatga, ta'qib qilinadigan maqsadlarga va tarjimonning tegishli malakaga ega bo'lishiga bog'liq. Tarjimonlar to'liq izchil tarjimaga ega bo'lib, ishonchli va noaniq holda katta davrlarni jamoatchilikka tarjima qila olishadi. Shuning uchun haqiqiy tarjima amaliyotida maxsus sinxron uskunalarsiz tarjima yoki ma'lum bir tezlashtirilgan, yarim sinxron tarjima ustunlik qiladi. Tarjima qilinganida, tarjimonning jonli yuki ushbu ketma-ket tarjimaga qaraganda ancha past. Shu ma'noda, tarjima tarjimasi, ehtimol, ketma-ket tarjimaning soddalashtirilgan versiyasi sifatida qaralishi mumkin. Shu bilan birga, vaqt o'tishi bilan va ketma-ket tarjima bilan, ma'ruzachi tarjimon bilan ishlash qobiliyatiga, pauza qilish va semantik akslarni aniq belgilashga bog'liq.

Tarjima paytida yozib olish jarayoni puxta tayyorgarlikni talab qiladi. Shu bilan birga, bir vaqtning o'zida bir nechta omillarni ta'kidlash kerak, ular orasida yozuvlar olib boriladigan vositalar, shuningdek, qog'ozda taqdim etilgan ma'lumotni qabul qilishning funksionalligi va qulayligi. Yozib olishga tayyorgarlik tugagach, siz asosiy bosqichga o'tishingiz mumkin - kursning yozuv usullarini o'rganishingiz mumkin.

Ketma-ket tarjima qilish

Ketma-ket tarjima qilish bu bir tildagi og'zaki axborot berilgandan so'ng uni boshqa tilga tarjima qilishdir. Tarjimon so'zlovchining umumiy fikrlari yoki eng kamida asosiy abzasni tinglaydi va so'ng tinglash chog'ida yozib olingan eslamalar (notetaking) yordamida nutqni tarjima qiladi.

Tarjimon shu tariqa asosiy so'zlovchi nomidan ketmaketlikda so'zlaydi. Ba'zi so'zlovchilar bir nechta gap so'zlab, so'ng tarjimonga tarjima qilishni taklif qilishadi. Tarjimon qisqacha yozib

olmasdan ham ishlashi mumkin va u o'z xotirasida aytilgan gaplarni maqbulaydi. Shunday qilib, ketma-ket tarjima so'zlovchining nutqini tinglangandan so'rig' bajariladi. Bunday vaziyatda axborotning barcha mazmunini yodda saqlab qolish zarur. Ketma-ket tarjima muzokaralar, konferensiyalar davlat arboblari va siyosiy shaxslarning uchrashuvlarida va delegatsiyani kuzatib yurish chog'ida qo'llaniladi. Ketma-ket tarjima muammosi ilmiy adabiyotlarda ham yetarlicha muhokama qilmagan. Ketma-ket tarjima qilish vaqtiga ko'ra 2 bosqichga ajratiladi.

Birinchi bosqich, so'zlovchining nutqini o'z ichiga oladi va bu bosqichda tarjimon qisqacha nutqni yozib olishi mumkin. Ikkinchi bosqichda tarjimon aytilgan xabarni yozib olganlaridan foydalangan holda tarjima qiladi.

Inson hoi'rasi barcha gapni (ma'lumotni) yodda saqlab qololmaydi. Tarjimon matnda fikrning mantiqiy zanjirini topishi va so'zlovchi nutqining semantik asosini ochib berishi muhimdir. Shunday qilib, tarjimon so'zlovchining gapini yodda saqlab qolish uchun butun matnini tushunish imkonini beruvchi va gapini asosini yodda saqlab qolishga yordamlashuvchi semantik asosni topib, uni tarjima qilishi zarur).

Inson odarda 7 yoki 5 ta semantik asosni yodda saqlay oladi. Gapning asosiy semantik asosi birinchi navbatda kesim va egani o'z ichiga olishi kerak. Ba'zi tarjimonlar asosiy semantik asos birinchi navbatda kesim bilan ifodalanadi deyishadi. Lekin bir qator tilshunoslilar kesim gapning mustaqil bo'lmag'i bo'lolmaydi deb yozishadi. Faqatgina ega bilan birgalikda gapning mazmuni anglanishi mumkin. Misol: Traktor zavodining 1200 ta ishchisi shu zavodning ma'muriyati tomonidan 240 ta ishchini ishdan bo'shatish uchun chiqargan buyrug'iga qarshi norozilik namoyishida qatnashadi.

Ushbu gapda biz avval egani topib olishimiz lozim, so'ng kesimini, so'ng gapning vostiachi bo'lagini. Bu gapning semantik asosi " 1200 ishchi 240 ishchini bo'shatishga qarshi norozilik mitingida qatnashdi" deyilganidir.

Ketma-ket tarjima qilishning 3 ta asosiy prinsipi mavjud: Anglash, tahlil qilish va qayta ifoda qilish. Anglash prinsipida so'zlar emas, fikrlar tarjima qilinishi kerak. Agar tarjimon so'zlovchining nutqidagi biron bir so'zning tarjimasini bilmasa, u bu so'zning ma'nosini kontekstdan anglab yetishi zarur. So'zlovchining nutqini e'tibor bilan tinglash juda muhimdir. Ma'noni eslab qolish uchun asosiy fikrlarni va ular orasidagi bog'lanishlarni bilish muhimdir.)

Har qanday nutqda 2 ta asosiy lahza mavjud. Ular nutqning boshlanish va tugashidir. Tarjimon aynan shularga o'z e'tiborini qaratishi lozim? Agar u aniq bo'lmasa va o'tkazib yuborgan bo'linsa, so'zlovchiga fikringizni oydinlashtira olasizmi? deb savol bering. [Tarjimon so'zlovchining fikrini o'zining so'zlari orqali ko'proq ifoda etsa, tarjimaning sifati yaxshiroq bo'ladi. Tarjimon ko'proq ijodiy yondoshsa, uning tarjimasi to'g'ri bo'ladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Ketma-ket tarjima qilish nima?
2. Ketma-ket tarjima qilishning asosiy ko'zga tashlanari xususiyatlarini aytib bera olasizmi?
3. Ketma-ket tarjima qilishning qanday prinsiplari mavjud?
4. Ketma-ket tarjima qilish qanday bosqichlarga bo'linadi?
5. Ketma-ket tarjima qilishdan qachon foydalanamiz, asosan?
6. Qaysi birini qiyin deb hisoblaysiz: ketma-ket tarjima qilish yoki sinxron tarjima qilish?

9. TARJIMADA MA'LUMOTNI QAYTA TO'LIQ TIKLASH

TARJIMA USULLARI.

Adekvat tarjima – har jihatdan mos, aynan teng, asl nusxaga mazmun va shakl jihatidan muvofiq tarjima (Lotinchda "adekvatus" – "tenglashtirilgan, teng, muvofiq, ayinam"). "Erkin tarjima bu asl nusxaning g'oyaviy mazmuni va badiiy namoyandalarini o'zgartiruvchi, uni har jihatdan boshqa izga solib yuboruvchi tarjima prinsiplidir. Bundan tarjimalarda muallif uslubi emas, balki tarjimon uslubi ustun tureadi. Erkin tarjimaning ham turli xillari mavjud. Sharq klassik she'riy tarjimasiga kelganda, erkin tarjima shunda ko'rinadiki, bu usulni qo'llagan tarjimon aksariyat hollarda, asosiy mavzu va g'oyadan chetga chiqmagan holda, muallifning bayon tarzida she'riy san'atlardan foydalanish, ifoda va tasvirlarini chetlab o'tib, ular o'rniga o'zi ijod qilgan san'atlar va ifodalarni taqdim etadi. Bunday tarjimon asl nusxa panohida o'z she'rini taqdim etgan, o'zining ijodiy manerasini ko'rsatgan bo'ladi. Masalan, Sayfi Suroyi tarjimasidagi Sa'diy Sheroziyning "Guliston", Qutb Komoniy tarjimasidagi Nizomiy Ganjaviyning "Xusrav va Shirin" asarlari. "Kaitla va Dinnat" tarjimalari ham. Ijodiy tarjima esa asar g'oyasi va badiiy o'ziga xosligini o'zgartirishni emas, balki unga ijodiy munosabada bo'lish orqali mazmuni, intonatsiyasi, uslubini yangi tilda tiklash demakdir. Ijodiy tarjima so'zma-so'z ta'limiga ham, o'zgartiruvchi erkin tarjimaga ham zid tushunchadir. Ijodiy tarjima orqali kitobxonga manzur bo'ladigan so'z san'ati namunasi hosil qilinadi. Shuning uchun badiiy adekvat tarjima ijodiy tarjima hisoblanib, bu asl nusxaga sodiq qolishni" taqozo etadi. Masalan, A.Oripov tarjimasidagi Qaysin Qulievning "Hayrat" she'ri: E.Vohidov tarjimasidagi Sergey Yesenin she'riari. Xurshidning Hofizdan qilgan ta'limlari. "Guliston" besh marta tarjima qilingan (Sayfi Suroyi, Ogahiy, Mulla Murodov, Ahmad Jalil, G'afur G'ulom – Sh.Shomuhamedov – R.Komilov). Ularni qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatadiki, "tarjimaga bo'lgan talab zamonlar o'zishi bilan o'zgarib turgan. Agar Abu Rayhon Beruniy erkin tarjimani tanqid qilib, orijinal ruhini boshqa tilda aniq qayta yaratishni talab qilsa, Muhammad Temur erkin tarjima tarafdori sifatida maydonga chiqadi. Ogahiy ijodiy erkin tarjima

prinsipiga amal qilsa, Murodxo'ja tarixiy-lingvistik aniqlikka intilib, so'zma-so'z tarjima aqoidlariga sodiq bo'lib qoladi". So'zma-so'z va hijaviy tarjima. Ya.L.Resker "doslovnij" va "bukvalnij" terminlarining ma'nolari boshqa-boshqa bo'lib, ularni bir-biri bilan aralashtirish yaramasligini alohida qayd etgan edi: "... so'zmaso'z va hijaliy tarjima qilish degan ikki xil tushunchani aralashitmaslik kerak. Hijaliy tarjima qilish – turli-tuman tillarning so'zlari o'rtasidagi nuqul tashqi, shakliy o'xshashlikka asoslangan mexanik tarjimadir. Bu tarjima sohasidagi formalizmdir. So'zma-so'z tarjima esa "so'zni-so'z" bilan, hech narsani almashitmasdan yoki qayta guruhlashtirmasdan qilingan tarjimadir. Hijaliy tarjima qilishga yo'l qo'yib bo'lmaydi. So'zma-so'z tarjima esa muayyan hollarda qonuniy hodisadir". Demak, doslovnij perevod – aniq tarjima, bukvalnij perevod – hijaliy tarjima qilish So'zma-so'z tarjimaga misollar: 1. Terpi, kazak, atamanom budesh. – Sabr qili, kazak, ataman bo'lasan. (Erkin tarjimasi: Sabr qilsang, g'o'rada halvo bilar). 2. Yesli vrag ne sdavotsya, yego unichtojayut. – Agar dushman taslim bo'lmasa, uni yanchib tashlaydilar. 3. Duraku zakon ne pisan. – Ahmoqqa qonun bitilmagan. 4. Zo'ri behuda miyon meshkanad. – Behuda kuchanish belni sindiradi. 5. Holva degan bilan og'iz chuchimaydi. – "Xalva" skolkо ne govori, vo tru sladko ne stanet. Hijaviy tarjimaga misollar: 1. "krestyanin krepko osel – dehqon mustahkam eshak (dehqon mustahkam o'tmashdi) 2. "park zanesen snegom" – "parkni qor bosdi" (par qor bilan olinib ketildi) 3. uglovaiy (qo'pol, dag'al) – burchakli 4. barxatniy golos (Mayin ovoz) – duxoba ovoz 5. golubie glaza (ko'k ko'z) – kaptar ko'zlar 6. krasa i gordost (ko'rk va savlat) – bo'yoq va faxr 7. uchenaya sobaka (o'rgatilgan it) – olim it 8. jigar-bag'rim kabob bo'ldi (Mashrab). – Serdse stalo shashitkom. 9. U qizilmag'izdan kelgan edi (A.Qodiriy. "Obid ketmon"). – On priexal iz Kizilmag'iza. 10. Perevesti dux (Kalka). – Rubiyatni tarjima qilmoq (V.Fayzullo tarjimasi). Akram Qodiriyning "Tarjimon" nomli bir pardali komediyasi. Mulla Mirg'arang yozgan ariza: "Glavni bosh paxtago'img'a. Maya jilzni daro'ga yuk taskayt. Adin polovina luna bo'ladi. Xotinim uyda pitir delayt. Shunga dengayut." "Bagdadskiy vor" – "Bag'dod ham bor". "Va glavniy

rolli" – ya'ni aptanibilini ro'lini burab turadigan odam. "Miravuy bayavik – "Meros boyvachelasi". Aniq tarjima – so'zma-so'z aniqlikka intilish. Buning yorqin misoli V.Hayusov tarjimasidagi Vergiliyning "Eneida" asari. U asarni olti-etti marta tarjima qilgan. Har gal yangi prinsip qo'llagan: 1) erkin tarjima yoki "qayta hikoya qilib berilay" usuli; 2) chin ma'nodagi "she'r'i tarjima" (aniq, ammo bukvalistik belgilardan hold); 3) so'f bukvalizm. Tag'lama – asl nusxa tilini bilmaydigan tarjimon uchun maxsus tayyorlab beriladigan so'zma-so'z, jumlama-jumla, satrma-satr (she'r'i tarjimada) aynan tarjima, tahtullaifz, podstrochnik. Sovet davrida rus tarjimonlari o'zbek adabiyoti namunalari asosan tag'lama tarjima qilganlar (L.Penkovskiy, V.Derjavin, S.Lipkin, K.Simonov, M.Sale. "Farhod va Shirin"ning ayrim boblarini nemis tiliga o'g'irgan Alfred Kurella ham tag'lama foydalangan). Tabiiyki, "Klassik adabiyot asarlarining lug'atida, jumladan, Alisher Navoiy asarlari lug'atida ham shu darajada katta tafovut borki, bu asarlarni to'la tushunib yetish uchun ularni to'la ma'noda tarjima qilimasa ham, loqal, "yarim tarjima" qilishga zarurat tug'iladiki, buning nomini tabdili qilish deyiladi". Masalan, Alisher Navoiy qalamiga mansub "Xamsa" dostonlari, "Lison ut-tayr" dostoni nasriy bayon qilingan bo'lsa, "Matlub ul-qulub" hozirgi o'zbek tiliga tabdili qilingan. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Ahmad Yug'niyning "Hibat ul-haqoyiq" asarlari ham nasriy tarjimada o'qilayapti. Bu asarlarning asl nusxasini faqat mutaxassislar o'kiydi. Adaptatsiya – soddalashtirish, moslashtirish. Chunonchi, Xomushiy Firdavsiyning "Shohnoma", N.Komilov Atorning "Illohiynoma"sini xalq saviyasi va o'quvchilar darajasini hisobga olib, nasriy tarjima qilganlar. Menimcha, "Shohnoma" tarjima qilinadigan bo'lsa, hozir ham uni soddalashtirib, nasriy tarjima qilish kerak. Chunki 120 000 mabralik bu ulkan asarni birov o'qimaydi. Mualliflashtirilgan tarjima – Muallifning o'zi tomonidan (Ayniy asarlari) yoki muallif va tarjimon hamkorligida (P.Qodirov va Yu.U.Surovsev) amalga oshirilgan tarjimalar. Ch.Aytmatov qissalari ham. Qayta tarjima. Aslyat barcha zamonlar va o'quvchilar uchun o'zgaras bo'lib qolaveradi. Lekin har bir davr, har bir avlod yangi, zamonaviy tarjimaga ehtiyoj sezadi. Aytaylik,

Sa'diy "Guliston"ning Sayfi Saroyi va Ogahiy tarjimalari lisoniy jihatdan bugungi o'quvchi talabini qondirmaydi. Shuning uchun XX asrda uning yangi tarjimasi paydo bo'ldi. Chunki bu tarjimalarning o'zi tarjimaga muhtoj. Ummuman, qayta tarjimaga quyidagi omillar sabab bo'ladi: – avvalgi tarjimaning til jihatidan eskirganligi; – badiiy jihatdan bo'sh tarjima qilinganligi; – vositachi til orqali o'g'rilanganligi; – ijodiy bellashuv istagi. Masalan, Braziliya adibi Paulo Koelening "Alkimyogar" asarini bir vaqtning o'zida uch tarjimon – Ozod Sharafiddinov, Ahmad Otaboyev, Aziz Saidlar tarjima qilishdi. Bu, bir tomondan, jahon adabiyotida voqea bo'lgan asarga davr talabi bo'lsa, ikkinchidan, mohir adib "panjasiga panja urish", o'z iste'dod kuchini sinab ko'rish. Jamol Kamol ilgari rus tilidan o'g'rilgan Shekspir fojialarini bevosita ingliz tilidan tarjima qildi. Yoki Bayronning "Don Juan" asarini Abdulla Sheringlitz, Sulaymon Rahmon rus tilidan tarjima qildilar. Shavkat Rahmon olashnafas ispan shoiri Garsia Lorke she'riarini dastlab rus tilidan tarjima qilgan edi. Keyin ispan tilini o'rganib, bevosita asl nusxadan o'zbekchalastirdi. Oybek tarjimasidagi A.S. Pushkinning "Evgeniy Onegin" she'riy romani aslyatning mazmunini to'lato'kis aks ettirgan bo'lsa-da, shaklan buyuk rus shoiri asariga qoyimmaqom emas, badiiy jihatdan ham uncha baland emas edi. Shuni hisobga olib, oradan yarim asr o'tib, Mirzo Kenjabek uni qayta tarjima qildi. "Vorisliylik – bir tarjimadan ikkinchisiga meros bo'lib o'tadigan xususiyatlar... bir asarning dastlabki tarjimasida crishilgan yutuqlar, aslyat ruhini qayta tiklash uchun topilgan ayrim usullar keyingi, ta'bir joiz bo'lsa, musobaqadosh tarjimon tarafidan ham istifoda etilishi mumkin. Chunki o'sha narsaning shu tilda bundan ortiq muqobili bo'lmasiligi ham mumkin-da". "Evgeniy Onegin"ning Oybek va M.Kenjabek tarjimasi. Pushkin va Lermontov she'riari tarjimalari. Asarni ilk bor tarjima qilgan tarjimon oldida murakkabliklar bilan birga, imkoniyatlar ham bo'ladi – qanday xohlasa shunday, ko'rinish turgan ma'nolari bilan tarjima qiladi. Keyingi tarjimon esa o'xshab qolmasligi uchun atay boshqa so'zlar, o'zgacha ifodalar izlaydi. Umar Xayyom, Jaloliddin Rumiy, Pahlavon Mahmud ruboiylari tarjimasida biz ham shu muammoga duch keldik. Qaysi tildan o'g'rilishiga qarab ham tarjima ikkiga

bo'linadi: – bevosita tarjima (asl nusxa tilidan tarjima); – bilvosita tarjima (vositachi tilidan tarjima);

AVTOMATIK TARJIMA

Avtomatik tarjima faqat bir ma'noli so'zlar va bir xil grammatik tuzilishga ega tillardan tarjimada muvaffaqiyat keltirishi mumkin. Aksincha, u so'zlarni o'z o'rnida tarjima qilib qo'ya qoladi – keyin ular asosida qayta gap tuzish kerak bo'ladi. Bu ikkinchi ish bo'ladi. Badiiy bo'yogga ega matnlarni esa hech qachon avtomatik tarjima qilib bo'lmaydi. Chunki badiiy matnda so'zlar ko'pincha o'z ma'nosida kelmaydi, yoki bir nechta ma'noga ega bo'ladi. "Odyaxlevshis, vosklsatelniy znak otanovleya voprositelnim". "Buket v blagorodnom vine" – "Olijanob vinodagi guldasta" – "Sol sharob ta'mi". "Sol soli zenli" – "Er tuzining tuzi" – "ona jannatimizning mag'z-mag'zi" – "jamiyat gullarining guli" – "el-yurt guli". Georgiy Markov, "Sol zenli" – "Er mag'zi".

ANTONIMIK TARJIMA

Shakli bir-biriga zid, ammo ma'nolari monand bo'lgan birkimlar antonimik birkimlardir. Masalan, rus tilida "nima bo'lsa, shu bo'lsin", "mening parvoyimga kelmaydi" degan ma'noda xot trava ne rasti degan frazeologik butunlik ishlatiladi. Buhol "Menga desa, o't o'smasin" deb tarjima qilsa, o'zbekchada qoyim maqom chiqmaydi. Shuning uchun "Menga desa, g'ovlab ketsin!" deb o'g'riladi. Odnoy rukoy v ladoshi ne xlopesh. – Yak dast besado ast. Qars ikki qo'tdan chiqadi. – Qars bir qo'tdan chiqmaydi.

TARJIMADA "SOXTA EKIVALENT" TUSHUNCHASI

Tarjimashunoslikda shaklan o'xshagani bilan ma'nolari bir-biridan jiddiy farq qiladigan so'zlar soxta ekvivalentlar deb qabul qilingan. Masalan, "akademik" so'zi nemis tilida "oliy ma'lumotli kishi", "student", "oliy maktab o'qituvchisi" va goho "akademik" ma'nolarini anglatasa, rus va o'zbek tillarida asosan "Fanlar akademiyasining haqiqiy a'zosi" ma'nosida keladi. Yoki "dramaturg" nemis tilida "teyjasvor", "teatr repertuarining mudiri" ma'nolarida kelsa, bizda "dramatik asar muallifi" ma'nosida keladi. Tanqili tarjimashunos A.V.Fyodorov turli tillarda faqat

ayrim so'zlarninggina fonetik jihatdan o'xshashligini soxta ekvivalent deb olgan bo'lsa, G. Salomov bu terminni tuzilishi jihatidan bir-biriga o'xshash, ammo ma'nosi jihatidan bir-biridan jiddiy tafovut qiladigan, ba'zida bir-biriga zid bo'lgan fraseologik iboralarga nisbatan qo'llaydi. Ko'r hasasini bir marta yo'qotadi. — Saryor oshibaetsya odin raz. Onasini Uchqo'rg'ondan ko'rsatmoq. — Pokazat kuzkinu mat.

Savol va topshiriqlar:

1. Qanday tarjima turlari mavjud?
2. Qanday tarjima xillarini bilasiz?
3. Bevosita va bilvosita tarjima nima?
4. Antonimik tarjimaga misol keltiring.
5. Avtomatik tarjima deganda nimani tushunasiz?
6. Soxta ekvivalent nima?

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Комбаров Н. Бу кадимий санъат // Таржима санъати (Мақолалар тўплами).
2. Кўчирма куйидаги китобдан оининди: Саломов Г. Тил ва таржима. — Тошкент, 1966. 272-273-бетлар.
3. Олимов С., Матёкубов А. Д. Пермонтовнинг ўзбек таржимонлари. — Тошкент, 1989. 19-20-бетлар.

10. TARJIMADA MATNING KENGAYISH HOLATI

Tarjima etimologik asoslari

Tarjima so'zining lug'aviy ma'nosini ko'rib chiqadigan bo'lsak, tarjima - forschina «tarzabon» so'zidan arabiylashib o'zgartirilgan. «Tarzabon» - chiroqli bo'zlovchi, notiq, tili burto kishi degan ma'nolarni bildiradi. Arab tiliga «tarjumom» shaklida qabul qilingan bu so'zdan «tarjima» yoki «tarjuma» so'zi hosil bo'lgan. O'zbek adiblari bunday tushunchani «o'tkazish», «qaytarish», «o'g'irish», «ing'darish» singari atamalar bilan ifoda etganlar. Ko'p yillar davomida «tarjima»sharh, bayon qilish, tushuntirish ma'nolarida ham qo'llanib kelingan. Keyinchalik esa bu so'z badiiy ijodning bir turini ifodalash ma'nosini kasb etdi va ilmiy-filologik terminga aylandi. Ummuman, tarjima deganda bir tilda yozilgan matn yoki aytilgan nutqning boshqa tilda qayta yaratilishi tushuniladi.

Tarjima bu qayta yaratish san'ati, yuksak badiiy ijoddir, ijod bo'lganda ham tarjima muallifidan izlanish, mehnat, sabr-toqat talab qiladigan, turli xil materiallar ustida mashaqqatli ish olib borishni talab qiladigan ijoddir.

Tarjima tushunchasining ma'nosi juda keng, chunki «Tarjima nima?» degan savolga turli soha vakillari turlicha javob berishadi. Bir kishi tarjimani bir tilda yozilgan kitobni ikkinchi tilga o'g'irish desa, boshqa bir kishi uni bir tilda bayon qilingan fikrni o'zga tilda so'zlovchi kishilarga tushuntirib berishdan iborat deb biladi. Uchinchi bir kishi fikricha esa, kino filmlar ham tarjima qilinadi, demak tarjima bu bir tilda rol ijro etayotgan aktyorning nutqini ikkinchi va hokazo tillarga o'g'irish demakdir.

Tarjimaga lingvistik tarjimashunoslik nuqtai nazaridan yondashib, quyidagicha ta'rif berish mumkin:

Insoniyat faoliyatining murakkab shakli bo'lmish tarjima - bir tilda yaratilgan nutqiy ifodani (matnini), uning shakli va mazmuni birligini saqlagan holda, o'zga til vositalari asosida qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayondir. Demak, aslyat manbabi bo'lgan til vositalari yordamida yaratilgan nutqiy ifoda tarjima tili qonuniyatlari

asosida vujudga keltirilgan shunday ifoda bilan almashiriladi. Shu yo'l bilan aslyat va tarjima tillari matnlarning mazmuniy-uslubiy adekvatligi yuzaga keltiriladi.

Mazkur ta'rif tillararo amalga oshiriladigan jarayonga aloqador bo'lib, insoniyat faoliyatining ko'proq qismi mazkur amaliyot bilan bog'liqdir. Shu tufayli «tarjima» deganda aksariyat kishilar ko'z oldida, birinchi navbada bir tildagi matnning ikkinchi tilga o'g'irish faoliyati namoyon bo'ladi.

Tarjima to'g'risida bildirilgan yuqoridagi mulohazalarning barchasida jon bor. Chunki ularning har biri tarjimani bir tomondan ta'riflab, bu haqdagi umumiy tushunchani to'ldirishga xizmat qiladi. Demak, tarjima - ko'p sohali, setarmoq, murakkab faoliyat. Tarjima insoniyat faoliyatining eng qadimiy turlaridan biri bo'lib, u tufayli biz insoniyat taraqqiyoti tarixini barcha tafsilotlari bilan ochiq-oydin tasavvur etamiz.

Tarjima xalqlar o'rtasidagi do'stlik, qardoshlik va hamkorlik manfaatlariga, ular o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, ilmiy, madaniy va adabiy aloqalarning kengayishiga xizmat qiluvchi qudratli quroldir.

Tarjima turli xalqlar adabiyotlarining o'zaro aloqasi va bir-biriga ta'siri jarayonini tezlashtiradi. Tarjimaviy asarlar tufayli kitobxonlar jahon adabiyoti durdonalaridan bahramand bo'ladi, ularning estetik tuyg'ulari oshadi, diqlari o'sadi, ularda go'zal narsalar haqida tushunchalar hosil bo'ladi.

Tarjima tillarning kamoloti uchun zaruriy vosita sifatida, ularning rivojlanish sur'atini jadallashtiradi, lug'at boyligini oshiradi va takomillashtiradi. Tarjima inson ma'naviy hayotini boyitadi, ona tilining imkoniyatlarini kengaytiradi, uni scrijilo qiladi.

Tarjima tufayli kitobxon tafakkuri charxlanib, yangi g'oyalar, tushunchalar bilan boyiydi. Tarjima jamiyada yangicha munosabalar, qarashlar qaror topishiga xizmat qiladi. Tarjima tufayli yangicha syujet, janr shakllanadi. Tarjima Vatan adabiyotiga yangi obrazlar, badiiy-tasviriy vositalar hadya etadi.

Ammo shuni ham nazarda tutish lozimki, mazkur jarayon natijasi ham tarjima yordamida ifoda etiladi. Bunda aslyatning o'g'irmasi bo'lmish ikkilamchi matn nazarda tutiladi.

Tarjimaning bosh xossasi uning so'z san'ati ekanligidir. So'zning fikrni ifodalash xususiyati, ta'sir quvvatiga ega ekanligi tarjimani san'at darajasida tadbir etish imkonini beradi. Tarjimada ikki xalq va ikki til, ikki ma'naviy hayot, ikki milliy madaniyat, ikki davr va ikki adib o'rtasidagi bir-biriga chambarchas bo'g'liq munosabatlarning ham o'ziga xos ko'rinishini e'tiborga olish zarur.

Tarjima qilinayotgan tekst yoki nuqning qandayligidan qat'i nazar, bir tildan boshqasiga o'g'irilayotgan har qanday ish ya'ni, har qanday tarjima uchun umumiy bo'lgan ikki holat bor:

1. Tarjimonning maqsadi – asl nusxa tilini bilmagan kitobxon yoki tinglovchini o'sha matn teksti yoki nuq mazmuni bilan iloji boricha aniq, to'la-to'kis tanishtirish;
2. Tarjima qilish – muayyan til vositalari yordamida ifoda etilgan narsani boshqa til vositalari orqali asli bilan to'la mos ifodalash demakdir.

Tarjima amaliyoti paydo bo'libdiki, aslyatni ona tiliga qanday o'g'irish lozim degan masala tarjimonlar oldida ko'ndalang turgan muammo sanaladi, tarjima borasida so'z yuritilganda, shubhasiz, ko'z o'ngimizda uning bir necha xillari namoyon bo'ladi. Jumladan: a) bir tildan ikkinchisiga – qardosh yoki qardosh bo'lmagan tilga tarjima qilish

- b) adabiy tildan - uning biror shevasiga va biror shevadani – adabiy tilga yoki bir tilning shevasidan boshqa adabiy tilga tarjima qilish;
- c) qadimiy davr tilidan o'sha tilning hozirgi zamonaviy holatiga tarjima qilish;

Hozirda tarjimaning yuqoridagi turlariga yana so'zma-so'z tarjima, ijodiy tarjima, erkin tarjima, mualliflashtirilgan tarjima va shu kabi bir qator tarjimalar ham qo'shilgan. Buning asosiy sababi tarjima jarayoniga turlicha yondashishdir. Ammo tarjimaning qaysi turi bo'lmasin, har qanday tarjimaning maqsad va vazifalari bo'ladi.

Tarjimaning maqsadi - xorijiy til lissoniy vositalari yordamida yaratilgan matnni ona tili materiallari asosida qayta yaratishdan iboratdir. Buning uchun tarjimon, birinchi navbada, asl nusxani to'la-to'kis idrok etishi, so'ngi uni o'z tilida bekami-ko'st qayta ifodalashi darkor. Muallif yaratgan badiiy-estetik voqelikni to'laigicha idrok etish uchun tarjimon keng mushohada qila olish xususiyatiga ega bo'lishi va badiiy asar tarkibidagi lissoniy vositalarning mazmunini va uslubiy-estetik jihatlari to'g'ri anglashi, shu bilan birga muallif nazarda tutgan bosh g'oyani, uning niyat va maqsadlarini, ochiq-oydin tasavvur etishi zarur. Natijada tarjimon tomonidan qilingan tarjima xuddi aslifat o'z kitobxoniga qanday badiiy-estetik zavq baxsh etisa, uning tarjimasi ham asarni aslifatda mutolaa qila olmaydigan kitobxoniga xuddi shunday taassurot in'om etsin.

Kitobxon tarjimada shavq-zavq uyg'ota olmaydigan asarni muallif tomonidan past savviyada bitilgan deb baholaydi, ya'ni noto'g'ri tarjima kitobxonni chalg'itadi. Tarjimaning vazifasi - aslifat va tarjima tillari leksik, grammatik va stilistik hodisalari o'rtasidagi uyg'un hamda talfovuti jihatlarni puxta o'zlashtirib olgan holda, aslifatning shakl va mazmun birligini ona tili vositalari yordamida qayta yaratishdan iboratdir. Bu tamoyilga rioya qilmashlik tarjimada aniqlikning, ifoda me'yoringing buzilishiga, olib keladi.

Asl nusxa muallifidan voqelikni to'g'ri aks ettirish talab etilisa, tarjimondan asl nusxani bekami-ko'st talqin etish talab qilinadi.

Tarjima qilish jarayonida ikki holat ro'y beradi, ya'ni birinchidan, tarjima qilish uchun o'g'irilatgan narsani tushunish, anglash va talqin qilish kerak. Bu hodisa ona tilida ro'y beradi. Ikkinchidan, asar o'g'irilatgan tilida muvofiq ifoda vositalari, ya'ni so'z, so'z birligini, grammatik formalarni topish lozim.

Tarjima muvofiqlik yaratish uchun turli juft tillar vositalarini qiyosiy o'rganish, badiiy matnning estetik o'ziga xosligini, uning moddiy-mantiqiy, hissiy ta'sirchan va obrazli tizimini tashkil etuvchi unsurlari tarkibidagi uslubiy va muvozanat xususiyatlarni aniqlash hamda stilistik asosga tayanishni taqazo etadi. Til birliklarining uslubiy bo'yog' kasb etish xususiyati turli juft tillar birliklarining

mazmuniy-uslubiy va muvozanat jihatlardan o'zaro mos kelish-kelmasliklari to'g'risida qaror qabul qilish imkonini beradi. Tarjimaning bunday tahlili mazkur holatdagi tasavvur va qarashlarni boyitadi. Ular nafaqat lissoniy, balki til ma'lumotlari tarkibidan tashqarida bo'lgan ruhshunoslik, jamiyatshunoslik.

2. Muvozanat haqida ma'lumot

Muvozanat tarjimada muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning lug'aviy ma'nosi yunoncha «pragmat» so'zidan tarjima qilinganda ish, harakat ma'nolarini bildiradi. «Muvozanat» termini 30 yillarning oxirida Ch. U. Morris tomonidan semiotikaning bir bo'limi sifatida kiritilgan. Ch. Morris semiotikani uchga bo'lgan. 1. Semantika-belgilarning obyektiga bo'lgan munosabatini o'rganadi;

2. Sintaksis-belgilararo munosabat

3. Muvozanata – so'zlovchi til belgilariga munosabatini taqqiq qiluvchi bo'lim. Dastlabki izohlarda ushbu uch soha yonma-yon joy olgan bo'lsa-da, Morris keyinchalik «muvozanata» tushunchasini qolgan ikki soha – sintaksis va semantika nisbatan ancha keng ekanligini qayd etadi.

Muvozanata til belgilarining nutqdagi harakatini o'rganuvchi tilshunoslikning (nutq)qol doirasidir. Lingvistik muvozanata aniq shaklga ega emas. Uning tarkibiga so'zlovchi va tinglovchiga, ularning nutq jarayonidagi o'zaro munosabatiga bog'liq masalalar majmui kiradi.

Muvozanatning tilshunoslikka munosabati haqida fanda xilma-xil qarashlar mavjud. Ayrim tilshunoshlar, chunonchi, V. Dressler «Muvozanata tilshunoslikka aloqador emas» deb yozadi [37, 18-19b]. Lekin muvozanatani tilshunoslikdan batamom uzadigan olimlar sanog'li. Ularning ko'pchiligi muvozanataga tilshunoslikning bir og'ini, yo'nalish maktabi - serqirra til va nutq jarayonlarining alohida bir qirrasini o'rganishga va tavsif etishga ixtisoslashgan deb biladi. Muvozanatni tilshunoslikning bir sohasi deb talqin qiluvchi olimlar ham «muvozanata nima? Uning tadqiq manbai nimadan iborat? U serqirra nutq (nutq)qolining qaysi jihatlari o'rganadi?» degan savollarga turlicha javob beradilar. Ayrim tilshunoshlar muvozanatani lissoniy vositalarining qo'llanilishida, matndagi

munosabatlarga bog'liq ravishda o'rganuvchi fan deb hisoblasalar, boshqalar uni ko'zlagan maqsadni qo'lga kiritish uchun lisoniy vositalardan foydalanish usullari deb tushunadilar. Bundan tashqari, muvozanatning semantik informatsion talqini ham mavjud bo'lib, unda muvozanatning tadqiq manbai aloqa - aralashuv jarayonining amaliy natijasi, maqsadi va uning amaliy samarasidadir deb baholaydilar. Qanday bo'lmasin, muvozanata yuqorida sanab o'tilgan har uch talqinga ko'ra, u nutq jarayoni bilan uzviy bog'liq holda ko'riladi va tishunoslik faniga bevosita aloqador hisoblanadi. Muvozanata tishunoslikning bir tarmog'i, aniqroq qilib aytganda, nutq birliklarining nutq jarayonida boshqa nolisoniy vositalar bilan birgalikda qo'llanishini, uning samaradorligini o'rganuvchi fan tarmog'i, oqimdir. Muvozanatning predmetini aniqlashga ilk bor harakat qilgan tishnoslardan biri G.Klaus edi. U o'z asarida muvozanatni «belgilar va ushbu lisoniy belgilarni yaratuvchi, uzatuvchi vaqabul qiluvchi shaxslar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganuvchi» fan sifatida ta'riflaydi [38, 57b]. Ushbu ta'rifdan ko'rinib turibdiki, muvozanatning predmetini aniqlashda G.Klaus ham boshqa semiotiklar, Ch.Pirs, Ch.Morris, Yu.S.Stepanovlar, kabi belgi va uni idrok etuvchi - interpretator munosabatidan uzoqlashmaydi. Hatto uning «muvozanata dastlabki o'rinda lisoniy belgilarning psixologik va sotsiologik tomonlarini o'rganuvchi nazariyadir» (Klaus. 1967. 22b) degan xulosasi ham muvozanata tushunchasini tor mazmunda tavsiflaydi.

3. Tarjimada asliyatning muvozanat salohiyatini aks ettirish

Muvozanat salohiyat - bu matndagi ma'lumotning retseptlarga muvozanat ta'sir o'tkazishidir, ya'ni matnda aks ettirilayotgan ma'lumot retseptlarning hissiyotlariga ta'sir ko'rsatishi, muayyan emosional reaksiya uyg'otishi va shu kabi hokazo ta'sirlar.

Har qanday matnning muvozanat salohiyatini aks ettirishda tarjimon bir qancha qiyinchiliklarga duch keladi. Masalan, o'zbek tilini biror xorijiy tilga tarjima qilishda tilimizdagi mehr-oqibat, mehr-muhabbat, mehr-shafqat degan, bir-birini chuqur ma'no-mazmun bilan boyitadigan va to'ldiradigan iboralarni o'laylik.

Qumchilik g'alati tuyulmasin, bu iboralarni boshqa tillarga aynan tarjima qilishning o'zi mushkul bir muammo.

Ayniqsa, badiiy adabiyotlar tarjimasida tarjimonlar sezilarli qiyinchilikka uchrashadi. Tarjima retseptor tomonidan to'g'ri tushunilishi uchun ularning asliyat matn va tarjima matn o'rtasidagi muvozanat farqlarga tegishli o'zgartishlar kiritishni talab etadi.

Retseptlarning matnga nisbatan muvozanat munosabati na'fatat matn muvozanatasi, balki Retseptlarning kimligi, uning shaxsiy xususiyatlari, bilimlari, oldingi tajribasi, ruhiy holati va boshqa xususiyatlarga bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Tarjimon tarjima jarayonining birinchi bosqichida asliyatning Retseptori ro'lda namoyon bo'ladi va matnda mavjud ma'lumotlarni imkoni boricha to'liqroq olishga harakat qiladi. Buning uchun esa u asliyat tili so'zblari ega bo'lgan fon bilimlarga ega bo'lishi ya'ni asliyat tilida so'zlovchi xalqning tarixi, madaniyati, adabiyoti, urf-odatlari, zamonaviy hayot tarzi, faqatgina o'sha millatga xos so'zlar ya'ni realiyalaridan xabardor bo'lishi shart.

Har qanday asliyat retseptori kabi tarjimonda ham berilayotgan ma'lumotga nisbatan shaxsiy munosabat shakllanadi. Lekin tarjimon bunday shaxsiy munosabatning tarjima aniqligiga pulur yetkazmasligiga intilishi zarur. Shu ma'noda tarjimon muvozanat jihatdan neytral bo'lishi kerak.

Muvozanat adekvatlikni ta'minlashda so'zlovchilar tomonidan ishlatiladigan hududiy-dialektga, ijtimoiy-dialektga xos bo'lgan va o'zgargan nutq kabi sotsiologiyistik omillarning ishlatilishidan muhim rol o'ynaydi.

Asliyat matnidagi hududiy dialektlarga xos elementlar tarjimada berilmaydi. Boshqa tomondan esa dialektga xos shakllar matnda va asosan badiiy matnda muayyan alohida personajning lisoniy xosligini ko'rsatish uchun ishlatilishi mumkin. Bunday hollarda tarjimon tarjima tili so'z bo'yliklaridan foydalanib ma'noni yetkazib berishga harakat qiladi. Tarjima jarayonida tarjima qilib bo'lmaydigan unsurlarga qadar yetib borish kerak bo'ladi, faqat shundagina boshqa xalq, boshqa tilni

yaqindan bilib olish mumkin. Gyolel Taniqli tarjimon, olim Sanjar Siddiq ta'kidlaganidek, "Tarjima – asarning boshqa tilidagi to'liq nusxasidir". Tarjima adabiyoti milliy adabiyot xazinasidan o'z o'rini topib, yildan-yil boyib borayotgan bugungi kunda olimning yuqoridagi so'zlari qanchalik to'g'ri tili takror-takror o'z tasdiqini topmoqda. Bugun tarjima vositasida butun jahon xalqlari bilan madaniy muloqot o'rnatilmoqda. Endi tinimsiz izlanishlar, chuqur nazar, tanqidiy tadqiqotlar olib borilishi kerak. Muhimi, badiiy ijodning bu inqilobiy sohasi vakillari, ya'ni tarjimashunos-tadqiqotchilar qancha ko'paysa, soha

ham shunchalik taraqqiy etadi, original bilan bellasha oladigan tarjima asarlari bunyodga keladi. Darhaqiqat, tarjima – azaldan til bilan bir qatorda mavjud bo'lib, adabiyot bilan uzviy bog'liqlikda taraqqiy etgani bois bu sohalarni bir-biridan alohida ajratish mumkin emas. Badiiy tarjima vositasida dunyo adabiyoti namunalari xalqlarning madaniy hayotiga kirib kelishi bir xalqning boshqa xalq ma'naviy hayoti, urf-odat, an'analari bilan yaqindan tanishishiga ko'mak beradi.

So'nggi chorak asr mobaynida bu sohada erishilgan yutuqlarimizning asosiy sababi bu yil 29 yilligi nishonlanacak mamlakatimiz Mustaqilligidir. Jahon adabiyotidagi eng sara asarlarning o'zbek tiliga va o'zbek adabiyoti namunalari dunyoning o'ndan ortiq tiliga tarjima qilish jarayonining yangi pallasi aynan ana shu – 1991-2020 yillarni o'z ichiga olgan davrga to'g'ri keladi.

Tarjima asarlari milliy adabiyotimizning bebaho boyligiga aylangan hozirgi davrda milliy adabiyotimizni asrash, ma'naviy qadriyatlarini e'zozlab, kelajak avlodlarga yetkazish, shuningdek, adabiyot orqali xalqaro aloqalarni kuchaytirishga alohida e'tibor berish talab etilmoqda. Millatning badiiy tafakkuri oynasi bo'lmish o'zbek adabiyoti namunalari xorijiy tillarga tarjima qilish ishini keng miqyosda amalga oshirishning qanchalik dolzarb masalaga aylanganligini so'nggi yillarda davlatimiz tomonidan qabul qilingan qarorlar yana bir bor tasdiqlaydi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 13 sentyabrda "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mulohasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi

to'g'risida"gi Qarori hamda 2018 yil 5 aprelidagi "O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi faoliyatini yanada takomillashirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 1652-son Qarori ijrosini ta'minlash, jahon adabiyotining sara namunalari o'zbek tiliga hamda o'zbek adabiyoti durdonalarini chet tillarga tarjima qilish bo'yicha davlat buyurtmasi berish tizimining aniq mexanizmi ishlab chiqilayotgani tarjimonlarimiz zimmasiga yuksak mas'uliyat yuklaydi. Jumladan, ushbu qarorda "…katta ishtirok va yuksak g'rahdanlik pozitsiyasiga ega bo'lgan keksa avlod vakillarining ijodiy salohiyati va mahoratidan yoshlarni keng bahramand etish; yoshlar to'g'ri - dod sohiblarini izlab topish, ularning iqtidorini ro'yobga chiqarish uchun chuqur o'ylangan, zamonaviy ilm-fan yutuqlariga asoslangan innovatsion usullarni ishlab chiqish va joriy etish; dunyo adabiyotining eng yaxshi namunalari o'zbek tiliga tarjima qilish va chop etish, mumtoz va zamonaviy adabiyotimizning eng sara namunalari xorijiy tillarga o'g'irish va chet ellarda targ'ib etish tizimini yaratish… Badiiy asarlarni xorijiy tillarga tarjima qilish maqsadida milliy adabiyotimizning eng yaxshi namunalari aniqlash… Badiiy adabiyot bo'yicha yosh tarjimonlarni tayyorlash, faoliyat ko'rsatayotgan tarjimonlarning professional malakasi va mahoratini oshirishga doir chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish" bilan bog'liq dolzarb vazifalar alohida ta'kidlangan². Bunday yuksak e'tibor mamlakatimizda badiiy tarjimaning umumdavlat ishiga aylanayotganidan dalolat beradi. Hukumatimiz tomonidan ehtiyojlangan qaror va farmoyishlarda yoshlarning intellektual saviyasini o'stirishga xizmat qiladigan, yuksak insoniy fazilatlarni ulug'laydigan, odob-axloqqa ehtiyojlangan jahon adabiyotining badiiy jihatdan yetuk namunalarga bo'lgan talabni o'rganish; xalqimizning, ayniqsa, yosh avlodning ma'naviyati yuksalishi, milliy tafakkuri rivojlanishi uchun ma'naviy muhit yaratish; yoshlarni xorij adabiyotining yorqin namunalari bilan yaqindan tanishtirib borish; jahon adabiyotidagi jarayonlarni xolis va haqiqiy tahlil qilish orqali o'zbek adabiyotini yangi asarlar bilan boyitib borish; xalqlar o'rtasida do'stlik va madaniy aloqalarni yanada kengaytirish vazifalari aniq belgilab qo'yilgan. TDSHning

“Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika” kafedrasida talabalarni ilmiy tadqiqotlarga keng jalb qilish Davlatimiz tomonidan bu sohada olib borilayotgan oqilona siyosatga javob sifatida baholamog‘i kerak. Shu maqsadda, xususan, jonaJon O‘zbekistonimiz Mustaqilligining 29 yilligi hamda 2020 – “Ilm-ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish” yiliga bag‘ishlab tayyorlangan tayyorlangan to‘plamimizdan kafedraning “Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik” mutaxassisligi va shu o‘quv yili ochilgan “Sinxron tarjima” mutaxassisligi magistrantlari hamda “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” ta’lim yo‘nalishida tahsil olib, tarjima tarixi, nazariyasi, amaliyoti va tanqidi masalalari bilan shug‘ullanishga kirishgan iqtidori talabalarning yaqinida bo‘lib o‘tgan V an’anaviy ilmiy anjumani materiallari o‘rin olgan. Bu yil ushbu to‘plamning V soni nashr etilish arafasida turibdi. Kafedrada Respublika ilmiy-tadqiqot va ijodiy muassasalari bilan yo‘lga qo‘yilgan hankorlik va ustoz-shogird an’anasi mexanizmining yaxshi ishlayotgani, ustozlar bilan yosh tadqiqotchilar orasida yuzaga kelgan uyushqoqlik, o‘zaro fikr almashish tizimining natijadorligini ushbu

to‘plam bilan tanishgach bilib olasiz. Kafedradagi ta’lim yo‘nalishi va magistratura mutaxassisliklarida tahsil olayotgan talabalarimizning ilmiy faoliyatiga chiqur kirib borayotganliklari oliy ta’lim sohasida olib borilayotgan islohatlar, yangi uslublarni ta’lim jarayoniga tatbiq qilish, ma’naviyatimizni yuksaltirish, yoshlarimizda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga chuqur hurmat hissinu uyg‘otish doirasida amalga oshirilayotgan sa’y-harakatlarning ijobiy samarasidir. Talabalar orasidan eng iqtidorlarni ilmiy faoliyatga jalb qilish, ularning intellektual salohiyatlarini to‘liq chiqarishlari uchun barcha zarur sharoitlar mavjud, ammo bu tezkor davr talablariga javob berish uchun kifoya emas. Demak, bu isni yanada kuchaytirish bugunning kechiktirib bo‘lmaz vazifasidir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan 5 ta muhim tashabbusdan biri “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ular o‘rtasida kitobxonlikni keng targ‘ib qilish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo‘naltirilgan” 4-tashabbus yozuvchi va shoirilar, tarjimonlar va tarjimashunos olimlar zimmasiga jahon adabiyotining eng sara namunalari o‘zbek

tiliga hamda o‘zbek adabiyoti durdonalarini xorijiy tillarga tarjima qilish, tarjimalarining badiiy saviyasi va mazmuniga jiddiy e’tibor qaratish singari mas’uliyatli vazifalar esa bu borada olib borilayotgan ishlarning davlat siyosati darajasiga ko‘tarilganligini ko‘rsatmoqda. Shuni ham ta’kidlash joizki, O‘tgan yili “Tarjimashunoslik” kafedrasida yangi “Sinxron tarjima” magistratura mutaxassisligi ochildi va ushbu mutaxassislikda talabalar 6 ta sharq tili asosida tarjimaning eng nozik, ham murakkab turi sanalgan sinxron va kelme-ket tarjima sifatlari o‘rganilmoqda. Bu esa zamon talablaridan kelib chiqib, bugungi kunda O‘zbekistonning dunyo mamlakatlari orasida nufuzi yuksalib, xalqaro munosabatlar kengayib borayotgani, yuqori saviyali sinxron tarjima mutaxassislariga bo‘lgan talab, chitiyoj yanada ortganligini hisobga olib, TDSHU o‘z zimmasiga katta mas’uliyat olganligini ko‘rsatadi. Globallashgan postindustrial dunyoda xalqaro anjumanlar va tadbirlarning turlari ko‘payib borayotganligi, anjuman ish-tirokchilarining tillari yaxshi bilishlariga qaramay, professional sinxron tarjima, jumladan, sharq tillaridan o‘zbek tiliga va o‘zbek tilidan sharq tillariga sinxron tarjimaga chitiyoj sezilayotgani ana shunday sharoitni taqozo qilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan imzolangan “Sharqshunoslik sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4680-sonli tarixiy Qaror imzolangan 2020 yilning 16 aprel sanasidan bir kun oldin (bu voqeani ramziy ma’no da qabul qilish joiz), ya’ni 2020 yil 15 aprel kuni Rejada belgilangan anjumanlar doirasida “Tarjimashunoslik” kafedrasida “Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik” va “Sinxron tarjima” mutaxassisliklari magistrantlari va “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” yo‘nalishi talabalari ishtirokida O‘zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 29 yilligiga bag‘ishlab Onlayn tarzda o‘tkazilgan yillik an’anaviy ilmiy-amaliy konferensiyasi – “Yosh tarjimashunoslar” anjumanining maqsadi tarjimashunoslikning lingvomadaniy aspektlari, zamonaviy nashr va she’r tarjimasi muammolari, muallif uslubini qayta yaratish, sinxron tarjima mohirini rivojlantirish, o‘zbek adabiyoti namunalari sharq xalqlari tillariga tarjima

qilish, shuningdek, sharq tillaridan o'zbek tiliga badiiy tarjimani amalga oshirish bilan bog'liq dolzarb muammolar hamda bu borada erishilgan yutuqlar doirasida talabalarning fikr almashuvini ta'minlashdan iborat bo'ladi. Anjumanda tinglangan yig'imadan ziyod ma'ruzaning bir qismi og'zaki tarjimaning murakkab turi bo'lgan sinxron tarjima masalalariga bag'ishlandi. Shuningdek, ma'ruzalarda o'zbek adabiyoti namunalarini sharq tillariga va sharq xalqlari adabiyotidan tanlangan asarlarning o'zbek tiliga tarjimalari ham tahlil qilindi. Bunda talabalarning tarjima nazariyasi va amaliyoti, tarjima tanqidiga qanchalik chuqur kirib borayotganliklari yaqqol namoyon bo'ldi. Tarjima asarlari tahlili va tanqidiga asosiy e'tibor berilgan talaba tadqiqotlarida tarjimalarning chog'ishitirib o'ranganligi hamda ularning boshqa tillarga qilingan tarjimalari bilan muqoyasa qilib tekshirish natijasida nazariy-lingvistik va badiiy-estetik xulosalar chiqarilganligi talabalarda ilmiy tadqiqot ko'nikmalari shakllanganligidan dalolat berib turibdi. Shuni ham ta'kidlash o'rinali, to'plamdan joy olgan maqola va ilmiy axborotlarning mavzulari bir-biridan farq qilishi, yosh tadqiqotchilarning tarjimashunoslikning turli masalalariga yondashishlari farqliligi, ilmiy savyaning, turtichaligi, ayrim magistrant va talabalarning fikrlari ilmiy jihatdan hali uncha pishib yetilmaganligi seziladi. Shunga qaramay, barcha qilingan ishlar yaqona maqsad – tarjima nazariyasi, amaliyoti va tanqidini rivojlantirishga yo'naltirilganligi kishini quvonitadi.

Xususan, yosh, bo'lajak tarjimon va tarjimashunoslarimizdan I-kurs magistrantlari P.Ko'chimova ("Hindiy tilida "bachcha" so'zi yoxud "yachcha" qo'shimchasining etimologiyasi xususida"), D.Rahmonova ("Tarjimada adaptatsiya masalasi"), A.Qudratov ("Sinxron tarjima strategiyalari xususida"), B.Allamurodov ("Turkiyada sinxron tarjima maktabining tashkil etilishi va ilk sinxron tarjimonlar haqida"), bakalavriat yo'nalishi 4-kurs talabasi L.Oripova ("Lingvokulturna, realiya va lekunalarining o'zaro farqli jihatlari"), 3-kurs talabasi F.Rajabov (Said Ahmad hikoyalari turk tilida ("Mehrbon" va "Qorako'z Majnun" hikoyalari misolida), shuningdek, yosh mutaxassis-muallimlarimiz, ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan mustaqil izlanuvchi va tayanch doktorantlarimizning yuqori saviyada

yozilgan maqolalarini alohida ta'kidlash kerak bo'ladi. Tarjimon nafqat til bilimdoni, balki yetarli bilimga ega tishunos, adabiyotshunos va elshunos ham bo'lishi kerak. Milliy adabiyotni o'sha xalqning madaniyati, assosiativ tafakkurini chuqur bilmasdan, tilboyligini yaxshi egallamasdan turib ishga kirishgan tarjimon badiiy til vositalarini ham to'g'ri tanlay olmasligi, tilning poetik jihatlari ham his qila olmasligi, natijada tarjimaning yetarli darajada to'g'ri va ta'sirchan chiqmasligiga sabab bo'lishi mumkin.

Buning uchun yosh tarjimonlarga tarjima va talqin borasida sohaning yetuk mutaxassislari yordamida master-klasslar tashkil etish, tarjimaning nozik jihatlari, jumladan, tarjimada milliy koloritning berilishi, so'z tanlash mahorati, davr ruhining til birliklari vositasida to'g'ri aks ettirilishi, nihoyat asar muallifining g'oya maqsadini aniq yetkaza berishga o'rganish uchun tajribali sharqshunos tarjimonlar ishtirokida davra subhatlarini ko'proq o'tkazish, shuningdek, kafedrada tashkil etilgan "Yosh sharqshunos-tarjimonlar" va "Bu qadimiy san'at" deb nomlangan ijodkor yoshlar to'garaklari ishtirokchilarning ilmiy ishlari jamlangan to'plamni nashr etish kutilgan natijalarni berishi, o'zining an'analarga ega sharq tarjimashunosligining taraqqiy etishida muhim ahamiyat kasb etadi. Lug'at yaratish juda qiyin ish. Bu isbot talab qilmaydigan narsa, aksiomadir. Hatto, bu haqda shunday gap ham bor: —Sen kimni jazolamoqchi bo'lsang, unga lug'at tuzdiril. O'zbek-olmon, o'zbek-ingliz, o'zbek-rus lug'atchiligi, shuningdek, mazkur soha terminlari lug'atchiligi borasida anchagina tajriba to'plandi. Bunga ustozlar Sano Saidov, Muxtor Umarxo'jayev, Jamol Bo'ronov, Ravshan Bo'tayev, Shavkat Karimov, Yusuf Ismoilov, Saydumar Saydaliyev, Qambarali Nazarov, Muhiddin Sattarovlar yaratgan izohi, tarjima va terminologik lug'atlarni misol keltirish mumkin. Ammo mamlakatimizda Ergash Ochilovning dastlabki urinishini oylamaganda hanuzgacha tarjimashunoslik terminlari lug'ati tuzilmagan. Buni o'z vaqtida rahmatli ustoz G'aybullay as-Salom ham ko'p marotaba ta'kidlab, shunday ish qilishni shogirdlardan so'ragan edilar. Mazkur lug'at-ma'lumotnomani domlamizning ushalmay qolgan bir orzularini ro'yobga chiqarish yo'lidagi sa'y-

harakat natijasi sifatida ham tushunilishi mumkin. E'tirof etish kerakki, nafaqat o'zbek tilidagi, balki rus, olmon va ingliz tillaridagi tarjimashunoslikka oid kitoblarni o'qiganimizda ularda juda ko'plab terminlar ma'nolarini bilishga qiyinalamiz yoki yaxshi tushunmay qolamiz. Mazkur lug'atni yozishga turki bergan sabablardan yana biri ana shu. Ushbu lug'at kaminaning uzoq yillik izlanishlari natijasi bo'lib, uni tayyorlashda o'zbek, rus va G'arbiy Evropa tarjimashunosligi hamda boshqa filologik sohalaridagi lug'at, qo'llama, monografiya, risola, xullas, shu sohaga daxldor ishlardan foydalanildi. Terminologik lug'atni yaratishda bizga har tomonlama yordam bergan Germaniya Akademik Almashinuv Xizmati (DAAD)ning —Olimlar uchun ilmiy-tadqiqotlar dasturiga, hamda uning Toshkentdagi vakolatxonasi vakillariga, xususan, o'zining qimmatli maslahatlarini aytamagan Germaniya Mainz Universiteti Til, madaniyat va tarjimashunoslik fakulteti professori doktor Mixayil Shraybergga o'z minnatdorchiligimizni bildiramiz. Lug'atning tuzulishi haqida Tarjimashunoslikka oid so'zlar lug'at-ma'lumotomada lotin imlosidagi o'zbek alifbosi tartibida joylashtirilgan. Unda dastlab terminning o'zi beriladi. Masalan, An'anaviy tarjima. So'ngra uning o'zbek tilida anglatadigan ma'nolari keltiriladi:

1. Original asar muallifi bo'lmagan tarjimon tomonidan amalga oshirilgan tarjima.
2. Inson (maslina emas) tomonidan bajarilgan tarjima.
3. Muayyan mamlakat yoki til tarjimachiligidagi tarjima tendentsiyasi. Lug'at-ma'lumotoma avvalo o'quv maqsadlarini ko'zlaganligi bois, so'zning tarjima mashg'ulotlarida qo'llanilishi ham ko'rsatilgan. Agar termin o'zbek tiliga chet tildan kirib kelgan, baynalmilal atama bo'ladigan bo'lsa, uning kelib chiqishi haqida ham izoh beriladi. Terminning o'zbekcha izohli ma'nosi berilgandan so'ng, o'mi bilan, shu atamaning sinonimlari yoki uni yanada mukammalroq tushunish uchun ham maxsus izohlar berib boriladi, Niloyat mazkur terminning olmon, ingliz va rus tillaridagi tarjimalari ham keltiriladi. Masalan, Olm.: traditionelle Uebersetzung. Ing.: traditional translation. Rus.: традиционный перевод. Mazkur lug'at-ma'lumotoma tarjima terminlari

to'g'risidagi dastlabki urinish bo'lganligi bois unda kamchiliklar bo'lishi tabiiy. Shu bois uni kelajakda yanada takomillashtirish borasidagi taklif va mulohazalarni bajonidil qabul qilamiz.

Savol va topshiriqlar:

1. Tarjimaning etimologik asoslari nima?
2. Tarjimaning rivojlanishi istiqbollari ishlab chiqishda qanday usullardan foydalanilmoqda?
3. Nima deb o'ylaysiz, tarjimonlik xizmati kalajakda qanchalik muhim bo'ladi?
4. Lug'at tarjima jarayonida qanchalik muhim?
5. Qanday lug'at turlarini bilasiz?

II. TARJIMA JARAYONIDA XOTIRANI RIVOJLANTIRISH

Xotirani rivojlantirish usullari qanday. Turli xil xotira turlarining kombinatiyasi Xotira inson miyasining asosiy kognitiv funksiyasidir. Uning ko'rsatkichlari miya holatiga, irsiyatga, atrof-muhitga va turmush tarziga bog'liq. Xotira diqqat bilan uzviy bog'liq - yana bir muhim aqliy jarayon. Agar xotira ma'lumotni saqlash bo'lsa, unda e'tibor, qo'lga olishga loyiq narsalarni tanlashdir. Xotira va e'tibor genetik jihatdan belgilanadi, lekin ayri paytda ular jismoniy mashqlar orqali rivojlanishga yaxshi yordam beradi.

Xotirani tezroq rivojlantirish uchun siz mustaqil ravishda mashq qilishingiz mumkin yoki Wikium veb-saytida maxsus texnikalar, samarali va oddiy vazifalar o'yinlar asosida foydalanishingiz mumkin. Xotiraning bir nechta turlari mavjud: eshitish; vizual; motor. Agar siz o'ylayotgan bo'lsangiz xotira va e'tiborni qanday rivojlantirish kerak, avvalo qaysi yodlash turi sizga yaqinroq ekanligini bilib olishingiz kerak. Masalan, siz quloq orqali qabul qilingan ma'lumotni yaxshi eslaysiz yoki faqat o'z qo'llaringiz bilan yozgan narsangiz xotirangizda qoladi. O'zingizning kuchli tomonlaringizni aniqlang va ulardan foydalaning. Xotirani rivojlantirishning oddiy va samarali usullari Siz ishdan tanaffus sifatida uйда o'ynashingiz mumkin (barcha o'yinlar katta vaqtni talab qilmaydi va ish jarayoniga yangi kuch bilan qaytish uchun o'tishga yordam beradi). O'quv o'yinlari mutaxassislarning ishlamalariga asoslanadi va vazifalarning o'zi ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadigan va natijani yaxshilash uchun ularga qaytish istagini uyg'otadigan tarzda amalga oshiriladi. Ba'zi materiallarni o'zlashtirish uchun bir nechta xotira turlarining kombinatiyasiBejiz emas, tajribali o'qituvchilar imtihon oldidan matn yoki formulalarni nafaqat vizual, balki vosita xotirasi yordamida ham yodlash uchun cheat varaqalarini yozishni maslahat berishadi - bu usul yodlash samaradorligini oshiradi va bir qator kognitiv funksiyalarni rivojlantiradi. Ma'lumotlarni saralash Keling, buyuk Sherlok Xolmsni eslaylik, u odamning boshi har xil axlatlar tartibsiz ravishda tashlanadigan chodirga o'xshaydi. U bilan "qiyoyib detektiv - kutubxona yoki laboratoriyadagi kabi barcha ma'lumotlar javonlarga

saralanadi va saralanadi. Agar siz asosiy tezislarni, "mayoqlar" ni, eng muhim voqealarni eslab, matnni, subhatni yozsangiz yoki yozsangiz, o'z vaqtida chuqurlikdan butun rasmini chiqarib, xulosani "kengaytirish" qiyin bo'lmaydi. miyaning. Javoblar qidirimogda Agar siz mustaqil ravishda ba'zi savollarga, qo'shimcha ma'lumotlarga, asoslarga yoki manbalarga javob izlashingiz kerak bo'lsa - bunday ma'lumotlar ko'p yillar davomida siz bilan qoladi. Assosiativ qator Mnemonik usullar tasodifiy telefon raqamlarini hisobga olmaganda, hatto butunlay o'zbohimehalik bilan raqamlar to'plamini ham eslab qolish imkonini beradi. Hammasi qanday yodlash siz uchun eng oson ekanligiga bog'liq. Agar siz "vizual" bo'lsangiz, ma'lumotni quloq bilan qabul qilsangiz, u sizga podiumdand aytilayotgan yoki plakatlarda ko'rsatilayotgan deb tasavvur qiling. Diqqat mashg'ulotlari Ba'zi ma'lumotlarni yodlash uchun sizga diqqatni jamlash qobiliyati ham kerak bo'ladi, ya'ni diqqatni kompleksda ham rivojlantirish kerak. Eng oddiy o'yinlar: "Farqlarni toping" miyani o'rgatishda yordam beradi. Shuningdek, siz o'quv materialini istalgan joyda topishingiz mumkin - masalan, qizil sumkali nechta xonim bilan uchrashganingizni yoki nechta mashinani ko'rganingizni hisoblang. Agar siz yolg'iz emnas, balki piyoda yoki ishga ketayotgan bo'lsangiz ideal - natijalarni solishtirish har doim qiziqarli. Kognitiv funksiyalarni, xususan, e'tibor va xotirani yana qanday rivojlantirish mumkin? Albatta, buni qilishning eng oson yo'li o'yin shaklida. Turli xil xotira turlarini, shuningdek, diqqat va fikrlashni tezda rivojlantirish usullari orasida juda ko'p o'yinlar mavjud. Ulardan eng samaralilari Wikium veb-saytida keltirilgan. Bu yerda siz ro'yxatdan o'tish paytida maqsadlaringizni kiritasiz va individual o'quv dasturiga ega bo'lasiz, shuningdek, natijalaringiz yaxshilanishini kuzatishingiz mumkin. Xotirani qanday rivojlantirish mumkin, bu nafaqat bolalar, balki kattalar uchun ham zarur. Ulardan biri oddiy va eslab qolish oson ma'lumot. Hoshqalar, biror narsani eslab qolish uchun siz ko'p harakat qilishingiz kerak. Natijada, yaxshi xotirasi bilan maqtana olmaydigan odamlar, hatto eng kichik tafsilotlarni ham osongina eslay oladiganlarga hasad qilishadi. Va savol tug'iltadi, xotirani qanday rivojlantirish, uni yaxshilash kerak? Va makkor artroz haqida biitb

olishtirish mumkin. Xotira nima? Xotira qisqa muddatli yoki qisqa muddatli va uzoq muddatli bo'lishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, qisqa muddatli xotira yaxshi rivojlangan. Uning tufayli eshtirilgan ma'lumot bir necha marta takrorlanishi mumkin. Biroz vaqt o'tgach, ma'lumotlar endi bunchalik batafsil bo'lmaydi. Buning sababi shundaki, o'sha paytda qisqa muddatli xotira ishlagan, uning xususiyati ma'lum bir davrda ishlashdir. Bu axborotni uzoq muddatli xotiraga uzatuvchi filtr hisoblanadi. Inson butun umri davomida eslab qoladigan muhim ma'lumot uzoq muddatli aloqaga kiradi. Shuningdek, RAMni ajratish kerak, bu odam hisobot yoki hisobotni topshirishi kerak bo'lgan vaqtga qadar ma'lumotni saqlaydi. Ma'lumot bergandan so'ng, odam uni unutadi. Xotirani yaxshilashning ko'plab usullari mavjud. Ma'lumot uzoq vaqt esda qolishi uchun uni uzoq muddatli aloqada bajarish kerak. Muntazam mashq qilish bilan siz qobiliyat va xotirangizni yaxshilashingiz mumkin. Xotirani rivojlantirish yo'li fantazyani yoqishdir. Ajoyib xotiraga ega odamlar fantazyaga yordamida raqamlarni yodlashlari mumkin. Misol uchun, ma'lum bir raqamni eslab qolish uchun siz hayvonlarni yoki narsalarni ushbu raqam shaklida tasavvur qilishingiz mumkin. Shahlo Sherqulova, [01.12.2022 11:43]

Misol uchun, 8 raqamini to'ldirish uchun siz uni uy quradigan qo'g'irchoq bilan bog'lashingiz mumkin. Shu tarzda eslab qolish osonroq bo'ladi. Agar mos raqamlarni topish qiyin bo'lsa, siz o'zingiz rasm yaratishingiz mumkin.

Harakat - bu kuch Sport, raqs yoki boshqa jismoniy faoliyat bilan shug'ullaning. Bu vaqtda miya faollashadi, bu xotiraning rivojlanishi va mustahkamlanishiga yordam beradi. Chap qo'lining rivojlanishiga alohida e'tibor bering. Ijodkorlik - ha G'alati, tikuvchilik va ijodkorlikni xotirani rivojlantirish bo'yicha maslahatlar bilan bog'lash mumkin. Bugungi kunda qo'lida tayyorlangan har qanday mahsulot natijaga keksalar, balki yosh avlod orasida ham qadrlanadi. Muayyan sevimli mashg'ulotni tanlab, siz xotirangizni mukammal darajada mashq qilishingiz mumkin. Doimiy mashqlar Har kuni siz kitoblar, maqolalar yoki boshqa matnlarni o'qishingiz kerak. Matn o'qilgandan so'ng, siz aktyorlarning ismlarini eslab, qisqacha hikoya yozishingiz

kerak. Bunday mashq natijada xotirani mustahkamlaydi, balki qiziqarli subbadoshga aylanadi.

Misol uchun, 8 raqamini to'ldirish uchun siz uni uy quradigan qo'g'irchoq bilan bog'lashingiz mumkin. Shu tarzda eslab qolish osonroq bo'ladi. Agar mos raqamlarni topish qiyin bo'lsa, siz o'zingiz rasm yaratishingiz mumkin.

Harakat - bu kuch Sport, raqs yoki boshqa jismoniy faoliyat bilan shug'ullaning. Bu vaqtda miya faollashadi, bu xotiraning rivojlanishi va mustahkamlanishiga yordam beradi. Chap qo'lining rivojlanishiga alohida e'tibor bering. Ijodkorlik - ha G'alati, tikuvchilik va ijodkorlikni xotirani rivojlantirish bo'yicha maslahatlar bilan bog'lash mumkin. Bugungi kunda qo'lida tayyorlangan har qanday mahsulot natijaga keksalar, balki yosh avlod orasida ham qadrlanadi. Muayyan sevimli mashg'ulotni tanlab, siz xotirangizni mukammal darajada mashq qilishingiz mumkin. Doimiy mashqlar Har kuni siz kitoblar, maqolalar yoki boshqa matnlarni o'qishingiz kerak. Matn o'qilgandan so'ng, siz aktyorlarning ismlarini eslab, qisqacha hikoya yozishingiz kerak. Bunday mashq natijada xotirani mustahkamlaydi, balki qiziqarli subbadoshga aylanadi.

Hissiyotlarni yoqing Agar siz ma'lum ma'lumotlarni eslab qolishingiz kerak bo'lsa, uni xotirada mustahkamlashga yordam beradigan his-tuyg'ular va his-tuyg'ular bilan birlashtira olasiz. Ertalab o'rganishdan saqlaning ilgari, tishli material xotiraga tezroq joylashadi va u yaxshilanadi, degan fikr bor edi. Aslida bu to'g'ri emas. Yodlash paytida operativ xotira ishlaydi, shuning uchun qisqa vaqtdan keyin yodlangan narsa boshdan chiqadi.

Chunki shunday tez-tez sodir bo'ladiki, bir-ikki kundan keyin nima muhokama qilganini eslab qolish qiyin. Ma'lumotni yodlashni rejalashtirayotganda, uni eslab qolish kerak emasligini tushunishingiz kerak.

Xotirani nima rivojlantiradi G'alati, ammo bu kompyuter o'yinlari, ular bilan bog'liq ma'lumotlar va voqealarni yaxshiroq eslab qolishga imkon beradi. Bu harakatlarni rejalashtirish, miyangizni o'ylashga va to'g'ri echim topishga imkon beradigan o'yinlar. Yodlashni yaxshilash uchun kuniga bir soat o'yin kifoya qiladi. O'yinlarda

uzoq vaqt qolish nafaqat xotirani, balki g'iyohvandlikni ham rivojlantiradi. Xotirani qanday rivojlantirish kerak - chet tillarini o'rganish Xotirani rivojlantirishning turli usullari orasida chet tillarini o'rganishga e'tibor qaratish mumkin. Shu bilan birga, kuniga 10 ta yangi so'z qo'shish kerak. Natijada, bir necha oydan keyin ma'lumotni eslab qolish osonroq bo'ladi. Natijada, yangi tilni bilish bilan maqtanish mumkin bo'ladi, bu uning egasiga afzalliklarni qo'shadi. Kontratsseptivlar kutilmagan ta'sir ko'rsatadi. Olimlar tug'ilishni nazorat qilish tabletkalarini qabul qilgan ayollarning xotirasi yaxshilanganini payqashdi. Shu bilan birga, ta'sir ayol ularni qabul qilishni to'xtatgandan keyin ham davom etadi. Musiqi Odamlar qo'shiqning so'zlarini eslab qolish juda oson ekanligini, ammo kerakli miqdordagi ma'lumotni o'rganish oson emasligini ta'kidlashadi. Xotirani yaxshilash uchun har kuni klassik musiqa tinglash kerak. Bu mutaxassislar tomonidan berilgan xotirani rivojlantirish bo'yicha yana bir muhim maslahatdir. Oziqlanishga e'tibor bering: dietalar - yo'q. Shuni esda tutish kerakki, butun organizmning normal ishlashi uchun mikroelementlar va vitaminlar to'plami kerak. Kundalik ratsionda dengiz mahsulotlari va yong'oqlar bo'lishi kerak, ular xotirani mustahkamlaydigan zarur komponentlarni o'z ichiga oladi.

Tegishli adabiyotlarni o'qish Xotirangizni qanday yaxshilashni bilmasangiz, ko'proq o'qishni boshlang. Internetda yoki kutubxonalar zallariida siz o'zingiz xotirani rivojlantirishga yordam beradigan adabiyotlarni topishingiz mumkin. Biroq, davom ettirishdan oldin, siz mutaxassis bilan maslahatlashingiz kerak. Xotirani qanday rivojlantirish mumkin - dangasalikni istisno qiling U yoki bu mashqlarga murojaat qilishdan oldin, dangasa bo'lmaslik, o'zingizni eslash va his-tuyg'ularni boshdan kechirishga majburlash muhimdir. Buni hatto har qanday darsda ham qilish mumkin. Xotira uchun foydali mahsulotlar Sharob tufayli qon aylanishi yaxshilanadi va shokoladda (uning foydalari haqida -) nafaqat tanani oziqlantirishga qolmay, balki kayfiyatni yaxshilaydigan tarkibiy qismlar mavjud. Albatta, ularni me'yorida qabul qilish kerak. Xotirani yaxshilash uchun samarali mashqlar Xotirani rivojlantirish va yashirin qobiliyatlarni kashf qilish uchun siz muntazam ravishda uy atrofidagi ko'r-ko'rona yurishingiz kerak. Ushbu noyob mashq

haqiqiy miya murabbiyi hisoblanadi. Avvaliga mashqni bajarish qiyin bo'ladi, lekin uni bajarish osonroq degan fikrlar tobora ko'payib bormoqda. Dars uzoq muddatli xotirani yaxshilashga qaratilgan.

Zamonaviy texnikalar orasida so'zlar orqaga qarab talaffuz qilinganda xotirani mashq qilishni takidlash kerak. Shu bilan birga, o'qish varaqdan emas, balki o'z-o'zidan eslash orqali amalga oshirilishi kerak. Siz oddiy mashqlarni qog'ozga so'zlarni yozish orqali boshlashingiz kerak. Keyin, ularni qaramay, siz ularni teskari tartibda o'qishingiz kerak. Bir qarashda, bu ibtidoiy mashq bo'lib tuyuladi. Ammo bu vizual xotira uchun mukammal murabbiy. Asta-sekin, so'zlar murakkabroq va uzoqroq bo'lishi mumkin. Mashqni bajarish uchun siz uzun so'zni bo'g'imlarga bo'lishingiz mumkin. Agar siz so'zni qismlarga ajratsangiz, uni talaffuz qilish ancha oson bo'ladi.

Chap qo'lingizni rivojlantirish. Qo'l va ma'lumotni yodlash o'rtasida bog'liqlik bo'lishi mumkin ko'rinadi. Aslida, miyaning o'ng tomoni ular uchun javobgardir. Olimlar chap qo'llar ma'lumotni o'ng qo'llarga qaraganda ancha oson eslab qolishlarini isbotladilar. Shuning uchun chap qo'lni rivojlantirish kerak. Avvaliga oddiy vazifalarni bajarishingiz kerak, asta-sekin murakkablashingiz o'ting. Kompyuter dasturlari. Ma'lumotni mukammal qabul qilishga yoki xotirani o'rgatishga yordam beradigan gadjetlar uchun dasturlar mavjud. Agar sizda smartfon bo'lsa, unga ilovalarni yuklab olishingiz va har kuni mashq qilishingiz mumkin. Shitlash orzusi. Tananing normal ishlashi uchun etarli darajada uxlash muhimdir. Sevimli serialingizning so'nggi qismi televizorda ko'rsatilsa va siz haqiqatan ham uxlashni ko'hlansangiz ham, ikkinchi darsga ustunlik berganingiz ma'qul. Ammo xotirani qanday rivojlantirishga qaratilgan barcha sa'y-harakatlar va mashg'ulotlar, agar tana etarli darajada uxlamasa, ijroviy ta'sir ko'rsatmaydi. Olimlar xotira muammolarining aksariyati kam uxlaydigan odamlarda kuzatilishini isbotladilar. Kirish. Biz har kuni akborot bombardimon qilinadigan dunyoda yashayapmiz. O'tgan asrda dunyo to'g'risidagi umumiy bilimlar va alohida sohalarda bo'yicha mutaxassisliklar hajmi bir necha, hatto o'nlab marta oshdi. Va bu hajm doimiy ravishda o'sib bormoqda, tobora

ko'proq yangi ma'lumotlar bilan to'ldirilmogda. Ko'pincha diqqatimizni tezda jamlay olmay, kerakli narsalarni yodlay olmay va ikkinchi darajali o'tlarni olib tashlab, biz cheksiz ma'lumot dengizida shunchaki "suzamiz". Xotiramizni nazorat qilish mumkinmi? Ma'lumki, inson qisqa vaqt ichida katta hajmdagi ma'lumotlarni o'zlashtira oladi. Ammo oddiy holatda buni qilish juda qiyin, shuningdek, ba'zi faktlarni tanlab unutish. Shuning uchun xotirani rivojlantirish, ma'lumotni eslab qolish, saqlash va ko'paytirish jarayonlarini takomillashtirish zamonaviy jamiyatda inson uchun zaruriy vazifalardir. O'z xotirasini yaxshilamasdan, zamonaviy odam jamiyatning jadal rivojlanishidan orqada qolish, katta ma'lumotlar oqimida adashib qolish xavfini tug'diradi. Bugungi kunda dunyoda e'tibor va xotirani o'rgatishning turli xil usullari mavjud. Tabiat har bir insonga o'zi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtira oladigan mukammal xotirani bermagan. Albatta, axborotni saqlash va olish uchun barcha turdagi gog'oz, audio, video va kompyuter vositalaridan foydalanish mumkin. Shunga qaramay, doimiy ravishda murakkablashib borayotgan, odamni har tomondan o'rab turgan muhit sharoitida shaxsiy xotirada katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash kerak. Va faqat o'tlik vazmni saqlash uchun emas, balki uni samarali ishlatish qobiliyatiga ega bo'lish. Jamiyat rivojlanmogda va buning natijasida inson xotirasida saqlashi kerak bo'lgan ma'lumotlar miqdori ortib bormogda. Ertami-kechmi inson miyasi o'ziga kerak bo'lgan hamma narsani o'z ichiga olmaydi, degan qo'rquv bor. Shunga qaramay, tabiat bizni xotiraning katta xaziralari bilan taqdiradi. Ko'pgina qo'riqxonalar hali ishlab chiqilmagan yoki hatto odamlarga notanish. Shu tufayli, bu masalada biz kelajakka nekinlik bilan qarashga haqlimiz. Va keyin bizning xotiramiz yordamchimiz bo'lib qoladi. Xotira yordamida biz atrofmizdagi dunyoni idrok qilamiz va tushunamiz, kosmosda harakat qilamiz, ma'lum bilim va ko'nikmalarni saqlab qolamiz va foydalanamiz. Odamlarda xotirani yo'qotish har doim aqlan ozish bilan teng bo'lgan. Xotira insonda o'z rivojlanishining eng yuqori darajasiga etadi. Dunyodagi boshqa hech bir jonzoda bunday mnemonik imkoniyatlar mavjud emas. Inson psixikasi qanday ishlashini tushunishga intilimg, ayniqsa odamlar bilan

ishlaydigan mutaxassislar uchun. Har bir inson noyobdir, lekin ma'lum bir odam bilan ishlashda yordam beradigan ba'zi naqshlarni topish mumkin. Zero, insonni qanchalik chuqur anglasak, unga shunchalik samarali xizmat qila olamiz va yordam bera olamiz

Xotiramizning rivojlanishi - bu inson faoliyatida mazmunli va vaqtinchalik uzluksizlikni ta'minlaydigan, oldingi va kelajakdagi vazifalarni hisobga olgan holda, haqiqiy katta-harakatlar rejasini shakllantirishni ta'minlaydigan maxsus tartibga soluvchi shakllanishlarni shakllantirish va o'zgartirish jarayoni. Xotira turlari. Inson xotirasi turlarini tasniflashning bir qancha sabablari bor. Ulardan biri materialni saqlash vaqtiga ko'ra xotiraning bo'linishi, ikkinchisi materialni saqlash, saqlash va ko'paytirish jarayonlarida ustunlik qiladigan analizatorga ko'ra. Birinchi holda, oniy, qisqa muddatli, operativ, uzoq muddatli va genetik xotira farqlanadi. Ikkinchi holda, ular vizual, eshitish, hid bilish, taktil va boshqa xotira turlari haqida gapiradilar. Ushbu xotira turlarining asosiy larini ko'rib chiqing va qisqacha ta'rif bering. motor xotirasi evolyutsion jihatdan eng qadimiy tur hisoblanadi. U turli harakatlarni yodlash, saqlash va takrorlash uchun javobgardir. Bu harakatlar dasturlashtirilgan, masalan: yurish, zinapoyaga chiqish, suzish va hokazo. Bu odatiy harakatlarni avtomatizm darajasida takrorlashga yordam beradigan vosita xotirasi. hissiy xotira muayyan hodisalarga hamroh bo'lgan tajribalarni aniqlash bilan bog'liq. Tuyg'ular tananing xulq-atvorini va atrof-muhitga moslashishini ta'minlashda tartibga solish funksiyasini bajaradi. Hissiy xotiraning biologik mahnosi o'gohlantirish tizimini ishlab chiqishdir. Hissiy rangdagi hislar beixiyor va deyarli bir zunda qayd etiladi. Hissiy xotira eng kuchli hisoblanadi, shuning uchun u o'quv jarayonida juda muhimdir. obrazli xotira bir nechta kichik turlarga ega, chunki u hissiy tizimlar yoki me'ngi organlarining ishi bilan bog'liq. U vizual, taktil, hid bilish, ta'm, eshitish xotirasini o'z ichiga oladi. Ma'lumot ma'lum bir modalitlikning tasvirlari shaklida muqallad. ingl xotira vizual tasvirlarni saqlash va takrorlash bilan bog'liq. Yaxshi vizual xotira ko'pincha eydetik idrokga ega bo'lgan odamlarga ega bo'lib, ular his-tuyg'ularga ta'sir qilishni to'xtatgandan so'ng, idrok etilgan rasmini uzoq vaqt

davomida o'z tasavvurlarida "ko'rish" mumkin. Shu munosabat bilan xotiraning bu turi insonning rivojlangan tasavvur qilish qobiliyatini nazarda tutadi. eshitish xotira - bu musiqa yoki nutq kabi turi tovushlarni yaxshi yodlash va aniq takrorlash. Bu filologlar, chet tillarini o'rganayotgan odamlar, akustiklar, musiqachilar uchun kerak. Taktli, xushbo'y, ta'm va boshqa xotira turlari inson hayotida alohida o'rin tutmaydi va ularning imkoniyatlari vizual, eshitish, harakat va hissiy xotiraga nisbatan cheklangan. Ularning roli asosan biologik ehtiyojlarni yoki tananing xavfsizligi yoki o'zini o'zi saqlash bilan bog'liq ehtiyojlarni qondirishdir. Tasviri xotira spontan, moslashuvchan va ta'sir izlarini uzoq muddatli saqlashni ta'minlaydi. mantiqiy xotira filogenezda esa, ontogenezda esa barcha xotira turlaridan kechroq paydo bo'ladi. Mantiqiy xotira faqat o'quv jarayonida ikkinchi signal tizimi asosida shakllanadi. Ikkinchi signalizatsiya tizimi, fiziolog I.P. ning ta'rifiga ko'ra. Pavlova - inson nutqi. Har qanday materialni tushumassdan, mantiqiy idrok qilmasdan eslab qolish qiyin. Mantiqiy xotira insonda mavjud bo'lgan intellektual qobiliyatlarning natijasidir. eidentik xotira- barcha odamlarda o'zini namoyon qilmaydigan maxsus xotira turi. Uning xususiyati voqeaning nihoyatda yorqin, batafsil tasviriini saqlash va takrorlashdir. Eydetik xotira sinesteziya kabi idrok etish xususiyati bilan bog'liq. Sinesteziya – ba'zi sezgi a'zosiga ta'sir qilganda sezgilarning paydo bo'lishi natijasi shu sezgi organiga xos modalilik, balki boshqa modaliliklar bilan ham. Olingan ma'lumotni takrorlash qobiliyatini saqlashning vaqinchalik xususiyati nuqtai nazaridan xotiraning quyidagi turlari ajratiladi: teginist(ikonik, iz) xotira, bu idrok qilingan tasvirning soniyaning bir qismini saqlanishini ta'minlaydi. qisqa muddatga(asosiy) xotira - qabul qilingan ma'lumotni taxminan 20 soniya davomida saqlashga imkon beradi.

Uzoq muddat(ikkilamchi) xotira - bir necha o'nlab (aniqrog'i, 20) soniyadan boshlab, daqiqalar, soatlar, kunlar, oylar, yillargacha cho'zilgan juda kata vaqt oralig'ida tarqaladi. Ko'rinishidan, bu kontseptsiya bir necha sezilarli darajada farq qiladigan xotira turlarini o'z ichiga oladi. Shunday qilib, xususan, ikkilamchi xotirada tasodifiy kiritish xotirasi, ya'ni mohiyatan uzoq muddatli qisqa muddatli

xotira ajratiladi. Uning mohiyati shundan iboratki, ichki motivatsiya yoki har qanday tashqi sharoitlar ta'siri ostida ko'payish qobiliyati 20 soniyadan ko'proq vaqtga uzaytiriladi. genetik xotirani genotipda saqlanadigan, meros orqali uzatiladigan va ko'paytiriladigan ma'lumot sifatida aniqlash mumkin. Bunday xotirada ma'lumotni saqlashning asosiy biologik mexanizmi, aftidan, mutatsiyalar va gen tuzilmalari bilan bog'liq o'zgarishlardir. Insonning genetik xotirasi biz ta'lim va ta'lim orqali ta'sir qila olmaydigan yagona narsadir. Bundan tashqari, shunday deb ataladigan narsa ham bor «abadiy» yoki uchinchi darajali xotira, bir marta bosilgan ma'lumotni takrorlash qobiliyati butun umr davomida saqlanib qolganda (masalan, o'z va eng yaqin qarindoshlarining ismlari va boshqalar). Va faqat patopsixologik holatlarda bu turdagi xotira yo'q qilinadi. Xotiraning asosiy jarayonlari va mexanizmlari. Xotira mexanizmlari masalasi murakkab va bir qator fanlar tomonidan o'rganiladi: fiziologiya, biokimyo va psixologiya. Fiziologlarning ta'kidlashicha, axborotni saqlash jarayoni neyron aloqalar (assotsiatsiyalar) shakllanishi bilan bog'liq. Biokimyogilar - ribonuklein kislotalari (RNK) va boshqa biokimyoviy tuzilmalar tarkibining o'zgarishi bilan. Psixologlar xotiraning inson faoliyatining tabiatiga va shaxsning yo'nalishiga bog'liqligini ta'kidlaydilar. Xotira, boshqa kognitiv aqliy jarayonlar kabi, ma'lum xususiyatlarga ega. 06 xotira hajmi- bu xotiraning eng muhim integral xarakteristikasi bo'lib, u axborotni saqlash va saqlash imkoniyatini ta'vsiylaydi. Ijro tezligi shaxsning o'zi mavjud bo'lgan ma'lumotlardan amaliy faoliyatda foydalanish qobiliyatini ta'vsiylaydi. Qoida tariqasida, biror vazifa yoki muammoni hal qilish zarurati bilan duch kelganda, odam xotirada saqlanadigan ma'lumotlarga murojaat qiladi. Qayta ishlab chiqarish qobiliyati insonning xotirada muhrlangan ma'lumotlarni to'g'ri saqlash, eng muhimi, aniq takrorlash qobiliyatini aks ettiradi. Davomiylikni saqlang insonning kerakli ma'lumotlarni ma'lum vaqt davomida saqlab qolish qobiliyatini aks ettiradi. Misol uchun, bir kishi imtihonga tayyorlanmoqda. U bir ta'lim mavzusini eslab qoladi va keyingisini o'rganishni boshlaganda, u birdan oldin o'rganganlarini eslay olmasligini sezadi. Ba'zan boshqacha bo'ladi. Odam barcha kerakli ma'lumotlarni eslaydi, lekin uni takrorlash

talab qilinganda, u buni qila olmaydi, ammo bir muncha vaqt o'tgach, u o'rganishga muvaffaq bo'lgan hamma narsani eslab qolishini hayrat bilan qayd etadi. Bunday holda, biz xotiraning yana bir xususiyatiga duch kelamiz - xotirada muhrlangan ma'lumotlarni qayta tiklashga tayyorlik. yodlash - bu idrok etilgan ma'lumotni ushlash va keyin saqlash jarayonidir. Ushbu jarayonning faollik darajasiga ko'ra, yodlashning ikki turini ajratish odatiy holdir: qasddan (yoki ixtiyoriy) va qasddan (yoki o'zboshimchalik bilan). beixtiyor yodlash - oldindan belgilangan maqsadsiz, hech qanday texnikadan foydalansadan va ixtiyoriy harakatlarni namoyon qilmadan yodlash. Bu bizga ta'sir qilgan narsaning oddiy izidir va miya yarim korteksida qo'zg'alishning bir qismini saqlab qolgan. Inson uchun hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan narsalarni eslab qolish yaxshiroqdir: uning manfaatlari va ehtiyojlari, faoliyatining maqsad va vazifalari bilan bog'liq bo'lgan hamma narsa. Majburiy xotiradan farqli o'laroq o'zboshimchalik bilan(yoki qasddan) yodlash insonning o'z oldiga aniq maqsad qo'yishi - ba'zi ma'lumotlarni eslab qolish - va maxsus yodlash usullaridan foydalanishi bilan tavsiflanadi. O'zboshimchalik bilan yodlash - eslab qolish vazifasiga bo'ysonadigan maxsus va murakkab aqliy faoliyat.

Bundan tashqari, ixtiyoriy yodlash maqsadga yaxshiroq erishish uchun amalga oshiriladigan turli xil harakatlarni o'z ichiga oladi. Bunday tadbirlarga o'qitish kiradi, uning mohiyati o'quv materialini to'liq va xatosiz eslab qolgunga qadar takroriy takrorlashdan iborat. Qasddan yodlashning asosiy xususiyati ixtiyoriy harakatlarning yodlash uchun vazifa qo'yish shaklida namoyon bo'lishidir. Takroriy takrorlash individual qisqa muddatli xotira miqdoridan ko'p marta ko'p bo'lgan materialni ishonchli va mustahkam eslab qolish imkonini beradi. U amalga oshirilganda, birinchi navbatda, harakatning maqsadi nimadan iboratligi esga olinadi. Biroq, harakatning maqsadi bilan bog'liq bo'lmagan narsa, ushbu materialga maxsus qaratilgan o'zboshimchalik bilan yodlash bilan yomonroq eslab qoladi. Shu bilan birga, tizimli bilimlarimizning mutlaq ko'pchiligi maxsus faoliyat natijasida yuzaga kelishini, uning maqsadi tegishli materialni xotirada saqlash uchun yodlash ekanligini hisobga olish kerak. Saqlab olingan materialni esda saqlash va

ko'paytirishga qaratilgan bunday faoliyat mnemonik faoliyat deb ataladi. . Boshqa masoga ko'ra - xotiraga asoslangan aloqalar (assotsiatsiyalar) tabiatiga ko'ra - yodlash mexanik va mazmunli bo'linadi. . Mexanik xotira - bu idrok etilayotgan materialning turli qismlari o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni bilmasdan yodlashdir. Qo'shimlik bo'yicha assotsiatsiyalar yodlashning asosi hisoblanadi. Bundan farqli ravishda, mazmunli yodlash materialning alohida qismlari orasidagi ichki mantiqiy aloqalarni tushunishga asoslanadi. Agar materialni yodlashning ushbu usullarini taqqoslasak, mazmunli yodlash ancha samaraliroq degan xulosaga kelishimiz mumkin. Mexanik yodlashda xotirada bir soatdan keyin atigi 40% material qoladi, bir necha soatdan keyin esa atigi 20%, mazmunli yodlashda esa 30 kundan keyin ham materialning 40% xotirada saqlanadi. Materialni tushunish har xil usullarda va eng avvalo o'rganilayotgan materialdagi asosiy fikrlarni ajratib ko'rsatish va ularni reja shaklida yurushlash orqali erishiladi. Materialni tushunishning foydali usuli bu taqqoslash, ya'ni ob'ektlar, hodisalar, hodisalar va boshqalar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni topishdir. Materialni mazmunli yodlash va uni saqlashning yuqori mustahkamligiga erishishning eng muhim usuli bu takrorlash usulidir. Takrorlash bilim, ko'nikma va mulakatlarni egallashning eng muhim shartidir. Ammo samarali bo'lishi uchun takrorlashlar ma'lum talablarga javob berishi kerak. Birinchidan, yodlash notekis davom etadi: ko'payish ko'payganidan keyin biron pasayish mumkin. Ikkinchidan, yodlash sakrash va chegarada. Batzida ketma-ket bir necha marta takrorlash o'zidaki sezilarli darajada oshirmaydi, ammo keyingi takrorlashlar bilan eslab qolgan material miqdori keskin oshadi. Uchinchidan, agar materialni umuman yodlash qiyin bo'lmasa, birinchi takrorlash keyingi takrorlashlarga qaraganda yaxshiroq natija beradi. To'rtinchidan, agar material qiyin bo'lsa, unda yodlash, aksincha, dastlab sekin, keyin esa tez ketadi. Bu materialning qiyinligi tufayli birinchi takrorlarning harakatlari etarli emasligi va yodlangan material hajmining ortishi faqat bir necha marta takrorlanganda ortishi bilan izohlanadi. Beshinchidan, takrorlashlar nafaqat materialni o'rganayotganimizda, balki allaqachon o'rganagan narsalarni xotirada mustahkamlashimiz kerak bo'lganda ham kerak. O'rganilgan

materialni takrorlashda uning mustahkamligi va saqlanish muddati ko'p marta ortadi. Shuningdek, takrorlashni o'z vaqtida to'g'ri taqsimlash juda muhimdir. Psixologiyada takrorlashning ikkita usuli ma'lum: konsentrlangan va taqsimlangan. Birinchi usulda material bir bosqichda yodlanadi, takrorlash uzluksiz birin-kecin davom etadi. Targalgan takrorlash bilan har bir o'qish bosqisidan bir oz bo'shliq bilan ajratiladi. Taddiqotchalar shuni ko'rsatadiki, taqsimlangan takrorlash konsentrlangan takrorlashdan ko'ra samaraliroqdir. Bu vaqt va energiyani tejaydi, bilimlarni yanada mustahkam o'zlashtirishga hissa qo'shadi.

Targalgan yodlash usuliga juda yaqin yodlash jarayonida takror ishlab chiqarish usuli hisoblanadi. Uning mohiyati hali to'liq o'rganilmagan materialni ko'paytirishga urinishlardan iborat. Masalan, materialni o'rganishning ikki yo'li mavjud: Tajribalar shuni ko'rsatadiki, ikkinchi variant ancha samarali va maqsadga muvofiqdir. Yodlash tezroq ketadi va saqlash yanada mustahkam bo'ladi. Yodlashning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'z-o'zini nazorat qilish darajasiga bog'liq. O'z-o'zini nazorat qilishning namoyon bo'lishi materialni yodlashda uni takrorlashga urinishdir. Bunday urinishlar ko'payish paytida qanday xatolarga yo'l qo'yganimizni va keyingi o'qishda nimalarga e'tibor berishimiz kerakligini eslab qolishimizga yordam beradi. Bundan tashqari, yodlashning unumdorligi ham materialning xususiyatiga bog'liq. Vizual-majoziy material og'zaki nulqdan ko'ra yaxshiroq esda qoladi va mantiqiy bog'langan matn bir-biriga bog'liq bo'lmagan jumalarga qaraganda to'liqroq takrorlanadi. Saqlash - materialni faol qayta ishlash, tizimlashtirish, umumlashtirish, uni o'zlashtirish jarayoni. O'rganilgan narsaning saqlanishi tushunish chuqurligiga bog'liq. Yaxshi mazmuni material yaxshiroq eslab qoladi. Saqlash ham shaxsning munosabatiga bog'liq. Shaxs uchun muhim material unutilmaydi. Unutish notekis sodir bo'ladi: yodlashdan so'ng darhol unutish kuchliroq bo'ladi, keyin u sekinroq ketadi. Shuning uchun takrorlashni keyinga qoldirib bo'lmaydi, uni eslab qolgandan so'ng, material unutilmaguncha takrorlash kerak. Ba'zan, saqlashda, reminissensiya hodisasi kuzatiladi. Uning mohiyati shundaki, 2-3 kunga kechiktirilgan ko'payish, darhol yodlangandan keyin

yaxshiroqdir. Esdalik, ayniqsa, asl nusxa yetarlicha mazmuni bo'lmasa, yaqqol namoyon bo'ladi. Fizilogik nuqtai nazardan reminissensiya shu bilan izohlanadiki, eslab qolishdan so'ng darhol manfiy induksiya qonuniga ko'ra, inhibitsiyon yuzaga keladi, keyin esa olib tashlanadi. Saqlash dinamik va statik bo'lishi mumkinligi aniqlandi. Dinamik xotira operativ xotirada, statik xotira esa uzoq muddatli xotirada namoyon bo'ladi. Dinamik saqlanish bilan material o'zgina o'zgaradi, statik saqlanish bilan esa, aksincha, u qayta qurish va muayyan ishlov berishdan o'tadi. Saqlashning mustahkamligi takrorlash bilan ta'minlanadi, bu esa mustahkamlovchi bo'lib xizmat qiladi va unutishni oldini oladi, ya'ni miya yarim korteksidagi vaqinchalik aloqalarni yo'q qilishdan saqlaydi. Takrorlash xilma-xil bo'lishi, turli shakllarda amalga oshirilishi kerak: takrorlash jarayonida faktlarni solishtirish, qarama-qarshi qo'yish, ularni bir tizimga keltirish kerak. Monoton takrorlash bilan aqliy faoliyat yo'q, yodlashga qiziqish pasayadi va shuning uchun doimiy saqlash uchun sharoit yaratilmaydi. Tabiatni muhofaza qilish uchun bilimlarni qo'llash muhimroqdir. Bilim qo'llanilsa, u beixtiyor esda qoladi. Ijro va tan olish - ilgari qabul qilingan tiklash jarayonlari. Ularning orasidagi farq shundan iboratki, tanib olish ob'ektaga qayta duch kelganda, uni qayta-qayta idrok etishda, takror ishlab chiqarish esa ob'ekt yo'qligida sodir bo'ladi. Ko'paytirish ixtiyoriy va o'zboshimchalik bilan bo'lishi mumkin. Ixtiyorsiz - bu tasvirlar o'z-o'zidan paydo bo'lganda, ko'pincha assotsiatsiya orqali, eslab qolish maqsadsiz, beixtiyor takrorlashdir. O'zboshimchalik bilan takror ishlab chiqarish - ongda o'tmishdagi fikrlar, his-tuyg'ular, intilishlar va harakatlarni tiklashning maqsadli jarayoni. Ba'zan tasodifiy ijro etish oson, ba'zan esa kuch talab qiladi. Muayyan qiyinchiliklarni engish bilan bog'liq bo'lgan, ixtiyoriy harakatlarni talab qiladigan ongli ko'payish esga olish deb ataladi.

Xotiraning sifatlari ko'payish jarayonida eng aniq namoyon bo'ladi. Bu ham yodlash, ham eslab qolish natijasidir. Biz yodlash va saqlash haqida faqat ko'paytirish orqali hukm qilishimiz mumkin. Reproduksiya - bu bosilgan narsalarni oddiy mexanik takrorlash emas. Qayta qurish, ya'ni materialni aqliy qayta ishlash

sodir bo'ladi: taqdimot rejasini o'zgartiriladi, asosiy narsa ajratiladi, boshqa manbalardan ma'lum bo'lgan qo'shimcha material kiritiladi. Reproduktsiyaning muvaffaqiyati yodlash jarayonida hosil bo'lgan aloqalarni tiklash qobiliyatiga va ko'paytirishda rejadagi foydalanish qobiliyatiga bog'liq. Tanib olish va ko'paytirishning fiziologik asosi miya yarim korteksida oldingi qo'zg'alishlar izlarini qayta tiklashdir. Tanib bo'lgach, yodlash paytida urilgan hayajon izi qayta tiklanadi. Ko'paytirishning bunday shakllari mavjud: tan olish- ob'ektni qayta idrok etishda yuzaga keladigan xotiraning namoyon bo'lishi; xotira, bu ob'ektni idrok etishning yo'qligida amalga oshiriladi; eslash, bu ko'paytirishning eng faol shakli bo'lib, ko'p jihatdan qo'yilgan vazifalarning ravshanligiga. DPda yodlangan va saqlanadigan ma'lumotlarni mantiqiy tartiblash darajasiga bog'liq; eslatish- ilgari idrok etilgan, unutilgandek tuyulganlarning kechiktirilgan takrorlanishi; eydetizm- idrok qilinadigan barcha tafsilotlar bilan uzoq vaqt davomida yorqin tasvirni saqlaydigan vizual xotira. Ob'ektni tan olish uni idrok etish paytida yuzaga keladi va u haqida g'oya shaxsda shaxsiy taassurotlar (xotirada tasvirlash) yoki asosda shakllangan ob'ektni idrok etish mavjudligini anglatadi. og'zaki tavsiflar (tasavvurni ifodalash). Tan olish jarayonlari bir-biridan aniqlik darajasi bilan farqlanadi. Tanib olish, biz faqat ob'ektga tanishlik hissinin boshidan kechirganimizda, lekin uni o'tirish tajribasidan hech narsa bilan aniqlay olmasak, eng kam aniq bo'ladi. Bunday holatlar tan olinishi noaniqligi bilan tavsiflanadi. Aniq va noaniq tan olish o'rtasida juda ko'p umumiylik mavjud. Tan olishning ushbu ikkala varianti ham asta-sekin rivojlanadi va shuning uchun ular ko'pincha esda qolishga yaqin bo'ladi va shuning uchun murakkab aqliy va irodaviy jarayondir. Unutish saqlashning qarama-qarshi jarayonidir. Asl material va qayta yaratilishi mumkin bo'lgan narsa o'rtasidagi sezilarli farqni ko'rganimizda, material unutilgan deb aytilish odatiy holdir. Unutish jarayoni tadqiqotchilarni doimo qiziqdirgan. Ma'lum bo'lishicha, eng katta hajmdagi material yodlangandan keyingi birinchi kuni unutiladi. Unutish ham foydali, ham zararli bo'lishi mumkin, hayotda va ishda odamga yordam beradi yoki to'sqinlik qiladi. Unutishning ijobiy funksiyasi shundaki, u keraksiz bo'lgan va xotirani ortiqcha yuklashga imkon bermaydigan juda

katta yukni oladi. Salbiy unutish, xotira butun ma'lumotlar bloklarini yoki salbiy tajribani o'chirib tashlaganida paydo bo'ladi, shunga qaramay, bu normal samarali hayot uchun zarurdir. Nima uchun unutish paydo bo'lishi haqida bir nechta nazariyalar mavjud, ammo amalda ularning hech biri unutish hodisasini to'liq tushuntira olmaydi. Xotira izlarining sistematik deformatsiyasi nazariyasi- xotiradagi o'zgarishlar miya to'qimalaridagi o'zgarishlar bilan bog'liqligini aytadi. Y'ni, xotira izlarida o'z-o'zidan nazoratsiz o'zgarishlar sodir bo'ladi. Retroaktiv va proaktiv inhibitsion nazariyasi har qanday yangi materialni o'zlashtirish oldingi voqealar xotirasining buzilishiga olib keladi (retroaktiv). Xuddi shu tarzda, har qanday oldingi o'rganish keyingi o'rganish va yangi materialni qayta yaratish jarayoniga salbiy ta'sir qiladi (proaktiv unutish). Masalan: matematikadan keyin fizika yoki kimyoni darhol o'rganish oqilona emas, materialni unutish jarayoni juda tez ketadi. Motivatsion unutish nazariyasi insonning maqsadi va motivatsiyasi unutilshga ta'sir qilishini aytadi (masalan, odam og'riq, qo'rquv yoki aybdorlikni keltirib chiqaradigan og'riqli ma'lumotni ataylab unutadi). Z. Freyd ko'p vaqtini ushbu nazariyani o'rganishga va motivli unutishni o'rganishga bag'ishladi.

Freydning fikriga ko'ra, inson beixtiyor narsalarni yo'qotganda yoki garovga qo'yganda, u buni yoqimsiz xotiralardan yoki hissiy tajribalardan xalos bo'lish uchun qiladi. Unutishni kamaytirish uchun zarur : ma'lumotni tushunish, tushunish Ma'lumotni takrorlash Ba'zi umumiy xotira buzilishlari. Unutish juda salbiy bo'lishi mumkinligi aytilganligi sababli, unutish ayniqsa talafuz qilinganda ba'zi xotira buzilishlarini qisqacha aytib o'tish joizdir. Ko'p sonli xotira buzilishlari mavjud va faqat eng keng tarqalganlari aytib o'tiladi. Ba'zi xotira buzilishlari sabab bo'lishi mumkin amnezia — y'ni xotiraning yo'qligi yoki susligi. Amnezialar bir necha islat va daqiqalardan ko'p yillargacha davom etishi mumkin. Voqea sodir bo'lgan jarayonlarga qarab, amnezia quyidagilarga bo'linadi: retrograd- o'tgan voqealarni unutish; anterograd- kelajakni eslay olmaslik orqada qolgan- xotiraning o'zgarishi, kinsallik paytida sodir bo'lgan tajriba va hodisalar xotirada saqlanib qolmasa; progressiv- xotiraning asta-sekin yomonlashuvda, uning to'liq yo'qolishiga qadar

namoyon bo'ladi. Yana bir keng tarqalgan qoidabuzartlik illyuziyalar - ma'lumot to'g'ri idrok qilinadi, lekin uni qayta ishlab chiqarishda material deformatsiyalanadi. gallyutsinatsiyalar - inson aslida mavjud bo'lmagan tajribalar haqiqatiga ishonch hosil qilgan hodisa. Ular faqat tasavvurda paydo bo'ladi. Xotiraning turli nazariyalari asosida tadqiqotchilar tomonidan olingan faktlar nemis olimi G. Ebbinghaus xotira mexanizmidagi ayrim qonuniyalarni umumlashtirib, xulosalar chiqardi: 1) materialni yodlashda uning boshlanishi yoki oxiri eng yaxshi takrorlanadi (qirra effekti); 2) ma'lum vaqt ichida materialni bir necha marta takrorlasangiz, yodlash yaxshiroq bo'ladi: bir necha soat yoki kun; 3) har qanday takrorlash ilgari o'rganilgan narsalarni yaxshiroq eslab qolishga yordam beradi. Takrorlash odatda katta rol o'ynaydi va mexanik emas, balki materialni mantiqiy qayta ishlashdan foydalangan holda: 4) yodlash uchun sozlash yaxshiroq yodlashga olib keladi. Materialni faoliyat maqsadi bilan bog'lash juda foydali.

5) Xotiraning qiziqarli ta'siridan biri - esdalik hodisasi, ya'ni. vaqt o'tishi bilan o'rganilayotgan materialni takrorlashda qo'shimcha takrorlashsiz takomillashtirish. Xotira ko'pincha materialni o'rganganidan keyin ikkinchi yoki uchinchi kuni sodir bo'ladi. 6) Insonda kuchli taassurot qoldiradigan voqealar darhol, mustahkam va uzoq vaqt esda qoladi. 7) Inson ko'p marta murakkab va unchalik qiziq bo'lmagan voqealarni boshdan kechirishi mumkin, ammo ular xotirada uzoq vaqt saqlanmaydi. 8) Har qanday yangi taassurot xotirada yakkalanib qolmaydi. Hodisa xotirasi o'zgaradi, boshqa taassurotlar bilan bog'lanadi. 9) Insonning xotirasi doimo uning shaxsiyati bilan bog'liq, shuning uchun shaxsiyatdagi har qanday patologik o'zgarishlar doimo xotira buzilishi bilan birga keladi. 10) Insonning xotirasi doimo bir xil "stsenariy" bo'yicha yo'qoladi va tiklanadi: birinchisi, xotira yo'qolishi bilan, yanada murakkab va yaqinda paydo bo'lgan taassurotlar yo'qoladi. Qayta tiklashda buning aksi bo'ladi: birinchi navbatda, oddiyroq va oldingi xotiralar tiklanadi, keyin esa murakkabroq va yaqinda. Bular eng umumiy, ammo insonda xotira qanday ishlashining to'liq namunalarini emas.

Xotira yozuvlari. Isitmo Uzoq muddat Napoleonning xotirasi bor edi. Bir marta, hali leytenant bo'lganida, u qorovulxonaga joylashtirilgan va xonada Rim luquqi bo'yicha kitob topib, uni o'qigan. Yigirma yil o'tgach, u hali ham undan parchalar kelirishi mumkin edi. U o'z qo'shimdagi ko'plab askarlarni nafaqat ko'zdan bilardi, balki kim jasur, kim matonatli, kim chaqon ekanini ham esladi. Akademik A.F. Ioffe xotiradan logarifmlar jadvalidan foydalangan va buyuk rus shaxmatchisi A. A. Alekxin xotiradan bir vaqtning o'zida 30-40 ta sherik bilan ko'r-korona o'ynashi mumkin edi. Bu ularning ajoyib vizual xotirasini ko'rsatadi. A. S. Pushkinning ukasi Lev Sergeevich ajoyib "fotografik" xotiraga ega edi. Uning xotirasi "Yevgeniy Onegin" she'rining beshinchi bobi taqdirida qutqaruvchi rol o'ynadi. A. S. Pushkin uni chop etishga bermogchi bo'lgan Moskvadan Sankt-Peterburgga ketayotganda yo'qotib qo'ydi va bobning qoramasi yo'q qilindi. Shoir Kavkazdagi birodariga maktab yo'llab, bo'lgan voqeani aytib beradi. Ko'p o'tmay u javob sifatida yo'qolgan bobning to'liq matini oldi, vergulgacha aniq; akasi buni bir marta eshidi va bir marta o'qidi. Bir necha yil avval Fransiyaning Lill shahrida nufuzli hakanlar hay'ati ishtirokida matematika o'qituvchisi Morris Daber kompyuter bilan bellashdi. Mashina 10 tadan oldin 7 ta arifmetik masalani yechsa, u mag'lubiyatini tan olishini e'lon qildi. Daber 3 daqiqada 43 soniyada 10 ta masalani, kompyuter esa 5 daqiqada 18 soniyada 7 ta masalani yechdi. Bizning zamondoshimiz - fenomenal hisoblagich Chikashvili, masalan, ma'lum bir vaqt ichida qancha so'z va harf aytilganligini osongina hisoblab chiqadi. Diktor futbol o'yini haqida fikr bildirganida nazorat eksperimenti o'rnatildi. U tomonidan aytilgan so'zlar va harflar sonini hisoblash talab qilindi. Diktorning gapni tugashi bilanq javob keldi: 17427 ta harf. 1835 so'z, magnitafonli yozuvni tekshirish bir necha soat davom etdi. Javob to'g'ri edi. Yana bir ajoyib misol ingl xotira: Leonhard Eyler 2 dan 100 gacha bo'lgan barcha raqamlarning dastlabki olitia darajalarini esladi. Biroq, biz uchun u ishlagan ob'ektlarni qanday tasavvur qilgani qiziqroq. Eyler haqiqiy sonni vizual tarzda, ba'zan cheksiz o'nli kasr shaklida, ba'zan esa to'g'ri chiziqdagi nuqta sifatida, shkalasi belgilangan holda tasavvur qildi. U "funksiya" so'ziga umumiy ta'rif bermagan. U

shunchaki funktsiyaning turli vazifalarini tasavvur qildi: formulalar, grafiklar, taxminiy sonli qiymatlar jadvallari va darajalar gatorining koeffitsientlari ketma-keligi va ramziy mantiqda faqat rangsiz parafrazlar berilishi mumkin bo'lgan maxsus geometrik va fizik shartlar.

Keling, A.R.Luriya tomonidan tasvirlangan hodisaga - S.V. fenomeniga biroz to'xtalib o'tamiz. Shereshevskiy. U 20 yildan so'ng 400 ta so'zdan iborat ketma-kelikni xalosiz takrorlay olardi. Uning xotirasining sirilaridan biri shundaki, uning idroki murakkab, sinestetik edi. Tasvirlar - vizual, eshitish, ta'm, teginish - u uchun bir butunga birlashdi. Shereshevskiy yorug'likni eshitdi va tovushni ko'rdi, u so'z va rangni tatib ko'rdi. "Ovozimgiz juda sarg'ish va xiralashgan", dedi u. Sinestetziya N. A. Rimskiy-Korsakov, A. N. Skryabin, N. K. Chyurliomida qayd etilgan. Ularning barchasi eshitish bilan bog'liq ko'rish qobiliyatiga ega edi. Rimskiy-Korsakov "E-majior" - ko'k, "E-minor" - ilak, "F-minor" - kulrang-yashil, "A-majior" - pushi deb hisoblardi. Skryabin uchun tovush rang, yorug'lik, ta'm va hatto teginish tajribasini keltirib chiqardi. Hisoblash uchun noyob qobiliyatiga ega bo'lgan V. Diamandi ham ularning rangi raqamlarni eslab qolish va ular bilan ishlashga yordam beradi, deb ishongan va hisoblash jarayoni rangning cheksiz simfoniyalari shaklida taqdim etilgan. Sineziya obektiv asosga egami? E. Chercover bir qator psevedo-so'zlarning fanistik mavjudotlar tasvirlari bilan mosligini aniqlash uchun tajriba o'tkazishni taklif qildi. Kim kimligini aniqlash kerak edi. Materiallarni qayta ishlash vizual tasvir va akustik tasvir o'rtasida bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi, ya'ni sinestetziya obektiv asosga ega. Ko'rinib turibdiki, bu asos obrazlarning hissiyotlar bilan yaqin, ongsiz aloqalarida. Ularda vizual effekt ongsizda harorat effekti kabi ijobiy his-tuyg'ular bilan bog'langan. A. R. Luriya uzoq muddatli tadqiqotida Shereshevskiyning xotirasini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadigan aqliy faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini ochib berdi. Bir tomondan, Shereshevskiy ko'p yillar oldin unga yodlash uchun taqdim etilgan hamma narsani o'zbohimchalik bilan va aniq eslay olardi. Har bir yodlangan so'zni jonli, vizual tarzda tasavvur qilish qobiliyati unga yordam berdi (masalan, u 7 raqamini mo'ylovli

odam sifatida qabul qildi), lekin bu ham o'qishda unga alohida qiyinchiliklar tug'dirdi, chunki har bir so'z jonli so'zni keltirib chiqardi. Tasvir va bu o'qilayotgan narsani tushunishga xalaqi berdi. Bundan tashqari, uning idroki juda aniq edi, "abadiylik", "hech narsa" kabi mavhum tushunchalarni ifodalovchi so'zlar unga alohida qiyinchiliklar tug'dirdi, chunki ularni vizual tasvir bilan solishtirish qiyin. Bundan tashqari, umumlashtirish uning uchun juda qiyin edi. Mana, uning fenomenal xotirasining zaif tomonlarini ko'rsatadigan misol. Katla auditoriyada Shereshevskiyga bir nechta so'zlarni o'qishdi va ularni takrorlashni so'rasdi. U buni bog'ubor hal qildi. Keyin undan yuqumli kasallik so'zi gatorida bor yoki yo'qligini so'rasdi. Tomoshabinlar orasida oddiy xotiraga ega bo'lgan barcha tomoshabinlar bu so'zni (tif) bir zumda eslab qolishdi va Shereshevskiyga topshiriqni bajarish uchun ikki daqiqa vaqt kerak bo'ldi. Ma'lum bo'lishicha, bu vaqt ichida u xotirasida umumlashtirish zaifligidan dalolat beradigan ro'yxatda berilgan barcha so'zlarni tartib bilan o'ylab ko'rgan. Shereshevskiyning yod olishi xotira qonunlariga emas, balki idrok va e'tibor qonunlariga bo'ysunardi: u so'zni yaxshi ko'rmasa, uni takrorlamasdi. Eslab qolish tasvirning yoritilishi va o'lchamiga, uning joylashgan joyiga, tasvirning tashqi ovozdin paydo bo'lgan dog' bilan qoplanishiga bog'liq edi. Shereshevskiy uchun o'qish qiyin edi. U har bir so'z atrofiga o'z irodasiga qarshi o'sib borayotgan vizual tasvirlar orqali kurashdi, bu esa uni juda charchatdi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, Shereshevskiy unutishda juda qiyinalgan. U unutish uchun maxsus fokuclar o'ylab topishi kerak edi.

Xotirani yaxshilash. Kimyoviy va fizik yondashuvlar. Tadqiqotchilar normal sharoitda odam 8 ta kasr, 7 ta alifboda tashqari harf, 4-5 ta raqam, 5 ta sinonimni eslab qolishini aniqladi. Va ortiqcha yuklar deyarli yo'q. Mutaxassislarining fikriga ko'ra, odatda 4 ta raqam, 5-6 harf, 4 ta sinonim va 6 ta o'nlik raqamni eslab qolish kifloya. Ammo agar muqobil ko'paysa, xotira maydoni kamayadi. Masalan, turli ob'ektlar va ranglar uchun xotira hajmi 3, raqamlar va nuqtalar uchun - 8-9, harflar uchun - 6-9, geometrik shakllar uchun - 3-8 va hokazo. Asosan, miyaning funksional holatiga ta'sir qilish orqali xotira jarayonlarini tartibga solishning 2 ta

asosiy yondashuvi mavjud: kimyoviy va fizik. Kimyoviy yondashuv, farmakologik vositalardan foydalanishni o'z ichiga oladi, qadim zamondan beri ma'lum. Ushbu mablag'lar: choy, kofe (kofein), strikin, nivalin, pilokarpin, fenatin, etizol, protistol, sentrofenoksin, pirasetam, neotropil, piramen. Miya faoliyatini faollashitiradigan psixofarmakologik vositalardan foydalanishdan ijobiy natijalarni faqat bargavor, muvozanatli psixikaga ega bo'lgan odamlarni, shuningdek, ruhiy tushkunlikka tushgan, inert, past tashabbuskor, o'ziga ishonmaydigan odamlarni nazarda tutgan taqdirdagina kutish mumkin.

Siz adaptivlarni ham qabul qilishingiz mumkin. Bularga ginseng ildizi, xitoy magnoliya uzumidan tayyorlangan preparatlar va eleutherococcus kiradi. Adaptogenlarning ta'siri juda xilma-xildir. Ular jismoniy mehnat bilan shug'ullanadigan odamga jismoniy ortiqcha kuchlanishni engishga yordam beradi, alpinistga - past atmosfera bosimiga, quyish ishchisiga - yuqori haroratga va tananing haddan tashqari qizishiga, to'quvchiga - ustaxonadagi shovqingga va hokazo. Ular operatsiyadan keyin bemorni tezroq tiklashga yordam beradi. Bir so'z bilan aytganda, ular tanadagi ichki muvozanatning saqlanishini "nazorat qiladilar" va bu miyaning ishlashi, shu jumladan o'rganish va yodlash samaradorligi uchun juda muhimdir. Saxaroza - oziq-ovqat shakar, tezda kuchini tiklaydi, chunki tana disaxaridlarni tezda o'zlashtiradi, ular adaptogenlarda ham mavjud. Bundan tashqari, adaptogenlar mushaklar tomonidan energiyadan tejankor foydalanishni ta'minlaydi, xoitraning biokimyoviy mexanizmi bilan bevosita bog'liq bo'lgan oqsil sintezini yaxshilaydi. Ginseng ekstrakti tanadagi RNK sintezini keskin oshiradi. Metilurasil aniq adaptogen xususiyatlarga ega. Gammalon va neotropilga (pirasetam) katta umidlar qo'yiladi, ularning ikkalasi ham miya hujayralarining metabolizmini faollashitiradi va asab impulslarining uzatilishini yaxshilashda bevosita ishtirok etadi. Xoitraning yomonlashishi: kokain, metisergid, reserpin va amenazin (Xlorpromazin) preparatlari. Xoitra jarayonlarini o'rganish va tartibga solishning ikkinchi yondashuvi jismoniy. U jismoniy omillarning xoitra jarayonlariga va umuman xoitra fazalariga ta'sirini o'rganishdan iborat.

Misol uchun, 8 raqamini to'ldirish uchun siz uni uy quradigan qo'g'irchoq bilan bog'lashingiz mumkin. Shu tarzda eslab qolish osonroq bo'ladi. Agar mos raqamlarni topish qiyin bo'lsa, siz o'zingiz rasm yaratishingiz mumkin.

Harakat - bu kuch Sport, raqs yoki boshqa jismoniy faoliyat bilan shug'ullaning. Bu vaqtda miya faollashadi, bu xoitraning rivojlanishi va mustahkamlanishiga yordam beradi. Chap qo'lingiz rivojlanishiga alohida e'tibor bering. Ijodkorlik - ha G'alati, tikuvchilik va ijodkorlikni xoitrani rivojlantirish bo'yicha maslahatlar bilan bog'lash mumkin. Bugungi kunda qo'lida tayyorlangan har qanday mahsulot nafaqat keksalar, balki yosh avlod orasida ham qadrlanadi. Muayyan sevimli mashg'ulotni tanlab, siz xoitrangizni mukammal darajada mashq qilishingiz mumkin. Doimiy mashqlar Har kuni siz kitoblar, maqolalar yoki boshqa matnlarni o'qishingiz kerak. Main o'qilgandan so'ng, siz aktyorlarning ismlarini eslab, qisqacha hikoya yozishingiz kerak. Bunday mashq nafaqat xoitrani mustahkamlaydi, balki qiziqarli subbardoshga aylanadi.

Hissiyotlarni yodlag. Agar siz ma'lum ma'lumotlarni eslab qolishingiz kerak bo'lsa, uni xoitrada mustahkamlashga yordam beradigan his-tuyg'ular va his-tuyg'ular bilan birlashtira olasiz. Ertalab o'rganishdan saqlaning Ilgari, tishli material xoitraga tezroq joylashadi va u yaxshilanadi, degan fikr bor edi. Aslida bu to'g'ri emas. Yodlash paytida operativ xoitra ishlaydi, shuning uchun qisqa vaqtdan keyin yodlangan narsa boshdan chiqadi.

Chunki shunday tez-tez sodir bo'ladi, bir-ikki kundan keyin nima muhokama qilinganini eslab qolish qiyin. Ma'lumotni yodlashni rejalashtirayotganda, uni eslab qolish kerak emasligini tushunishingiz kerak.

Xoitrani nima rivojlantiradi G'alati, ammo bu kompyuter o'yinlari, ular bilan bog'liq ma'lumotlar va voqealarni yaxshiroq eslab qolishga imkon beradi. Bu harakatlarni rejalashtirish, miyangizni o'ylashga va to'g'ri echim topishga imkon beradigan o'yinlar. Yodlashni yaxshilash uchun kuniga bir soat o'yin kitoya qiladi. O'yinlarda uzoq vaqt qolish nafaqat xoitrani, balki g'iyohvandlikni ham rivojlantiradi. Xoitrani qanday rivojlantirish kerak - chet tillarini o'rganish Xoitrani

rivojlantirishning turli usullari orasida chet tillarini o'rganishga e'tibor qaratish mumkin. Shu bilan birga, kuniga 10 ta yangi so'z qo'shilishi kerak. Natijada, bir necha oydan keyin ma'lumotni eslab qolish osonroq bo'ladi. Natijada, yangi tilni bilish bilan maqtanish mumkin bo'ladi, bu uning egasiga afzalliklarni qo'shadi. Kontraseptivlar kutilmagan ta'sir ko'rsatadi. Olimlar tug'ilishni nazorat qilish tabletkalarini qabul qilgan ayollarning xotirasi yaxshilanganini payqashdi. Shu bilan birga, ta'sir ayol ularni qabul qilishni to'xtatgandan keyin ham davom etadi. Musiqada Odamlar qo'shiqning so'zlarini eslab qolish juda oson ekanligini, ammo kerakli miqdordagi ma'lumotni o'rganish oson emasligini ta'kidlashadi. Xotirani yaxshilash uchun har kuni klassik musiqa tinglash kerak. Bu mutaxassislar tomonidan berilgan xotirani rivojlantirish bo'yicha yana bir muhim maslahatdir. Oziqlanishga e'tibor bering: dietalar - yo'q Shuni esda tutish kerakki, butun organizmning normal ishlashi uchun mikroelementlar va vitaminlar to'plami kerak. Kundalik ratsionda dengiz mahsulotlari va yong'oqlar bo'lishi kerak, ular xotirani mustahkanlaydigan zarur komponentlarni o'z ichiga oladi.

Tegishli adabiyotlarni o'qish Xotirangizni qanday yaxshilashni bilmasangiz, ko'proq o'qishni boshlang. Internetda yoki kutubxonalar zalalarida siz o'zingiz xotirani rivojlantirishga yordam beradigan adabiyotlarni topishingiz mumkin. Biroq, davom ettirishdan oldin, siz mutaxassis bilan maslahatlashingiz kerak. Xotirani qanday rivojlantirish mumkin - dangasalikni istisno qiling. U yoki bu mashqlarga murojaat qilishdan oldin, dangasa bo'lmaslik, o'zingizni eslash va his-tuyg'ularni boshdan kechirishga majburlash muhimdir. Buni hatto har qanday darsda ham qilish mumkin. Xotira uchun foydali mahsulotlar Sharob tufayli qon aylanishi yaxshilanadi va shokoladada (uning foydalari haqida -) nafaqat tanani oziqlantiribgina qolmay, balki kayfiyatni yaxshilaydigan tarkibiy qismlar mavjud. Albatta, ularni me'yorida qabul qilish kerak. Xotirani yaxshilash uchun samarali mashqlar Xotirani rivojlantirish va yashirin qobiliyatlarni kashf qilish uchun siz mutazam ravishda uy atrofidagi ko'r-kotona yurishingiz kerak. Ushbu noyob mashq haqiqiy miya murabbiyi hisoblanadi. Avvaliga mashqni bajarish qiyin bo'ladi, lekin

uni bajarish osonroq degan fikrlar tobora ko'payib bormoqda. Dars uzoq muddatli xotirani yaxshilashga qaratilgan.

Zamonaviy texnikalar orasida so'zlar orqaga qarab talaffuz qilinganda xotirani mashq qilishni ta'kidlash kerak. Shu bilan birga, o'qish varaqdan emas, balki o'z-o'zidan eslash orqali amalga oshirilishi kerak. Siz oddiy mashqlarni qog'ozga so'zlarni yozish orqali boshlashingiz kerak. Keyin, ularga qaramay, siz ularni teskari tartibda o'qishingiz kerak. Bir qarashda, bu ibtidoiy mashq bo'lib tuyuladi. Ammo bu vizual xotira uchun mukammal murabbiy. Asla-sekin, so'zlar murakkabroq va uzoqroq bo'lishi mumkin. Mashqni bajarish uchun siz uzun so'zni bo'g'inlarga bo'lishingiz mumkin. Agar siz so'zni qismlarga ajratsangiz, uni talaffuz qilish ancha oson bo'ladi.

Chap qo'lingizni rivojlantirish. Qo'l va ma'lumotni yodlash o'rtasida bog'liqlik bo'lishi mumkin ko'rinadi. Aslida, miyaning o'ng tomoni ular uchun javobgardir. Olimlar chap qo'llar ma'lumotni o'ng qo'llarga qaraganda ancha oson eslab qolishlarini isbotladilar. Shuning uchun chap qo'lni rivojlantirish kerak. Avvaliga oddiy vazifalarni bajarishingiz kerak, asla-sekin murakkablariga o'ting. Kompyuter dasturlari. Ma'lumotni mukammal qabul qilishga yoki xotirani o'rgatishga yordam beradigan gadjetlar uchun dasturlar mavjud. Agar sizda smartfon bo'lsa, unga ilovalarni yuklab olishingiz va har kuni mashq qilishingiz mumkin. Shifolash orzusi. Tananing normal ishlashi uchun etarli darajada uxlash muhimdir. Sevimli ierlalingizning so'nggi qismi televizorda ko'rsatilsa va siz haqiqatan ham uxlashni ko'hlasangiz ham, ikkinchi darsga ustunlik berganingiz ma'qul. Ammo xotirani qanday rivojlantirishga qaratilgan barcha sa'y-harakatlar va mashg'ulotlar, agar tana etarli darajada uxlamasa, ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi. Olimlar xotira muammolarining aksariyati kam uxlaydigan odamlarda kuzatilishini isbotladilar. Kirish. Biz har kuni inkorot bombardimon qilinadigan dunyoda yashayapmiz. O'tgan asrda dunyo to'g'risidagi umumiy bilimlar va alohida sohalar bo'yicha mutaxassisliklar hajmi bir necha, hatto o'nlab marta oshdi. Va bu hajm doimiy ravishda o'sib bormoqda, tobora ko'proq yangi ma'lumotlar bilan to'ldirilmoqda. Ko'pincha diqqatimizni tezda jamlay

olmay, kerakli narsalarni yodlay olmay va ikkinchi darajali o'llarni olib tashlab, biz cheksiz ma'lumot dengizida shunchaki "suzamiz". Xotiramizni nazorat qilish mumkinmi? Ma'lumki, inson qisqa vaqt ichida katta hajmdagi ma'lumotlarni o'zlashtira oladi. Ammo oddiy holatda buni qilish juda qiyin, shuningdek, ba'zi faktlarni tanlab unutish. Shuning uchun xotirani rivojlantirish, ma'lumotni eslab qolish, saqlash va ko'paytirish jarayonlarini takomillashtirish zamonaviy jamiyatda inson uchun zaruriy vazifalardir. O'z xotirasini yaxshilamasdan, zamonaviy odam jamiyatning jadal rivojlanishidan orqada qolish, katta ma'lumotlar oqimida adashib qolish xavfini tug'diradi. Bugungi kunda dunyoda e'tibor va xotirani o'rgatishning turli xil usullari mavjud. Tabiat har bir insonga o'zi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtira oladigan mukammal xotirani bermagan. Albatta, axborotni saqlash va olish uchun barcha turdagi qog'oz, audio, video va kompyuter vositalaridan foydalanish mumkin. Shunga qaramay, doimiy ravishda murakkablashib borayotgan, odamni har tomondan o'rab turgan muhit sharoitida shaxsiy xotirada katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash kerak. Va faqat o'lik vazni saqlash uchun emas, balki uni samarali ishlatish qobiliyatiga ega bo'lish. Jamiyat rivojlanmoqda va buning natijasida inson xotirasida saqlashni kerak bo'lgan ma'lumotlar miqdori ortib bormoqda. Ertani-kechmi inson miyasi o'ziga kerak bo'lgan hamma narsani o'z ichiga olmaydi, degan qo'rg'uv bor. Shunga qaramay, tabiat bizni xotiraning katta zaxiralari bilan taqdiradi. Ko'pgina qo'riqxonalar hali ishlab chiqilmagan yoki hatto odamlarga notanish. Shu tufayli, bu masalada biz kelajakka nekinlik bilan qarashga haqlimiz. Va keyin bizning xotiramiz yordamchimiz bo'lib qoladi. Xotira yordamida biz atrofmizdagi dunyoni idrok qilamiz va tushunamiz, kosmosda harakat qilamiz, ma'lum bilim va ko'nikmalarni saqlab qolamiz va foydalanamiz. Odamlarda xotirani yo'qotish har doim aqldan ozish bilan teng bo'lgan. Xotira insonda o'z rivojlanishining eng yuqori darajasiga etadi. Dunyodagi boshqa hech bir jonzolda bunday mnemonik imkoniyatlar mavjud emas. Inson psixikasi qanday ishlashini tushunishga intilg, ayniqsa odamlar bilan ishlaydigan mutaxassislar uchun. Har bir inson noyobdir, lekin ma'lum bir odam

bilan ishlashda yordam beradigan ba'zi naqshlarni topish mumkin. Zero, insonni qanchalik chuqur anglasak, unga shunchalik samarali xizmat qila olamiz va yordam bera olamiz.

Xotiraning rivojlanishi - bu inson faoliyatida mazmunli va vaqtinchalik uzluksizlikni ta'minlaydigan, oldingi va kelajakdagi vazifalarni hisobga olgan holda, haqiqiy xatti-harakatlar rejasini shakllantirishni ta'minlaydigan maxsus tartibga soluvchi shakllanishlarni shakllantirish va o'zgartirish jarayoni. Xotira turlari. Inson xotirasi turlarini tasniflashning bir qancha sabablari bor. Ulardan biri materialni saqlash vaqtiga ko'ra xotiraning bo'linishi, ikkinchisi materialni saqlash, saqlash va ko'paytirish jarayonlarida ustunlik qiladigan analizatorga ko'ra. Birinchi holda, oniy, qisqa muddatli, operativ, uzoq muddatli va genetik xotira farqlanadi. Ikkinchi holda, ular vizual, eshitish, hid bilish, taktil va boshqa xotira turlari haqida gapiradilar. Ushbu xotira turlarining asosiylarini ko'rib chiqing va qisqacha ta'rif bering. motor xotirasi evolyutsion jihatdan eng qadimiy tur hisoblanadi. U turli harakatlarni yodlash, saqlash va takrorlash uchun javobgardir. Bu harakatlar dasturlashtirilgan, musalan: yurish, zinapoyaga chiqish, suzish va hokazo. Bu odaiy harakatlarni avtomatizm darajasida takrorlashga yordam beradigan vosita xotirasi, hissiy xotira muayyan hodisalarga hamroh bo'lgan tajribalarni aniqlash bilan bog'liq. Tug'ular tananing xulq-atvorini va atrof-muhitga moslashishini ta'minlashda tartibga solish funksiyasini bajaradi. Hissiy xotiraning biologik mahnosi ogohlantirish tizimini jalb etib chiqishdir. Hissiy rangdagi hislar beixtiyor va deyarli bir zunda qayd etiladi. Hissiy xotira eng kuchli hisoblanadi, shuning uchun u o'quv jarayonida juda muhimdir. obrazli xotira bir nechta kichik turlarga ega, chunki u hissiy tizimlar yoki me'zgi organlarining ishi bilan bog'liq. U vizual, taktil, hid bilish, ta'm, eshitish xotirasini o'z ichiga oladi. Ma'lumot ma'lum bir modalitkining tasvirlari shaklida saqlanadi. ingl xotira vizual tasvirlarni saqlash va takrorlash bilan bog'liq. Yaxshi vizual xotira ko'pincha eydetik idrokga ega bo'lgan odamlarga ega bo'lib, ular his-tuyg'ularga ta'sir qilishni to'xtatgandan so'ng, idrok etilgan rasmini uzoq vaqt davomida o'z tasavvurlarida "ko'rish" mumkin. Shu munosabat bilan xotiraning bu

turi insonning rivojlangan tasavvur qilish qobiliyatini nazarda tutadi. Eshitish xotira - bu musiqa yoki nutq kabi turli tovushlarni yaxshi yodlash va aniq takrorlash. Bu fiologlar, chet tillarini o'rganayotgan odamlar, akustiklar, musiqachilar uchun kerak. Taktil, xushbo'y, ta'm va boshqa xotira turlari inson hayotida alohida o'rin tutmaydi va ularning imkoniyatlari vizual, eshitish, harakat va hissiy xotiraga nisbatan cheklangan. Ularning roli asosan biologik ehtiyojlarni yoki tananing xavfsizligi yoki o'zini o'zi saqlash bilan bog'liq ehtiyojlarni qondirishdir. Tasviriy xotira spontan, moslashuvchan va ta'sir izlarini uzoq muddatli saqlashni ta'minlaydi. mantiqiy xotira fiogeneza esa, ontogeneza esa barcha xotira turlaridan kechroq paydo bo'ladi. Mantiqiy xotira faqat o'quv jarayonida ikkinchi signal tizimi asosida shakllanadi. Ikkinchi signalizatsiya tizimi, fiziolog I.P. ning ta'rifiga ko'ra. Pavlova - inson nutqi. Har qanday materialni tushummasdan, mantiqiy idrok qilmasdan eslab qolish qiyin. Mantiqiy xotira insonda mavjud bo'lgan intellektual qobiliyatlarning natijasidir. eideik xotira- barcha odamlarda o'zini namoyon qilmaydigan maxsus xotira turi. Uning xususiyati voqeaning nihoyatda yorqin, batafsil tasvirini saqlash va takrorlashdir. Eydetik xotira sinesteziya kabi idrok etish xususiyati bilan bog'liq. Sinesteziya – ba'zi sezgi a'zosiiga ta'sir qilganda sezgilarning paydo bo'lishi natijasi. Shu sezgi organiga xos modallik, balki boshqa modalliklar bilan ham. Olingan ma'lumotni takrorlash qobiliyatini saqlashning vaqtinchalik xususiyati nuqtai nazaridan xotiraning quyidagi turlari ajratiladi: teginist(ikonik, iz) xotira, bu idrok qilingan tasvirning soniyaning bir qismi saqlanishini ta'minlaydi. qisqa muddatga(asosiy) xotira - qabul qilingan ma'lumotni taxminan 20 soniya davomida saqlashga imkon beradi.

Uzoq muddat(ikkilamchi) xotira - bir necha o'nlab (aniqrog'i, 20) soniyadan boshlab, daqiqalar, soatlar, kunlar, oylar, yillargacha cho'zilgan juda katta vaqt oralig'ida tarqaladi. Ko'rinishidan, bu kontseptsiya bir necha sezilarli darajada farq qiladigan xotira turlarini o'z ichiga oladi. Shunday qilib, xususan, ikkilamchi xotirada tasodifiy kirish xotirasi, ya'ni mohiyatan uzoq muddatli qisqa muddatli xotira ajratiladi. Uning mohiyati shundan iboratki, ichki motivatsiya yoki har qanday tashqi sharoitlar ta'siri

ostida ko'payish qobiliyati 20 soniyadan ko'proq vaqtga uzaytiriladi. genetik xotirani genotipda saqlanadigan, meros orqali uzatiladigan va ko'paytiriladigan ma'lumot sifatida aniqlash mumkin. Bunday xotirada ma'lumotni saqlashning asosiy biologik mexanizmi, atifdan, mutatsiyalar va gen tuzilmalari bilan bog'liq o'zgarishlardir. Insonning genetik xotirasi biz ta'lim va ta'lim orqali ta'sir qila olmaydigan yagona narsadir. Bundan tashqari, shunday deb ataladigan narsa ham bor « abadiy » yoki uchinchi darajali xotira, bir marta bosilgan ma'lumotni takrorlash qobiliyati butun umr davomida saqlanib qolganda (masalan, o'z va eng yaqin qarindoshlarining ismlari va boshqalar). Va faqat patopsixologik holatlarda bu turdagi xotira yo'q qilinadi. Xotiraning asosiy jarayonlari va mexanizmlari. Xotira mexanizmlari masalasi murakkab va bir qator fanlar tomonidan o'rganiladi: fiziologiya, biokimyoyo va psixologiya. Fiziologlarning ta'kidlashicha, axborotni saqlash jarayoni meyon aloqalar (assotsiatsiyalar) shakllanishi bilan bog'liq. Biokimyogarlilar - ribonuklein kislotasi (RNK) va boshqa biokimyoviy uzilmalar tarkibining o'zgarishi bilan. Psixologlar xotiraning inson faoliyatining tabiatiga va shaxsning yo'nalishiga bog'liqligini ta'kidlaydilar. Xotira, boshqa kognitiv aqliy jarayonlar kabi, ma'lum xususiyatlarga ega. 06 xotira hajmi- bu xotiraning eng muhim integral xarakteristikasi bo'lib, u axborotni saqlash va saqlash imkoniyatini tavsiflaydi. Ijro tezligi shaxsning o'zi mavjud bo'lgan ma'lumotlardan amaliy faoliyatda foydalanish qobiliyatini tavsiflaydi. Qo'lda tarqasida, biron vazifa yoki muammoni hal qilish zarurati bilan duch kelganda, odam xotirada saqlanadigan ma'lumotlarga murojaat qiladi. Qayta ishlab chiqarish qobiliyati insonning xotirada muhrlangan ma'lumotlarni to'g'ri saqlash, eng muhimi, aniq takrorlash qobiliyatini aks ettiradi. Davomiylikni saqlang insonning kerakli ma'lumotlarni ma'lum vaqt davomida saqlab qolish qobiliyatini aks ettiradi. Misol uchun, bir kishi imtihonga tayyorlanmogda. U bir ta'lim mavzusini eslab qoladi va keyingisini o'rganishni boshlaganda, u birdan oldin o'rganganlarini eslay olmasligini sezadi. Ba'zan boshqacha bo'ladi. Odam barcha kerakli ma'lumotlarni eslaydi, lekin uni takrorlash (ta'lab) qilinganda, u buni qila olmasi, ammo bir muncha vaqt o'tgach, u o'rganishga

muvaffiq bo'lgan hamma narsani eslab qolishini hayrat bilan qayd etadi. Bunday holda, biz xotiraning yana bir xususiyatiga duch kelamiz - xotirada muhrlangan ma'lumotlarni qayta tiklashga tayyorlik. yodlash - bu idrok etilgan ma'lumotni ushlash va keyin saqlash jarayonidir. Ushbu jarayonning faollik darajasiga ko'ra, yodlashning ikki turini ajratish odatiy holdir: qasddan (yoki ixtiyoriy) va qasddan (yoki o'zboshimchalik bilan). beixtiyor yodlash - oldindan belgilangan maqsadsiz, hech qanday texnikadan foydalanmasdan va ixtiyoriy harakatlarni namoyon qilmasdan yodlash. Bu bizga ta'sir qilgan narsaning oddiy izidir va miya yarim korteksida qo'zg'atishning bir qismini saqlab qolgan. Inson uchun hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan narsalarni eslab qolish yaxshiroqdir: uning manfaatlari va ehtiyojlari, faoliyatining maqsad va vazifalari bilan bog'liq bo'lgan hamma narsa. Majburiy xotiradan farqli o'laroq o'zboshimchalik bilan(yoki qasddan) yodlash insonning o'z oldiga aniq maqsad qo'yishi - ba'zi ma'lumotlarni eslab qolish - va maxsus yodlash usullaridan foydalanishi bilan tavsiflanadi. O'zboshimchalik bilan yodlash - eslab qolish vazifasiga bo'ysunadigan maxsus va murakkab aqliy faoliyat. Bundan tashqari, ixtiyoriy yodlash maqsadga yaxshiroq erishish uchun amalga oshiriladigan turli xil harakatlarni o'z ichiga oladi. Bunday tadbirlarga o'qitish kiradi, uning mohiyati o'quv materialini to'liq va xatosiz eslab qolgunga qadar takroriy takrorlashdan iborat. Qasddan yodlashning asosiy xususiyati ixtiyoriy harakatlarning yodlash uchun vazifa qo'yish shaklida namoyon bo'lishidir. Takroriy takrorlash individual qisqa muddatli xotira miqdoridan ko'p marta ko'p bo'lgan materialni ishonchli va mustahkam eslab qolish imkonini beradi. U amalga oshirilganda, birinchi navbatda, harakatning maqsadi nimadan iboratligi esga olinadi. Biroq, harakatning maqsadi bilan bog'liq bo'lmagan narsa, ushbu materialga maxsus qaratilgan o'zboshimchalik bilan yodlash bilan yomonroq eslab qoladi. Shu bilan birga, tizimli bilimlarimizning muallaq ko'pchiligi maxsus faoliyat natijasida yuzaga kelishini, uning maqsadi tegishli materialni xotirada saqlash uchun yodlash ekanligini hisobga olish kerak. Saqlab olingan materialni esda saqlash va ko'paytirishga qaratilgan bunday faoliyat mnemonik faoliyat deb ataladi. . Boshqa

masoga ko'ra - xotiraga asoslangan aloqalar (assotsiatsiyalar) tabiatiga ko'ra - yodlash mexanik va mazmunli bo'linadi. . Mexanik xotira - bu idrok etilayotgan materialning turli qismlari o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni bilmasdan yodlashdir. Qo'shimlik bo'yicha assotsiatsiyalar yodlashning asosi hisoblanadi. Bundan farqli ravishda, mazmunli yodlash materialning alohida qismlari orasidagi ichki mantiqiy aloqalarni tushunishga asoslanadi. Agar materialni yodlashning ushbu usullarini taqqoslasak, mazmunli yodlash ancha samaraliroq degan xulosaga kelishimiz mumkin. Mexanik yodlashda xotirada bir soatdan keyin atigi 40% material qoladi, bir necha soatdan keyin esa atigi 20%, mazmunli yodlashda esa 30 kundan keyin ham materialning 40% xotirada saqlanadi. Materialni tushunish har xil usullarda va eng avvalo o'rganilayotgan materialdagi asosiy fikrlarni ajratib ko'rsatish va ularni reja shaklida yurushlash orqali erishiladi. Materialni tushunishning foydali usuli bu taqqoslash, ya'ni ob'ektlar, hodisalar, hodisalar va boshqalar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni topishdir. Materialni mazmunli yodlash va uni saqlashning yuqori mustahkamligiga erishishning eng muhim usuli bu takrorlash usulidir. Takrorlash bilim, ko'nikma va malakalarni egallashning eng muhim shartidir. Ammo samarali bo'lishi uchun takrorlashlar ma'lum talablarga javob berishi kerak. Birinchidan, yodlash notekis davom etadi: ko'payish ko'payganidan keyin biroz pasayish mumkin. Ikkinchidan, yodlash sakrash va chegarada. Ba'zida ketma-ket bir necha marta takrorlash esdalikni sezilarli darajada oshirmaydi, ammo keyingi takrorlashlar bilan eslab qolgan material miqdori keskin oshadi. Uchinchidan, agar materialni umuman yodlash qiyin bo'lmasa, birinchi takrorlash keyingi takrorlashlarga qaraganda yaxshiroq natija beradi. To'rtinchidan, agar material qiyin bo'lsa, unda yodlash, aksincha, dastlab sekin, keyin esa tez ketadi. Bu materialning qiyinligi tufayli birinchi takrorlarning harakatlari etarli emasligi va yodlangan material hajmining ortishi faqat bir necha marta takrorlanganda ortishi bilan izohlanadi. Beshinchidan, takrorlashlar nafaqat materialni o'rganayotganimizda, balki allaqachon o'rganagan narsalarni xotirada mustahkamlashimiz kerak bo'lganda ham kerak. O'rganilgan materialni takrorlashda uning mustahkamligi va saqlanish muddati ko'p marta ortadi.

Shuningdek, takrorlashni o'z vaqtida to'g'ri taqsimlash juda muhimdir. Psixologiyada takrorlashning ikkita usuli ma'lum: konsentrlangan va taqsimlangan. Birinchi usulda material bir bosqichda yodlanadi, takrorlash uzluksiz birin-kecin davom etadi. Tarqalgan takrorlash bilan har bir o'qish boshqasidan bir oz bo'shliq bilan ajratiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, taqsimlangan takrorlash konsentrlangan takrorlashdan ko'ra samaraliroqdir. Bu vaqt va energiyani tejaydi, bilimlarni yanada mustahkam o'zlashtirishga hissa qo'shadi.

Tarqalgan yodlash usuliga juda yaqin yodlash jarayonida takror ishlash chiqarish usuli hisoblanadi. Uning mohiyati hali to'liq o'rganilmagan materialni ko'paytirishga urinishlardan iborat. Masalan, materialni o'rganishning ikki yo'li mavjud: Tajribalar shuni ko'rsatadiki, ikkinchi variant ancha samarali va maqsadga muvofiqdir. Yodlash tezroq ketadi va saqlash yanada mustahkam bo'ladi. Yodlashning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'z-o'zini nazorat qilish darajasiga bog'liq. O'z-o'zini nazorat qilishning namoyon bo'lishi materialni yodlashda uni takrorlashga urinishdir. Bunday urinishlar ko'payish paytida qanday xatolarga yo'l qo'yganimizni va keyingi o'qishda nimalarغا e'tibor berishimiz kerakligini eslab qolishimizga yordam beradi. Bundan tashqari, yodlashning unumdorligi ham materialning xususiyatiga bog'liq. Vizual-majoziy material og'zaki nutqdan ko'ra yaxshiroq esda qoladi va mantiqiy bog'langan matn bir-biriga bog'liq bo'lmagan jummalarga qaraganda to'liqroq takrorlanadi. Saqlash - materialni faol qayta ishlash, tizimlashtirish, umumlashtirish, uni o'zlashtirish jarayoni. O'rganilgan narsaning saqlanishi tushunish chuqurligiga bog'liq. Yaxshi mazmunli material yaxshiroq eslab qoladi. Saqlash ham shaxsning munosabatiga bog'liq. Shaxs uchun muhim material unutilmaydi. Unutish notekis sodir bo'ladi: yodlashdan so'ng darhol unutish kuchliroq bo'ladi, keyin u sekinroq ketadi. Shuning uchun takrorlashni keyinga qoldirib bo'lmaydi, uni eslab qolgandan so'ng, material unutilmaguncha takrorlash kerak. Ba'zan, saqlashda, reminissensiya hodisasi kuzatiladi. Uning mohiyati shundaki, 2-3 kunga kechiktirilgan ko'payish, darhol yodlangandan keyin yaxshiroqdir. Esdalik, zyniga, asl nusxa yetarlicha mazmunli bo'lmasa, yaqqol

namoyon bo'ladi. Fiziologik nuqtai nazardan reminissensiya shu bilan izohlanadiki, eslab qolishdan so'ng darhol manfiy induksiya qonuniga ko'ra, inhibitsion yuzga keladi, keyin esa olib tashlanadi. Saqlash dinamik va statik bo'lishi mumkinligi aniqlandi. Dinamik xotira operativ xotirada, statik xotira esa uzoq muddatli xotirada namoyon bo'ladi. Dinamik saqlanish bilan material o'zgina o'zgaradi, statik saqlanish bilan esa, aksincha, u qayta qurish va muayyan ishlov berishdan o'tadi. Saqlashning mustahkamligi takrorlash bilan ta'minlanadi, bu esa mustahkamlovchi bo'lib xizmat qiladi va unutishni oldini oladi, ya'ni miya yarim korteksidagi vaqtinchalik aloqalarni yo'q qilishdan saqlaydi. Takrorlash xilma-xil bo'lishi, turli shakllarda amalga oshirilishi kerak: takrorlash jarayonida faktlarni solishtirish, qarama-qarshi qo'yish, ularni bir tizimga keltirish kerak. Monoton takrorlash bilan aqliy faoliyat yo'q, yodlashga qiziqish pasayadi va shuning uchun doimiy saqlash uchun sharoit yaratilmaydi. Tabiatni muhofaza qilish uchun bilimlarni qo'llash muhimroqdir. Bilim qo'llanilsa, u beixtiyor esda qoladi. Ijro va tan olish - ilgari qabul qilingan tiklash jarayonlari. Ularning orasidagi farq shundan iboratki, tanib olish ob'ektaga qayta duch kelganda, uni qayta-qayta idrok etishda, takror ishlash chiqarish esa ob'ekt yo'qligida sodir bo'ladi. Ko'paytirish ixtiyoriy va o'zbohimchalik bilan bo'lishi mumkin. Ixtiyorsiz - bu tasvirlar o'z-o'zidan paydo bo'lganda, ko'pincha assotsiatsiya orqali, eslab qolish maqsadsiz, beixtiyor takrorlashdir. O'zbohimchalik bilan takror ishlash chiqarish - ongda o'tinishdagi fikrlar, his-tuyg'ular, intilishlar va harakatlarni tiklashning maqsadli jarayoni. Ba'zan tasodifiy ijro etish oson, ba'zan esa kuch talab qiladi. Muayyan qiyinchiliklarni engish bilan bog'liq bo'lgan, ixtiyoriy harakatlarni talab qiladigan ongli ko'payish esga olish deb ataladi.

Xotiraning sifatlari ko'payish jarayonida eng aniq namoyon bo'ladi. Bu ham yodlash, ham eslab qolish natijasidir. Biz yodlash va saqlash haqida faqat ko'paytirish orqali hukm qilishimiz mumkin. Reproduksiya - bu bosilgan narsalarni oddiy mexanik takrorlash emas. Qayta qurish, ya'ni materialni aqliy qayta ishlash modir bo'ladi: taqdimot rejasini o'zgartirish, asosiy narsa ajratiladi, boshqa

manbalardan ma'lum bo'lgan qo'shimcha material kiritiladi. Reproduktsiyaning muvaffaqiyati yodlash jarayonida hosil bo'lgan aloqalarni tiklash qobiliyatiga va ko'paytirishda rejadani foydalanish qobiliyatiga bog'liq. Tanib olish va ko'paytirishning fiziologik asosi miya yarim korteksida oldingi qo'zg'alishlar izlarini qayta tiklashdir. Tanib bo'lgach, yodlash paytida urilgan hayajon izi qayta tiklanadi. Ko'paytirishning bunday shakllari mavjud: tan olish- ob'ektni qayta idrok etishda yuzaga keladigan xotiraning namoyon bo'lishi; xotira, bu ob'ektni idrok etishning yo'qligida amalga oshiriladi; eslash, bu ko'paytirishning eng faol shakli bo'lib, ko'p jihatdan qo'yilgan vazifalarning ravshanligiga. DPda yodlangan va saqlanadigan ma'lumotlarni mantiqiy tartiblash darajasiga bog'liq; eslatish- ilgari idrok etilgan, unutilgandek tuyulganlarning kechiktirilgan takrorlanishi; e'ydutizm- idrok qilinadigan barcha tafsilotlar bilan uzoq vaqt davomida yorqin tasvirni saqlaydigan vizual xotira. Ob'ektni tan olish uni idrok etish paytida yuzaga keladi va u haqida g'oya shaxsda shaxsiy taassurotlar (xotirada tasvirlash) yoki asosda shakllangan ob'ektni idrok etish mavjudligini anglatadi. og'zaki tavsiflar (tasavvurni ifodalash). Tan olish jarayonlari bir-biridan aniqlik darajasi bilan farqlanadi. Tanib olish, biz faqat ob'ektlarga tanishlik hissin boshdan kechirganimizda, lekin uni o'limish tajribasidan hech narsa bilan aniqday olmasak, eng kam aniq bo'ladi. Bunday holatlar tan olinishi noaniqligi bilan tavsiflanadi. Aniq va noaniq tan olish o'tirasida juda ko'p umumiylik mavjud. Tan olishning ushbu ikkala varianti ham asta-sekin rivojlanadi va shuning uchun ular ko'pincha esda qolishga yaqin bo'ladi va shuning uchun murakkab aqliy va irodaviy jarayondir. Unutish saqlashning qarama-qarshi jarayonidir. Asl material va qayta yaratilishi mumkin bo'lgan narsa o'tirasidagi sezilarli farqni ko'rganimizda, material unutilgan deb aytilish odatiy holdir. Unutish jarayoni tadqiqotchilarni doimo qiziqtirgan. Ma'lum bo'lishicha, eng katta hajmdagi material yodlangandan keyingi birinchi kuni unutiladi. Unutish ham foydalil, ham zararli bo'lishi mumkin, hayotda va ishda odamga yordam beradi yoki to'sqinlik qiladi. Unutishning ijobiy funksiyasi shundaki, u keraksiz bo'lgan va xotirani ortiqcha yuklashga imkon bermaydigan juda katta yukni oladi. Salbiy unutish, xotira butun ma'lumotlar bloklarini yoki salbiy

tajribani o'chirib tashlaganida paydo bo'ladi, shunga qaramay, bu normal samarali hayot uchun zarurdir. Nima uchun unutish paydo bo'lishi haqida bir nechta nazariyalar mavjud, ammo amalda ularning hech biri unutish hodisasini to'liq tushuntira olmaydi. Xotira izlarining sistematik deformatsiyasi nazariyasi- xotiradagi o'zgarishlar miya to'qimalaridagi o'zgarishlar bilan bog'liqligini aytadi. Ya'ni, xotira izlarida o'z-o'zidan nazoratsiz o'zgarishlar sodir bo'ladi. Retroaktiv va proaktiv inhibitsiyon nazariyasi har qanday yangi materialni o'zlashtirish oldingi voqealar xotirasining buzilishiga olib keladi (retroaktiv). Xuuddi shu tarzda, har qanday oldingi o'rganish keyingi o'rganish va yangi materialni qayta yaratish jarayoniga salbiy ta'sir qiladi (proaktiv unutish). Masalan: matematikadan keyin fizika yoki kimyoni darhol o'rganish oqilona emas, materialni unutish jarayoni juda tez ketadi. Motivatsion unutish nazariyasi insonning maqsadi va motivatsiyasi unutilshga ta'sir qilishini aytadi (masalan, odam og'riq, qo'rquv yoki aybdorlikni keltirib chiqaradigan og'riqli ma'lumotni ataylab unutiladi). Z. Freyd ko'p vaqtini ushbu nazariyani o'rganishga va motivli unutishni o'rganishga bag'ishladi.

Freydning fikriga ko'ra, inson beixtiyor narsalarni yo'qotganda yoki garovga qo'yiganda, u buni yoqimsiz xotiralardan yoki hissiy tajribalardan xalos bo'lish uchun qiladi. Unutishni kamaytirish uchun zarur : ma'lumotni tushunish, tushunish Ma'lumotni takrorlash Ba'zi umumiy xotira buzilishlari. Unutish juda salbiy bo'lishi mumkinligi aytilganligi sababli, unutish ayniqsa talaffuz qilinganda ba'zi xotira buzilishlarini qisqacha aytib o'tish joizdir. Ko'p sonli xotira buzilishlari mavjud va faqat eng keng tarqalganlari aytib o'tiladi. Ba'zi xotira buzilishlari sabab bo'lishi mumkin amneziya – ya'ni xotiraning yo'qligi yoki susligi. Amneziyalar bir necha kod va daqiqalardan ko'p yillargacha davom etishi mumkin. Voqea sodir bo'lgan jarayonlarga qarab, amneziya quyidagilarga bo'linadi: retrograd- o'tgan voqealarni unutish; anterograd- kelajakni eslay olmaslik orqada qolgan- xotiraning o'zgarishi, kasallik paytida sodir bo'lgan tajriba va hodisalar xotirada saqlanib qolmasa; progressiv- xotiraning asta-sekin yomonlashuvda, uning to'liq yo'qolishiga qadar namoyon bo'ladi. Yana bir keng tarqalgan qoidabuzarlik illyuziyalar - ma'lumot

to'g'ri idrok qilinadi, lekin uni qayta ishlab chiqarishda material deformatsiyalanadi. gallyutsinatsiyalar - inson aslida mavjud bo'lmagan tajribalar haqiqatiga ishonch hosil qilgan hodisa. Ular faqat tasavvurda paydo bo'ladi. Xotiraning turli nazariyalari asosida tadqiqotchilar tomonidan olingan faktlar nemis olimi G. Ebbinghaus xotira mexanizmidagi ayrim qonuniyalarni umumlashtirib, xulosalar chiqardi: 1) materialni yodlashda uning boshlanishi yoki oxiri eng yaxshi takrorlanadi (qit'ra effekti); 2) ma'lum vaqt ichida materialni bir necha marta takrorlasangiz, yodlash yaxshiroq bo'ladi: bir necha soat yoki kun; 3) har qanday takrorlash ilgari o'rganilgan narsalarni yaxshiroq eslab qolishga yordam beradi. Takrorlash odatida katta rol o'ynaydi va mexanik emas, balki materialni mantiqiy qayta ishlashdan foydalangan holda; 4) yodlash uchun sozlash yaxshiroq yodlashga olib keladi. Materialni faoliyat maqsadi bilan bog'lash juda foydali.

5) Xotiraning qiziqari ta'siridan biri - esdalik hodisasi, ya'ni. vaqt o'tishi bilan o'rganilayotgan materialni takrorlashda qo'shimcha takrorlashsiz takomillashtirish. Xo'ira ko'pincha materialni o'rganganidan keyin ikkinchi yoki uchinchi kuni sodir bo'ladi. 6) Insonda kuchli taassurot qoldiradigan voqealar darhol, mustahkam va uzoq vaqt esda qoladi. 7) Inson ko'p marta murakkab va unchalik qiziq bo'lmagan voqealarni boshdan kechirishi mumkin, ammo ular xotirada uzoq vaqt saqlanmaydi. 8) Har qanday yangi taassurot xotirada yakkalanib qolmaydi. Hodisa xotirasi o'zgaradi, boshqa taassurotlar bilan bog'lanadi. 9) Insonning xotirasi doimo uning shaxsiyati bilan bog'liq, shuning uchun shaxsiyatdagi har qanday patologik o'zgarishlar doimo xotira buzilishi bilan birga keladi. 10) Insonning xotirasi doimo bir xil "skenariy" bo'yicha yo'qoladi va tiklanadi: birinchisi, xotira yo'qolishi bilan, yanada murakkab va yaqinda paydo bo'lgan taassurotlar yo'qoladi. Qayta tiklashda buning aksini bo'ladi: birinchi navbatda, oddiyroq va oldingi xotiralar tiklanadi, keyin esa murakkabroq va yaqinda. Bular eng umumiy, ammo insonda xotira qanday ishlashining to'liq namunalari emas.

Xotira yozuvlari. Istisno Uzoq muddat Napoleonning xotirasi bor edi. Bir marta, hali leytenant bo'lganida, u qorovulxonaga joylashtirilgan va xonada Rim

huquqi bo'yicha kitob topib, uni o'qigan. Yigirma yil o'tgach, u hali ham undan parchalar keltirishi mumkin edi. U o'z qo'shimdagi ko'plab askarlarni nafaqat ko'zdan bilardi, balki kim jasur, kim matonatli, kim chaqqon ekanini ham esladi. Akademik A.F. Ioffe xotiradan logarifmlar jadvalidan foydalangan va buyuk rus shaxmatchisi A. A. Alekxin xotiradan bir vaqtning o'zida 30-40 ta sherik bilan ko'rona o'ynashi mumkin edi. Bu ularning ajoyib vizual xotirasini ko'rsatadi. A. S. Pushkinning ukasi Lev Sergeyevich ajoyib "fotografik" xotiraga ega edi. Uning xotirasi "Yevgeniy Onegin" she'rining beshinchi bobni taqdirida qutqaruvchi rol o'ynadi. A. S. Pushkin uni chop etishga bermogchi bo'lgan Moskvadan Sankt-Peterburgga ketayotganda yo'qotib qo'ydi va bobning qoramasi yo'q qilindi. Shoir Kavkazdagi birodariga maktab yo'llab, bo'lgan voqeani aytib beradi. Ko'p o'lmay u javob sifatida yo'qolgan bobning to'liq matnini oldi, vergulgacha aniq: akasi buni bir marta eshidi va bir marta o'qidi. Bir necha yil avval Fransiyaning Lill shahrida nufuzli hakamlar hay'ati ishtirokida matematika o'qituvchisi Moris Daber kompyuter bilan bellashdi. Mashina 10 tadan oldin 7 ta arifmetik masalani yechsa, u mag'lubiyatini tan olishini e'lon qildi. Daber 3 daqiqada 43 soniyada 10 ta masalani, kompyuter esa 5 daqiqada 18 soniyada 7 ta masalani yechdi. Bizning zamonodoshimiz - fenomenal hisoblagich Chikashvili, masalan, ma'lum bir vaqt ichida qancha so'z va harf aytilganligini osongina hisoblab chiqadi. Diktor futbol o'yini haqida fikr bildirganida nazorat eksperimenti o'rnatildi. U tomonidan aytilgan so'zlar va harflar sonini hisoblash talab qilindi. Diktorning gapni tugashi bilan q javob keldi: 17427 ta harf, 1835 so'z, magnitafonli yozuvni tekshirish bir necha soat davom etdi. Javob to'g'ri edi. Yana bir ajoyib misol ingl xotira: Leonhard Eyler 2 dan 100 gacha bo'lgan barcha raqamlarning dastlabki oltita darajalarini esladi. Biroq, biz uchun u ishlagan ob'ektlarni qanday tasavvur qilgani qiziqroq. Eyer haqiqiy sonni vizual tarzda, ba'zan cheksiz o'nli kasr shaklida, ba'zan esa to'g'ri chiziqdagi nuqta sifatida, shkalasi belgilangan holda tasavvur qildi. U "funksiya" so'ziga umumiy ta'rif bermagan. U shunchaki funksisyaning turli vazifalarini tasavvur qildi: formulalar, grafiklar, taxminiy sonni qiymatlar jadvallari va darajalar qatorining ko'effitsientlari ketma-

keltirgi va ramziy mantiqda faqat rangsiz parafrazlar berilishi mumkin bo'lgan maxsus geometrik va fizik shartlar.

Keling, A.R. Luriya tomonidan tasvirlangan hodisaga - S.V. fenomeniga biroz to'xtalib o'tamiz. Shereshevskiy. U 20 yildan so'ng 400 ta so'zdan iborat ketma-ketlikni xatosiz takrorlay olardi. Uning xotirasining sirlaridan biri shundaki, uning idroki murakkab, sinestetik edi. Tasvirlar - vizual, eshitish, ta'm, teginish - u uchun bir butunga birlashdi. Shereshevskiy yorug'likni eshiti va tovushni ko'rdi, u so'z va rangni tatib ko'rdi. "Ovozimiz juda sarqish va xiralashgan", dedi u. Sinesieziya N. A. Rimskiy-Korsakov, A. N. Skryabin, N. K. Chyurliomida qayd etilgan. Ularning barchasi eshitish bilan bog'liq ko'rish qobiliyatiga ega edi. Rimskiy-Korsakov "E-major" - ko'k, "E-minor" - ilak, "F-minor" - kulrang-yashil, "A-major" - pushi deb hisoblardi. Skryabin uchun tovush rang, yorug'lik, ta'm va hatto teginish tajribasini keltirib chiqardi. Hisoblash uchun noyob qobiliyatga ega bo'lgan V. Diamandi ham ularning rangi raqamlarni eslab qolish va ular bilan ishlashga yordam beradi, deb ishongan va hisoblash jarayoni rangning cheksiz simfoniyalari shaklida taqdim etilgan. Sineziya obektiv asosga egami? E. Cherever bir qator psevd-so'zlarning fantastik mavjudotlar tasvirlari bilan mosligini aniqlash uchun tajriba o'tkazishni taklif qildi. Kim kimligini aniqlash kerak edi. Materiallarni qayta ishlash vizual tasvir va akustik tasvir o'rtasida bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi, ya'ni sinestetziya obektiv asosga ega. Ko'rinish turibdiki, bu asos obrazlarning hissiyotlar bilan yaqin, ongiz aloqalarida. Ularda vizual effekt ongizda harorat effekti kabi ijobiy his-tuyg'ular bilan bog'langan. A. R. Luriya uzoq muddatli tadqiqotida Shereshevskiyning xotirasini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadigan aqliy faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini ochib berdi. Bir tomondan, Shereshevskiy ko'p yillar oldin unga yodlash uchun taqdim etilgan hamma narsani o'zbochimchalik bilan va aniq eslay olardi. Har bir yodlangan so'zni jonli, vizual tarzda tasavvur qilish qobiliyati unga yordam berdi (masalan, u 7 raqamini mo'yloqla odam sifatida qabul qildi), lekin bu ham o'qishda unga alohida qiyinchiliklar tug'dirdi, chunki har bir so'z jonli so'zni keltirib chiqardi, tasvir va bu o'qilayotgan

narsani tushunishga xalaqi berdi. Bundan tashqari, uning idroki juda aniq edi, "abadiylik", "hech narsa" kabi mavhum tushunchalarni ifodalovchi so'zlar unga alohida qiyinchiliklar tug'dirdi, chunki ularni vizual tasvir bilan solishtirish qiyin. Bundan tashqari, umumlashtirish uning uchun juda qiyin edi. Mana, uning fenomenal xotirasining zaif tomonlarini ko'rsatadigan misol. Katta auditoriyada Shereshevskiyga bir nechta so'zlarni o'qishdi va ularni takrorlashni so'rashdi. U buni beg'ubor hal qildi. Keyin undan yuqumli kasallik so'zi gatorda bor yoki yo'qligini so'rashdi. Tomoshabinlar orasida oddiy xotiraga ega bo'lgan barcha tomoshabinlar bu so'zni (ti) bir zunda eslab qolishdi va Shereshevskiyga topshirqni bajarish uchun ikki daqiqaga vaqt kerak bo'ldi. Ma'lum bo'lishicha, bu vaqt ichida u xotirasida umumlashtirish zaifligidan dalolat beradigan ro'yxatda berilgan barcha so'zlarni tartib bilan o'ylab ko'rgan. Shereshevskiyning yod olishi xotira qonunlariga emas, balki idrok va e'tibor qonunlariga bo'y-sunardi: u so'zni yaxshi ko'rmasa, uni takrorlamasdi. Eslab qolish tasvirning yoritilishi va o'lehamiga, uning joylashgan joyiga, tasvirning tashqi ovozdan paydo bo'lgan dog' bilan qoplanishiga bog'liq edi. Shereshevskiy uchun o'qish qiyin edi. U har bir so'z atrofida o'z irodasiga qarshi o'sib borayotgan vizual tasvirlar orqali kurashdi, bu esa uni juda charchatdi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, Shereshevskiy unutilshda juda qiyinlangan. U unutilsh uchun maxsus fokuslar o'ylab topishi kerak edi.

Xotirani yaxshilash. Kimyoviy va fizik yondashuvlar. Tadqiqotchilar normal sharoitda odam 8 ta kasr, 7 ta alifbodan tashqari harf, 4-5 ta raqam, 5 ta sinonimni eslab qolishini aniqladi. Va ortiqcha yuklar devari yo'q. Mutaxassislarining fikriga ko'ra, odamda 4 ta raqam, 5-6 harf, 4 ta sinonim va 6 ta o'nlik raqamni eslab qolish kifoya. Ammo agar muqobil ko'paysa, xotira maydoni kamayadi. Masalan, turli ob'ektlar va ranglar uchun xotira hajmi 3, raqamlar va nuqtalar uchun - 8-9, harflar uchun - 6-9, geometrik shakllar uchun - 3-8 va hokazo. Asosan, miyaning funksional holatiga ta'sir qilish orqali xotira jarayonlarini tartibga solishning 2 ta asosiy yondashuvi mavjud: kimyoviy va fizik. Kimyoviy yondashuv, farmakologik vositalardan foydalanishni o'z ichiga oladi, qadim zamonlardan beri ma'lum. Ushbu

mablag'lar, choy, kofe (kofein), strikin, nivalin, plokarpin, fenatin, etizol, protesto!, sentrofenoksin, pirasetam, neotropil, piramen. Miya faoliyatini faollashtiradigan psixofarmakologik vositalardan foydalanishdan ijroby natijalarni faqat barqaror, muvozanatli psixikaga ega bo'lgan odamlarni, shuningdek, ruhiy tushkunlikka tushgan, inert, past tashabbuskor, o'ziga ishonmaydigan odamlarni nazarda tutgan taqdirdagina kutish mumkin.

Jismoniy yondashuvda eng muhim yo'nalish - bu miya tuzilmalarini elektr stimulyatsiyasi. Optik xotirani boshqarish usullari foydaliroq. Xotira funksiyalariga maqsadli ta'sir qilishning yana bir imkoniyati mavjud - yo'natirilgan ultratovush effekti yordamida. Chekishning ta'siri. Dastlab, kichik dozalarda, qon tomirlarini kengaytiradi va afrodisiyak vazifasini bajaradi. Chekuvchi energiya to'liqini his qiladi, o'zini yaxshi his qiladi, fikri tezroq oqadi. Ammo bularning barchasi uzoq davom etmaydi. Yuqori dozalarda va uzoq muddat foydalanishda nikotin qon tomirlarini toraytiradi. Nikotin va tamaki tutunining boshqa tarkibiy qismlari ta'sirida (umuman zararsiz emas) aqliy faoliyat asta-sekin zaiflashadi. Sigaret chekuvchilarning aksariyati xotirani yo'qotadi. Taddiqotlar natijalari shuni ko'rsatdiki, tamaki chekish ta'sirida miyaning qon ta'minoti yomonlashadi. Alkogolizm ko'pincha unuuvchanlikdan shikoyat qiladi. Spirtli ichimliklarning ta'siri asosan qisqa muddatli xotiraga ta'sir qiladi. Odamlar o'limishdagi voqealarni osongina eslaydilar, lekin bir lahzani ham osonlikcha unutishadi. Bundan tashqari, spirtli ichimliklar miya faoliyatining sekinlashishiga olib keladi. Xotira mexanizmlari doimo harakatchan va har doim "shaklda" bo'lishi kerak. Ularni doimiy ravishda mashq qilish kerak, buning uchun har kuni bir soat yoki kamida 20-25 daqiqa ajratiladi. Xotira 8 dan 12 gacha yaxshi ishlaydi, keyin uning samaradorligi asta-sekin pasayga boshlaydi. Kechki soat 17:00 dan keyin yodlash yana yaxshilanadi va agar odam juda charchamasa, soat 19:00 ga qadar yuqori darajaga etadi.

Xotirani rivojlantirish. So'z guruhlarni ongda mos sahnalarni yaratish orqali yodlash mumkin. Ular qanchalik kulg'ili bo'lsa, shuncha yaxshi. Misol uchun,

"Under the Lindens" restoranining nomini yodlash uchun o'zingizni o'ziga xos kushbo'y hidgega ega ushbu daraxtlar ostida o'tirganingizni tasavvur qiling. Agar siz "Vulkan" yoki "Chaqqoq" nomini eslab qolishni istasangiz, so'zni bir nechta harflar guruhni sifatida emas, balki tasvir sifatida eslab qolishga harakat qilishingiz kerak. Elementlar ro'yxatini eslab qolish uchun tanish ko'chani tasavvur qiling va kirishlar oldidagi barcha narsalarni ular joylashgan tartibda joylashtiring. Shundan so'ng, aqlan ko'chada yuring. Xotirada butun ro'yxatni eslab qolish siz uchun oson bo'ladi. Harflar yoki bo'g'inlar guruhini yodlashda ularni ma'lum ma'noli so'zlarga bog'lash foydalidir. Inson miyasi mantiqiy narsalarni eslab qolishda yaxshiroq. Yangi tanishning ismini eslab qolish uchun siz uni ba'zi xarakterli xususiyatlar bilan bog'lashingiz kerak. Masalan: pushti rangdagi Rozov familiyasi va boshqalar. F. Loeser bo'yicha bir nechta mashqlar. Mantiqiy jihatdan bog'liq bo'lmagan matnini yodlashga o'rgatish. Quyida 20 ta nom (har biri tegishli seriya raqamiga ega) eslab qolinadi. Yodlash uchun 40 soniya beriladi. Mavzu barcha 20 so'zni eslab qolganidek raqamlari bilan yozishi kerak. Agar uning seriya raqami nomi bilan birga ko'rsatilgan bo'lsa, javob to'g'ri hisoblanadi. 1. Ukraina 8. Vijdon 15. So'sializm 2. Xonadon 9. Lug'al 16. Fe'l 3. Bo'tqa 10. Loy 17. Yigit 4. Tatuovka 11. Moy 18. Dezert 5. Neyron 12. Qog'oz 19. Sham 6. Sevgi 13. Shirinliklar 20. Gilos 7. Qaychi 14. Mantiq Xotira samaradorligi quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi: To'g'ri qayta ishlab chiqarilgan so'zlar soni 20 ga bo'linadi va 100 ga ko'paytiriladi, biz% samarali yodlashni olamiz.

Raqamlarni yodlash. 40 soniya ichida siz 20 ta raqamni seriya raqamlari bilan eslab qolishingiz kerak. Shundan so'ng, eslab qolgan hamma narsani yozing. Xotira samaradorligi %da quyidagi formula bilan hisoblanadi: To'g'ri nomlangan raqamlar soni 20 ga bo'linadi va 100 ga ko'paytiriladi. Ism va familiyali shaxslarni yodlash. Eslab qoling, ism va familiyalar bilan 10 ta fotosurat taklif etiladi. Buning uchun 30 soniya vaqt beriladi. Shundan so'ng, xuddi shu fotosuratlar, lekin boshqa tartibda, mavzuga yana taklif qilinadi va u ularni "aniqlashi" kerak. Yodlash samaradorligi

shunga o'xshash formula bilan aniqlanadi. Mantiqiy jihatdan bog'liq bo'lgan materialni yodlash.

Quyidagi maunda takidlangan 10 ta asosiy qoidani eslab qolish taklif etiladi (ular ma'lum tartibda keltirilgan). Mavzu matni o'qib chiqishi va 1 daqiqadan so'ng asosiy qoidalarining mazmunini va jumalar tartibini takrorlashi kerak. "Muayyan xati-harakatlarga javob beradigan robotlar. ROBOTLAR ongni tahlil qila oladi (1), uning rivojlanishi uchun dasturlar yaratadi. ULAR AXLOQ QOIDALARINI ISHLAB CHIQAIRISH (2). BU SAROBMI (3) YOKI HAQIQIY ILMIY PERSPEKTIVAMI (4)? Xulq-atvor normalarining DEONTOLOGIYASI yoki mantiqi BU SAVOLGA JAVOB BERISH BERADI (5). ODAMLARNING ZAMONAVIY HAYOTI DOIMA MAYDIM XULQ-TUQT NOTALARI BILAN TARTIB TURADI (6). JAMIYAT (7) bunday meyorlasiz mavjud bo'lishi mumkin emas. XALQIY ALOQALARNING MURAJBEKLIGI ORGANISHI (8) ILMIY ASOSLAR, HUQUQIY VA AXLOQIY STANDARTLARNI ISHLAB CHIQISH ETILADI (9). Bu HOZIRGI ZAMONAVIY MAQOMOTI (10). Xotira samaradorligi %da quyidagi formula bilan ifodalanadi: To'g'ri takrorlangan asosiy fikrlar soni 10 ga bo'linadi va 100 ga ko'paytiriladi. O'racha xotira unumdorligi. O'racha yodlash unumdorligi mashqlar natijalariga ko'ra hisoblanadi. Amalga oshirilgan mashqlar natijalarining yig'indisi ularning soniga bo'linadi (bu holda 4). Masalan: masalan. № 1.....% masalan. № 2.....% masalan. № 3-raqam.....% masalan. № 4.....% Bu %lar yig'indisi 4 ga bo'linadi Bir qator tadqiqotlar natijasida aniqlandiki, 90-100% esda saqlash samaradorligi bilan odamning xotirasi a'lo, 70-90% - juda yaxshi, 50-70% - yaxshi, 30-50% bilan - qoniqarli, 10-30% bilan - yomon va 0-10% da - juda yomon. Tizimli mashg'ulotlar bilan, dasturni tinglovchining o'zi tuzsa ham, xotira asta-sekin yaxshilanadi. Diqqat konsentratsiyasini o'rgatish.

Diqqatni jamlashni o'rgatish uchun odam uni tanlangan mavzuga va uning asosiy xususiyatlariga qaratishi va bu mavzu haqidagi fikrlardan chalg'itmasligi kerak. Yodlash muhim bo'lmagan narsalarni e'tiborsiz qoldirib, har qanday voqea

haqida muhim ma'lumot bo'lishi kerak. Yangi ma'lumotlarni yodlashning asosiy tamoyillari. Agar voqealar o'rtaida aloqa o'rnatilsa, inson miyasiga kiradigan ma'lumot yaxshiroq eslab qoladi. Shunday qilib, yodlash mashqida ikkita hodisa o'rtaida semantik aloqalarni o'rnatish. Ushbu hodisalar, hodisalar yoki harakalar o'rtaida semantik bog'liqlik nima bo'lishi mumkinligi haqidagi dastlabki ta'rif kuchliroq xotiraga yordam beradi. Mana bir nechta misollar: Albert Eynshteyn eng buyuk fiziklardan biridir. Bu erda ma'no shundaki, u nisbiylik nazariyasini yaratgan. Assosiativ bog'lanishlar, hatto ular ma'no jihatidan mutlaqo aql bovar qilmaydigan bo'lsa ham, ular uzoq vaqt davomida esda qoladi. Masalan, Luna-oil. Siz eng aql bovar qilmaydigan narsani tasavvur qilishingiz mumkin - oyda bir parcha sariyog'. Strukturaliy aloqalar ham eslab qolishga yordam beradi. Loeser misol keltiradi: agar 683429731 raqami shu 683-429-731 kabi joylashirisa, uni eslab qolish osonroq bo'ladi. Yodlash osonroq bo'lishi uchun ma'lumotlarni A, B, C, D va hokazo guruhlariga bo'lish mumkin. Siz ba'zi so'zlarni qo'fya qilishingiz mumkin. assosiativ usuli.

Assosiativ usulidan Rim siyosatchisi Mark Tullius Tsitseron o'zining yorqin nutqlarini tayyorlashda mohirlik bilan foydalangan va u hech qanday eslatma ishlamasdan aytgan. U ajoyib notiq edi. Maxsus texnikalar yordamida u oldindan mashq qilingan nutqlarni yod oldi. U nutqning har bir qismini xonadagi muayyan vaziyat bilan bog'ladi va bu xonani aylanib o'tib, undagi Rim Senati zalidagi narsalarga o'xshash turli xil ob'ektlar bilan assosiativlar qildi. Senada so'zlagan nutqning bo'limlarini tegishli mavzularga bog'ladi va ikitilamasdan soatlab gaplashishi mumkin edi. U yushmalar ishtirokida xotiraga yordam beradigan o'z mashqlaringizni yaratishning oddiy usuli mavjud. Buning uchun siz 20 ta raqamni yozishingiz va ularni og'zaki va raqamli yodlash tizimiga muvofiq ma'lum shaxslar yoki ob'ektlar bilan o'zbo'shimchalik bilan bog'layishingiz kerak (bu erda tasvirlangan mantiqiy bog'liq bo'lmagan matn yodlash bo'yicha treningga o'xshash). Ushbu mashqdan keyin boshqa mashq bajarish kerak, bu esa miyaning mnemonik qobiliyatini oshiradi. Bu usul fenomenal xotirani rivojlantirishi mumkin. Yuzlarni

yodlash. Ko'pincha biz yuzlarni yaxshi eslamasligimizdan shikoyat qilamiz. Biz eski tanishlar oldida noqulaymiz, ular bilan qayerda va qachon gaplashganimizni va umuman kimligini eslay olmaymiz. Yuzni eslab qolish uchun siz uni diqqat bilan ko'rib chiqishingiz kerak, boshqa odamlarda kandan-kam uchraydigan shaklga, o'ziga xos xususiyatlarga (obektlarga) e'tibor berishingiz kerak. Ismlarni eslab qolish. Ismni eslab qolishning birinchi sharti shundaki, u baland ovozda va aniq talaffuz qilinishi kerak. Xotirada tuzatish uchun uni bir yoki ikki marta takrorlash kerak. Ba'zilar ismni u tegishli bo'lgan shaxsning vizual qiyofasi, xarakteri belgilari va boshqalar bilan bog'lash usulidan foydalanadilar.

Xotirani rivojlantirish mashqlari. Raqamlarni tanib olish yoki xotirangizni qanday tekshirish mumkin. Maqsad. Bolalar va kattalardagi idrok va tan olish jarayonlarini o'rganish. Tavsif. Tajribachi sub'ektiga 9 ta rasmdan iborat jadvalni taqdim etadi (1-rasm) va bu raqamlarni diqqat bilan ko'rib chiqish va 10 soniya davomida eslab qolishni taklif qiladi. Shundan so'ng, mavzuga ko'p sonli raqamlar bilan ikkinchi jadval ko'rsatiladi (2-rasm). Mavzu ular orasida birinchi jadvaldagi raqamlarni topishi kerak. Birinchi ko'rsatma. "Endi men sizga raqamlarning rasmlarini ko'rsataman. Iloji boricha ko'proq shakllarni eslab qolish uchun 10 soniya vaqtlingiz bor." Ikkinchi ko'rsatma. "Quyidagi rasmda, chizilgan raqamlar orasida siz birinchi holatda ko'rganlarni tanlashingiz kerak." Natijalarni qayta ishlash. Tajribachi to'g'ri va noto'g'ri tan olingan raqamlar sonini qayd qiladi va hisoblaydi. Tan olish darajasi (E) quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi: bu erda M - to'g'ri tan olingan raqamlar soni, N - noto'g'ri tan olingan raqamlar soni. Tan olishning eng maqbul darajasi bittaga teng, shuning uchun sub'ektning natijalari biringa qanchalik yaqin bo'lsa, undagi vizual material funksiyasini tan olish jarayonlari shunchalik yaxshi bo'ladi. Xuddi shunday, boshqa materialni - alifbo, raqamli, og'zaki tanib olish jarayonlarini o'rganish mumkin. Qisqa muddatli xotirani o'rganish usullari yoki to'g'ri ma'lumotni tanlash. Maqsad. Qisqa muddatli vizual xotira hajmini aniqlash. Tavsif. Mavzu eslab qolishi va keyin unga taqdim etilgan jadvaldagi raqamlarning maksimal sonini takrorlashi kerak. Ko'rsatma. "Endi sizga raqamlar yozilgan jadval taqdim etiladi. Siz

20 soniya ichida eslab qolishga harakat qilishingiz va keyin iloji boricha ko'proq raqamlarni yozishingiz kerak. Diqqat, boshlaymiz!

Baho. To'g'ri takrorlangan raqamlar soni bo'yicha qisqa muddatli vizual xotira baholanadi. Qisqa muddatli xotirada saqlanishi mumkin bo'lgan maksimal axborot miqdori 10 birlik materialdir. O'rta daraja: 6 - 7 birlik. "Tasodifiy kirish xotirasi" usuli yoki qisqa vaqt ichida ko'p narsalarni qanday eslab qolish. Maqsad. Ishchi xotirani o'rganish (kattalar uchun). Ko'rsatma. "Endi men sizga beshta raqam beraman. Sizning vazifangiz - ularni eslab qolishga harakat qiling, so'ngra birinchi raqamni onginingizda ikkinchisiga qo'shing va natijada olingan miqdorni yozing; Ikkinchi raqamni uchinchisiga qo'shing, yig'indini va to'rtinchisini beshinchisi bilan yozing, yig'indini yana yozing. Shunday qilib, siz to'rtta miqdorni qabul qilishingiz va yozib olishingiz kerak edi. Hisoblash vaqti - 15 soniya. Keyin keyingi qator raqamlarni o'qiding. Savollaringiz bormi? Ehtiyot bo'ling, raqamlar faqat bir marta o'qiladi.

Ma'lumotlarni qayta ishlash. To'g'ri topilgan summalari soni hisoblanadi. Ularining maksimal soni 40. Kattalar uchun norma 30 va undan yuqori. "Tasviriy xotira" usuli yoki ob'ektni uning tasviridan qanday ajratish. Maqsad. Qisqa muddatli majoziy xotirani o'rganish. Tavsif. Xotira hajmining birligi sifatida tasvir (ob'ektning tasviri, geometrik figura, belgi) olinadi. Mavzudan 20 soniya ichida taqdim etilgan jadvaldagi rasmlarning maksimal sonini eslab qolish so'raladi (3-rasm). Keyin, bir daqiqada ichida u eslab qolgan narsalarni takrorlashi kerak (yozish yoki chizish). Ko'rsatma. "Endi men sizga rasmlar bilan stol ko'rsataman. Iloji boricha chizilgan narsalarni eslab qolishga harakat qiling. Jadvalni olib tashlaganimdan so'ng, eslab qolgan hamma narsani yozing yoki chizing. Jadvalni taqdim etish vaqti - 20 soniya. Baho. To'g'ri takrorlangan tasvirlar soni hisobga olinadi. Odatda, bu 6 yoki undan ortiq to'g'ri javobdir.

Muvaffaqiyatli yodlash uchun umumiy shartlar. 1. Material esda tutuvchi uchun qiziqarli bo'lganda. 2. Yod oluvchining eslab olinayotgan material tegishli bo'lgan sohada allaqachon katta hajmdagi bilimlari mavjud bo'lganda. 3. Xotirada

yodlashning davomiyligi, to'liqligi va mustahkamligi bo'yicha to'plan mavjud bo'lganda. 4. Material idrok etilganda, nihoyatda tushunarli, tasnifga tobe. 5. 1000 so'zgacha bo'lgan materialni (ya'ni oddiy hajmdagi kitobning 3-4 betini) eslab olayotganda u bir yoki ikki marta diqqat bilan o'qiladi, semantik bo'laklarga bo'linadi va keyin faol va ko'zdan kechiruvchi takrorlar orqali takrorlanadi. 6. Bunday takrorlashlar soni birinchi xatosiz jiro etish uchun zarur bo'lgan sondan 50% ko'p bo'lganda. (O'rtacha xotira bilan odam bir vaqtning o'zida 7-9 so'zni, 17 ta takrorlashdan keyin 12 so'zni, 40 ta takrorlashdan keyin 24 so'zni aniq takrorlashi mumkin).

7. Shaxsiy takrorlashlar orasida 24 soatlik pauza kiritilganda. 8. 45-60 daqiqali segmentlarga bo'lingan o'quv jarayoni 10-15 daqiqali dam olish tanaffuslari bilan to'xtatilganda. Xotirani rivojlantirish bo'yicha maslahatlar (birinchi navbatda mexanik). 1. "Ketma-ket emas". Bu erda ilmiy nomi: "takrorlashlarning vaqt bo'yicha taqsimlanish qonuni." Xulosa: agar hamma narsani eslab qolishga intilmasangiz, materialni to'liq o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan takrorlashlar soni kamayadi. bir o'tirishda. Qanchalik ko'p takrorlash kerak bo'lsa, ya'ni materialning esda qoladigan qismi qanchalik ko'p bo'lsa, "bir o'tirishda" va bir nechta talab qilinadigan takrorlashlar orasidagi farq shunchalik katta bo'ladi. 2. Yodlangan materialni passiv idrok etishni eslab qolishning faol urinishlari bilan esda saqlash uchun psixologik sharoit bilan tizimli ravishda almashish zarur. Ushbu yangi yodlash tizimiga o'tish uchun o'rtacha 4-5 oy kerak bo'ladi, lekin o'zini to'liq oqlaydi. 3. Iloji boricha tez-tez mnemotexnika (ya'ni yodlanganlar mazmuni bilan bog'liq bo'lmagan) usullardan foydalaning. Masalan: "Har bir ovchi qirg'ovullarning gayerda o'tirganini bilishni xohlaydi". Bu erda bitta qiyinchilik bor: bunday so'zlarni o'zingiz yozishingiz mumkin bo'lgan resept yo'q va siz barcha holatlar uchun tayyor fokuslarni to'play olmaydiz. Ammo xotiraning individual xususiyatlari bilan tanish bo'lgan odam uchun ularni ixtiro qilish qiyin emas. Har qanday aqliy ishning umumiy qoidasini eslab qolish va unga amal qilish kerak - bekorchiilik bilan emas.

bulki mashg'ulotni o'zgartirish orqali dam olish. Va bu to'liq xotiraga tegishli. 4. Xotira ishida xilma-xillik, monotonlikdan qochish.

Ma'lumki, hissiy jihatdan bo'yalgan voqealar, birinchi navbatda salbiy hodisalar, shuningdek, ta'sirlar yomon unutiladi. Yodlash uchun ma'lumotni rang, vizual va tonal eshitish idroki fonida taqdim etish yaxshiroqdir. Barcha his-tuyg'ular yoki hech bo'lmaganda ularning katta qismi yodlash va ko'paytirishda ishtirok etishini ta'minlashga harakat qilish kerak. Siz ularning kombinatsiyasini qanday yaratishni o'rganishingiz kerak (masalan, 8 raqami - to'liq ayolga o'xshaydi, 87 - to'liq ayol mo'ylovli erkak bilan ketadi, 5 raqami - vodiy nilufarining hidi va boshqalar). Yodlashni boshqa mexanik faoliyat (yurish, trikotaj va boshqalar) bilan birlashtirish yaxshidir. Agar siz avtotrenning yoki meditatsiya yordamida o'zingizni gipnoz holatiga kiritasangiz, yodlash tezroq va samaraliroq bo'ladi. Gipnozda yodlash va ko'paytirish tezroq va samaraliroq sodir bo'ladi. Trenngdan keyin uyqu unutilishi taxminan 2 baravar kamaytiradi.

Xulosa. Xotiraning inson hayotidagi ahamiyati juda katta: usiz har qanday faoliyatni amalga oshirish mumkin emas. I.M. Sechenov ta'kidlaganidek, "...xotirasiz bizning sezgi va sezgilarimiz paydo bo'lishi bilan izsiz yo'qolib, odamni yangi tug'ilgan chaqaloq holatida abadiy qoldiradi". Xotira murakkab aqliy jarayon bo'lib, bir-biri bilan bog'liq bo'lgan bir nechta shaxsiy jarayonlardan iborat. Xotira inson uchun zarur - bu unga shaxsiy hayot tajribasini to'plash, saqlash va keyinchalik foydalanish imkonini beradi, bilim va ko'nikmalarni saqlaydi. Xotirani rivojlantirish jarayoni o'zining sifat jihatidan o'ziga xosligida, yosh cheklovlarisiz xotiraning ixtiyoriy va ixtiyoriy shakllariga nisbatan qiyosiy genetik usuldan keng foydalanish imkonini beradi. Xotira funksiyalarining shaxsning o'ziga xos xususiyati sifatida o'ziga xosligi masalasi uning faoliyatining barcha darajalarida xotirani rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratish uchun hali ham qiziqish uyg'otadi. Hozirgi vaqtda inson xotirasiga amaliy ta'sir ko'rsatishning ko'plab turli tizimlari va usullari ishlab chiqilgan va uni takomillashtirish uchun amaliyotda qo'llanilmoqda. Ushbu usullarning bazilari diqqatni tartibga solishga, boshqalari materialni idrok etishni

yaخشilashga, boshqalari tasavvurni mashq qilishga, to'rtinchisi - shaxsning eslab qolgan materialni tushunish va tuzilish qobiliyatini rivojlantirishga asoslangan, beshinchisi. maxsus mmemotexnik vositalar va hiyla va harakatlarni yodlash va ko'paytirish jarayonlarida o'zlashtirish va faol foydalanish. Bu usullarning barchasi, oxir-oqibat, ilmiy tadqiqotlarda aniqlangan faktlarga asoslanadi va insonning xotirasi va boshqa aqliy jarayonlari va uning amaliy faoliyati o'rtasidagi bog'liqlikni hayot bilan tasdiqlaydi.

Savol va topshiriqlar:

1. Xotira nima?
2. Xotiraning vazifasi nimalardan iborat?
3. Tarjima jarayoniga xotiraning nima aloqasi bor?
4. Inson qanday qilib xotirani mustahkamlashi mumkin?
5. Tarjima jarayonida xotirani mustahkamlaydigan qanday jarayonlar kechishini bilasizmi?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Gamezo M.V., Domashenko L.A. Psixologiya atlas. 3-nashr. M.: 1999 yil
2. Luriya A. R. Diqqat va xotira. M., 1975 yil.
3. Maxelon Jozef. Psixologiya. M.: "Ma'rifat", 1998 yil
4. Nemov R. S. Psixologiya. M., 1995 yil
5. Kinyakina O. N. Miya 100% da. Intellekt. Xotira. Ijodiy. Sezgi. M. "Eksmo", 2007 y
6. Xofman Yoaxim. Faol xotira: Eksperimental tadqiqotlar va inson xotirasi nazariyasi: Per. nemis/gen bilan. B.M.Velichkovskiy va N.K.Korsakova. - M.: "Taraqqiyot", 1986 yil
7. Krilov A.A. Umumiy psixologiya. Sankt-Peterburg, "Piter", 2000 yil 8. Blonskiy P. P. Xotira va tafakkur. M., 1979 yil.

12. SPORTGA OID SO'ZLAR TARJIMASI

Sport "Sport" mavzusidagi inglizcha so'zlar. Ro'yxat Nel sport - sport sportchi - sportchi sport (sport turlari) - sport sport klubi - sport bo'limi sport maktabi - sport maktabi sport bilan shug'ullaning - sport bilan shug'ullaning kurash - kurash sport bilan shug'ullaning (o'yinlar) - sport o'yinlarini o'ynang basketbol o'ynang (shaxmat) - basketbol o'ynang (shaxmat) skeytbordga boring - skeytbordga chiqing va hokazo. kirmoq - shug'ullannmoq suzishga kir - suzishga kir futbolchi - futbolchi muxlisi bo'ling ... - muxlis sport klubiga qo'shilish - sport klubiga qo'shilish (klub) ishtirok etish uchun (musobaqalar) - qatnashish ... (musobaqalar) da bo'lib o'tadi - borish ... yutmoq / yutmoq - yutmoq / yutmoq ... sovrin / kubok yutib olish - sovrin / kubok yutib olish g'olib / yutqazgan - g'olib / yutqazgan match - match raqobat - raqobat poezd - poezd mashg'ulot qiling - mashg'ulotlarga boring konkida uchish maydonchasida - konkida stadionda / stadionda - stadionda futbol maydonida - futbol maydonida sport maydonchasida - sport maydonchasida sport zalida - sport zalida suzish havzasida - basseynida Sport haqida gapirish 1 -mashq. Aytingchi, yoshingizda qaysi sport bilan shug'ullangansiz va hozir qaysi sport bilan shug'ullanasiz. Men ... yoshimda o'ynardim ... Endi men o'ynayman ... 2 - mashq. Topshiriqni tarjima qiling va ayting. Siz sportning bu turida ko'rgan musobaga haqida biror narsa ayting. Agar bilsangiz, ayting -chi, bu sport turi bo'yicha Rossiya chempioni kim va jahon chempioni kim. Foydalanish: basketbol o'yini; xokkey o'yini; tennis o'yini; boks uchrashuvi; futbol o'yini; stol tennis o'yini; suzish musobagasi; poyga musobagasi; figurati uchish bo'yicha musobaga; konkida uchish musobagasi. O'RNAK. Men poyga musobagalarini tomosha qilishni yaxshi ko'rtaman. Men musobaga muxlisiman. Men o'lgan payshanba kuni qiziqarli poyga musobagasini ko'rdim. ... poyga bo'yicha Rossiya chempioni. 3 -mashq. Savollarga javob ber. Qaysi sport bilan shug'ullanasiz? Siz bunga qanchalik yaxshisiz? Nima uchun o'zingizni yaxshi deb bilasiz / unchalik yaxshi emas deb o'ylaysiz? Siz qanchalik tez-tez sport bilan shug'ullanasiz? Nega bu sport bilan shug'ullanasiz? 4 -mashq. Belgilangan so'zni o'zgartiring. Futbol mashhur dunyoning deyarli barcha

manlakatlarida. Agar bolalar yomg'ir yog'a boshlasa voz kechish ularning dasturi va maktabga qaytish. Ular sport zaliga kelganlarida ga o'zgartirish ularning sport kiyimlari. U sport bilan shug'ullanadi har kuni. 5 -mashq. Rus tiliga tarjima qiling. mashhur sportchi, sport turlari, sport to'garag'iga qo'shilish, sport bilan shug'ullanish, kurash bilan shug'ullanish, musobaqalarda qatnashish, stadionda qatnashish, kubok yutish, o'yinda yutqazish, mashg'ulot o'tkazish, futbol maydonida sport maydonchasi, konki maydonida, sport zalida, musobaqa g'olibi, mag'lub bo'l. 6 -mashq. Agar xohlasang uchun kiring aniq sport kerak xarakter xususiyatlari va ko'nikmalar. Nima sport mahorati turli sportchilar bo'lishi kerakmi? xarakter xususiyatlari- xususiyatlar sport mahorati- ko'nikmalar 7 -mashq. Ingliz tilidan tarjima qiling. Men suv sporti bilan shug'ullanaman. Ochiq havoda o'tkaziladigan barcha o'yinlardan men voleybolni yaxshi ko'raman. Hamma yopiq o'yinlardan meniga shaxmat ko'proq yoqadi. Men haftasiga uch marta maktab sport zaliga boraman. Kecha men sport zaliga borolmadim, chunki ko'p ishlaring bor edi. Do'stim Nik har kuni mashg'ulot o'tkazadi. U g'arbda yurishni yaxshi biladi. Men boksn ko'rishni yoqtirmayman Men futbol uchrashuvlarini tomosha qilishni yaxshi ko'raman. Men hech qachon sevimli jamoam o'yinlarini o'tkazib yubormayman. Sizing do'stlaringiz qaysi sport bilan shug'ullanishadi? Kim gimnasikani yaxshi biladi? U qayerda mashg'ulot o'tkazadi? U sport zaliga qanchalik tez -tez boradi? Sizga qaysi sport turi ko'proq yoqadi? hammasidan ham? Siz ko'p vaqtningizni sportga sarflaysizmi? Sport odamlarni kuchli va sog'lom qiladi. Agar siz sog'lom bo'lishni xohlasangiz, u yoki bu sport turi bilan shug'ullanishingiz kerak. Deyarli har kuni mashg'ulot o'tkazaman. Yozda men suzishga boraman. 8 -mashq. Ingliz tiliga tarjima qiling. Men suzaman. Men har kuni hovuzga boraman. Do'stlarim ham suzishni yaxshi ko'radilar. Biz tez -tez futbol birga boramiz. Men Alekseyning bizga qo'shilishini xohladim. Ular tez -tez futbol o'ynaydilar. Men ham futbol o'ynashni yaxshi ko'raman. Futbol futbol maydonida (futbol maydonida) o'ynaladi. Futbolchilar har kuni mashg'ulot o'tkazishadi. Men ularning o'yinda g'alaba qozonishlarini istayman. 5 -mashq uchun javoblar butun dunyoda, 2. to'xtatiling. 3. yoqish, 4. har kuni Hammaga xayri kuni. Hech kinga sir

emaski, sport va sog'lom turmush tarzi hayotimizda qanchalik muhim o'rin tutadi. Shuning uchun bo'lsa kerak, biz natijaga havaskorlar darajasida sportni yaxshi ko'ramiz, balki professional sportchilarning g'alabalarini kuzatib boramiz, ba'zilarimiz esa professional sport bilan shug'ullanamiz. Siz taxmin qilganingizdek, bugungi darsimizning maqsadi - sportchilarning iste'dodi va qobiliyati haqida ingliz tilida gapirishni o'rganish, shuningdek, shaxsiy sport malumotlaringiz haqida ingliz tilida gapirish. Ingliz tilida sport lug'ati. Gimnasika. Shuningdek, bugun siz sevimli sportchilaringizni qo'llab -quvvatlashingizni ifoda etishni o'rganasiz sport klublari ingliz tilida. Tayyorlang ish dafarchasi va boshlaylik! Bu safar "Amerika Ovozi" radiosi muxbiri sport bo'limlaridan biriga bordi. U erda Martin Lerner gimnasikachilar guruhining yaxshi murabbiyi bilan gaplashishga qaror qildi. Ular eng istiqbolli gimnasikachilarning sport profilini muhokama qilishadi. Bret:Keling, ba'zi erkaklarni ko'rib chiqaylik. - Keling, ba'zi sportchilarni ko'rib chiqaylik (erkaklar) Martin:Parallel barlarni ko'rishimiz mumkinmi? Bu yigit haqiqatan ham yaxshi ko'rinadi. - Parallel barlarni ko'rishimiz mumkinmi? Bu yigit haqiqatan ham yaxshi ko'rinadi. Bret:U. U eng yaxshilaridan biri. E'tibor bering, u qanchalik tez. - Bu u. U eng yaxshilaridan biri. E'tibor bering, u qanchalik tez. Martin:Lekin u juda silliq. - Lekin u juda silliq (silliq) har bir harakatni bajaradi. Bret: Bu fikr. U juda ko'p kuch ko'rsatishi kerak. Ammo tanaffus bo'lishi mumkin emas. Har bir harakat silliq bo'lishi kerak. - Bu fikr. U juda ko'p kuch ko'rsatishi kerak. Ammo tanaffus bo'lishi mumkin emas. Har bir harakat silliq (silliq) bo'lishi kerak. Jurnalist va murabbiy o'rtasidagi suhbat parchasini qayta o'qing. Qanday natija namunalari yordamida ular yosh sportchining iste'dod va qobiliyatini tavsiflaydilar? Dafdarda shu leksemalarni toping va yozing. Qiziqarli darsni eslang va takrorlang Qurilish maydonida Endi darsning audio yozuvini diqqat bilan tinglang, unda butun intervyu aytiladi, shuningdek boshqa sport lug'atlari. O'zingizning Amerika talaffuzingizni mashq qilish va ingliz tilini Amerikada qanday gapirishni o'rganish uchun professional ona tili gapiradigan har bir so'z yoki iborani tinglang. Bu aloqa ko'nikmalarini egallashning yagona yo'li: /wp-

content/uploads/2014/12/russian_english_101.mp3 Esda tutingki, oddiy amerikaliklarning ravonligini sezish qobiliyati ingliz tilining to'g'ri talaffuzi va so'z boyligi kabi mulotoq qobiliyatidir. Shuning uchun, har kuni jonli Amerika nutqini tinglashga harakat qiling: darslarimizni, audiokitoblarni tinglang, ingliz tilidagi qo'shiqlarni tinglang, amerikalik filmlarni asl nusxasida ko'ring va hokazo. Yaxshisi, Amerikadan do'stlar ortiring va ular bilan Skype orqali mulotoq qiling. Ingliz tilida sport lug'ati Rus va ingliz tilidagi so'zlar va iboralar bilan tuzilgan ixcham matli jadval sizni tezroq eslab qolishga yordam beradi yangi material, shuningdek ingliz tilida sport va sportchilar haqida so'z birikmalaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini kuzatish. Oldingi darslarda o'rganigan so'zlaringizni ham eslang. Sport lug'ati So'zlar joyida tartibda (tartibda) kimdir haqida yuqori fikrda bo'lish yaxshi o'ylamoq. Nima gap? Muammo nima? Otlar sportchi, sportchi, sportchi sportchi jumali balans nuri tanaffus tanaffus musobaqa musobaqa olomon, odamlar olomon energiya energiya musobaqa, sport voqea namoyishlar, namoyish ko'rgazma tajriba tajriba gimnastika, pol mashqlari pol mashqlari gimnast gimnast gimnastika gimnastika medal medal sport uchrashuvi uchrashmoq tirbandlik harakat parallel chiziqlar parallel chiziqlar tayyorlamoq amaliyot qizdirish; isitish qizdirish; isitish uzuklar uzuklar kuch kuch uslub uslub guruh, jamoa jamoa Siqatlar muvozanali, tinch muvozanati ajoyib, ajoyib, ajoyib hayoliy ayol ayol xalqaro xalqaro erkak erkak rasmiy rasmiy silliqlik, tinch silliqlik ajoyib ajoyib iqtidori iqtidori Qo'shimchalar (qo'shimchalar) mutlaqo, mutlaqo mutlaqo xususiy xususiy Fe'llar yordamlashmoq yordam berish davom ettirish davom ettirish yaxshilash, takomillashtirish yaxshilash kiyim raqobatlashmoq Vaqi -vaqi bilan yangi lug'atni ko'rib chiqish va gavya ko'rib chiqish uchun elektron jadvalni kompyuteringizga saqlang yoki chop eting. Kursning birinchi qismidagi shunga o'xshash audio darsni ham unutmang. Sevimli mashg'ulotlar va sport To'ldirishni unutmang Uy vazifasi(Uy vazifasi): O'rganing quyidagi so'zlar va takliflar bilan biz o'z maqlovimizni va roziligimizni bildiramiz. Bu iboralarini rus tiliga tarjima qilmang: Bu yigit haqiqatan ham yaxshi ko'rinadi U eng yaxshilaridan biri Bu juda silliqlik Menimcha u fantastik U haqiqatan

ham iqtidori U ajoyib U kumush medalni qo'lga kiritdi Qizning balans nuriida ajoyib Uning harakatlari shunchalik silliqlik Menga uzuklar yopadi Bu mening eng yaxshi voqean Shunday qilib, men Olimpiadaga yo'l oldim. 2. Ingliz tiliga tarjima qiling va ish dalrlaringizga ifodalarni yozing: Menimcha, u juda iqtidori sportchi Barbara oltin medalni qo'lga kiritdi U eng yaxshi sportchilardan biri Menga uning uslub i yopadi Abu al-Fatx- 11-12 asr tojik shaxmatchisi, "Shaxmat kitobi" muallifi Abu Naim al-Hadim- 9 -asr markaziy osiyolik shaxmatchi, shaxmat haqida yo'q bo'lib ketgan kitob muallifi Shaxmat mashinasi - o'yinni ko'rinmas shaxmatchi o'ynaydigan qurilma Adli ar-Rumiy- 9 -asr Vizantiya shaxmatchisi, shaxmat bo'yicha yo'qolg an risolaning muallifi (shatranj) Azil- zotli arab oti AIBA — Xalqaro uyushma havaskor boks Aykido- jangovar kurash turi Aiki-jutsu- O'ria asr yapon kurashi Muzlash- xokkeyda shaybani ikki zonadan o'tish, shundan so'ng hakamlar o'yinni to'xtatadilar Aksel- figurali uchish bo'yicha sakrash Albena turnirlari Bolgarlarning Albena shahrida shaxmat bo'yicha an'anaviy musobaqalar FIDE albomi- dunyodagi shaxmat bastakorlarining eng yaxshi asarlari to'plami ma'lum bir davr vaqt Amerikalik shaxmatchi Beluten- Amerika shaxmat jurnali, 1904 yildan 1963 yilgacha Ingliz tili-e2-e4, e7-e5 2.Ng1-f3, Nb8-c6 3.c2-c3 Ingliz tilining boshlanishi- 1.s2-s4 Tanqidga qarshi harakat Aniform- shaxmat tarkibidagi alama Yuqori- boksda pastdan yuqoriga zarba Hakam- hakam Aristokrat- shaxmat kompozitsiyasi, unda faqat donalar mavjud Asi-yedim- jangovar dzyudoda tepish Ale-waza- dzyudoning himoyasiz joylarida zarba Atemi- muhim organga, zaif nuqtaga zarba Chiqdi- to'p yon chiziqdan chiqib ketadi Tashqarida- futbolidagi qanot hujumchisi Tashqi- turnir jadvalining oxiridagi jamoa. Bandal- kamar ostidagi mumkin bo'lgan zarbalardan himoya qiluvchi bokschi uskunasi bir qismi Baden-Baden shaxmat turnirlari- XIX asrdan Germaniyaning Baden-Baden kurortida o'tkazilgan Bugyi- sport avtomobili, ot sportida - fayton Banket- sun'iy to'siq- balandligi 175 sm gacha, eni 350-450 sm va uzunligi 3.5-14 m gacha bo'lgan luproqli to'siq, unga ot sakrashi kerak, so'ingra undan sakrashi kerak. To'siq sakraydi- ot sporti turidagi to'siqlar poygasi Bauman- qur ol bilan dushman pichog'ini silkitib

yoki maqsad yuzasidan olib chiqish uchun qilich bilan urish. Kelebek-suzish uslub-i, sportining qo'llari suvga vertikal zarba berib, sinxron tarzda oldinga siljiydi Bauer-figurali uchishda oyoqlarning joylashish elementi Yugurish aylanishi-ot sporti bo'yicha otlarni o'rgatish va sinash uchun trek. Uzunligi - 1067 - 1600 m, kengligi 12-16 m. Bek- futbolda himoyachi Oq qalam- maktab jamoalari uchun shaxmat bo'yicha Butunrossiya musobaqalari Oq kombinatsiyalar- shaxmat muammolari mavzusi Berlin galaktikasi- 1836-1845 yillarda Berlin shaxmatchilarining Germaniyada shaxmatning tarqalishiga hissa qo'shgan birlashishi. Hayvon(Bestemyanov familiyasidan) - figurali uchish elementi Aqlsiz raqam- himoyalannagan bo'lak raqib shohiga hujum qilmoqda, uni turg'unlik xavfi tufayli olish mumkin emas Biatlon Bu qishki sport turi. Vintovkadan o'q otish bilan chang'i sporti Van der Linde-Nimeyer kutubxonasi- dunyodagi eng katta shaxmat kitoblari ombori Katta havo- snoubord intizomi: chang'ida sakrash Bilmann-figurali uchish elementi: ikki qo'llini boshi orqasida ushlab turgan, erkin oyoqli konki bilan tik turish Bliits- chaqmoq o'yini Yon- boksda qo'llni tirsagiga bukib urish Bo-jutsu- Yaponiyada ustunli qilichbozlik Paologa qarshi kurash- XVI asrning mashhur italiyalik shaxmatchisi Buyuk milliy boks musobagasi- ot sporti bo'yicha dunyodagi eng qiyin musobaqalardan biri. U 1836 yildan boshlab har yili Liverpooldagi Entry Racecourse maydonida o'tkaziladi. Masofa 4 mil 856 yard (7218 m), 32 sakrash bilan Buyuk Pardubice shov-shuv- kontinental Evropadagi ot sporti bo'yicha eng qiyin musobaqa. 1875 yildan Chexiya Respublikasidagi Pardubice gippodromida 6900 m masofada 30 ta to'siq bilan o'ynagan. Bonifikatsiya-velosipedda - oraliq va yakuniy marrani yutgani uchun ajratilgan va umumiy natijadan chegirib tashlanadigan bonus vaqt "Bonus socius" ("Yaxshi o'rtiq")- 13-asrda lotincha, shu jumladan shaxmat haqidagi risola Boredkross- snoubord intizomi: jamoaviy tushish Ko'krak urish- suzish uslub-i: yuzi pasga, oyoqlari gorizontial va sinxron harakat Tanaftus nuqtasi- tennisda gol, bunda qabul qiluvcu o'yinchi bita zarba bilan, raqib xizmatini yutishi mumkin Britaniya shaxmat jurnali- dunyodagi eng qadimgi shaxmat jurnali Kanca tashlash- basketbolda to'pni bir qo'li bilan boshning tepasiga

qo'llining dumaloq harakatida tashlash "Qavs"- hakam buyrug'i, unga ko'ra bokschi-lar bir qadam orqaga chekinishi va boshqa buyruqlarsiz jangni davom ettirishi kerak Budapest gambiti-1.d2-d4 Kg8-f6 2.c2-c4 e7-55 3.de Kg4 Bullitt- shayba bilan xokkeyda erkin otish (qarang) Orqa qo'l- tennisda zarba Shaxmat byulletenlari — davriy nashrlar shaxmat hayotidagi voqealar haqida ma'lumot berish Vaza- kempo texnikasi Va-jutsu- ju-jutsu mashqlari to'plami Vay jia- kempoda qattiq uslublar Vodiy-figurali uchish bo'yicha bir qadamda sakrash To'pni tepish- xokkeyda hakam to'xtaganidan keyin ma'lum bir nuqtadan shaybani o'ynaydi Wijk aan Zee- Gollandiyadagi shahar, shaxmat bo'yicha eng yirik super turnirlar o'tkaziladigan joy Tsiklokross- 15 dan 50 km gacha bo'lgan masofada, notekis yerlarda velosport musobagasi. Velosiped safari- shaharlar orasidagi an'anaviy marshrut bo'ylab tashkil etilgan ko'p kunlik velosiped yo'li "Velgeshichte des shahs"- 1958 yildan 1972 yilgacha Gamburgda nashr etilgan dunyoning etakchi shaxmatchilari o'yinlarining ko'p jildi to'plami Vengriya partiyasi- 1.c4 e5 2. Kf3 Kc6 3. Bc4 Ce7 Vena partiyasi- 1.c4 e5 2. Kc3 Kf6 (Kc6) Vint-figurali uchish bo'yicha tik turgan holatda aylanish Vinger- futboldagi o'ta hujumkor yarim himoyachi Ositib turgan piyonlar- odatda bir xil darajadagi markaziy va episkop piyonlari, boshqa piyonlar bilan himoyalannagan Ositib turgan raqamlar- himoyalannagan raqamlar Vise-o'tish- uchinchi kyorlingchi. U kapitanga strategiyani tashlashda yordam beradi va cho'tka bilan kapitan qayerga borishi kerakligini ko'rsatadi. Volga gambiti- shaxmatda ochildish 1.d4 Kf6 2.c4 e5 3.d5 b5 Top yigiruv- figurali uchish paytida o'tirish paytida aylanish Erkin uslub)- suzish uslub-i (suzish) Volt- 1. Kiyinish shakli, diametri 6 m bo'lgan aylana bo'ylab harakatlantirish. 2. To'siqlarni yengib o'tish bo'yicha musobaqalarda volt - sakrash maydonining istalgan joyida ot izini kesib o'tish. O'ning ijoatsizligi hisobga olingan va jarimga tortilgan (Mamba <http://ruchampion.com/glossarium/8-slovar-terminov-konmogo-sporta.html>) O'pka- qilichbozning jangovar pozitsiyadan oldinga siljiishi, tik turgan oyoqni orqaga surish, so'ngira oldinga turgan oyoqni qo'llab -quvvatlash. Gallop- eng tez ot harakati Uch oyoq ustida yugurish Gambit- shaxmat atamasi, Uayt ko'proq g'alaba

qozonish uchun materialni qurbon qiladigan ochilishni anglatadi Blackmar-Diemer Gambit-1.d2-d4 d7-d5 2.e2-e4 (d4 d5 2.e4 de 3.f3) Blumfeldning gambiti- d4 Kf6 2.c4 e6 3.Kf3 c5 4.d5 b5 Vagner gambiti- 1.f4 f5 2.e4 e3 3.d3 ed 4. C: d3 Kf6 5.Kf3 d5 6.0-0 Gampe-Allgayer Gambit- 1.e4 e5 2.Kc3 Kc6 3.f4 e4 4.Kf3 g5 5.h4 g4 6.Kg5 h6 7.K: f7 Kr: f7 8.d4 d5 9.C: f4 Cb4 Goring gambiti- 1.e4 e5 2.Kf3 Kc6 3.d4 ed 4.c3 d5 ... Steinitz gambiti- shaxmat debyuti. 1.e2-e4 e7-e5 2.Kb1-c3 Kb8-c6 3.f2-f4 e5: f4 4.d2-d4!? Q4 + Nogrionlik- afzallik Boks nogironligi- musobaqa ishtirokchilarining imkoniyatlarini tenglashtirish, bokschilarni vazn toifalariga bo'lish orqali amalga oshiriladi Qo'riqchi-kyorling o'yinchisi, himoyachi, nokautdan himoyalangan bo'lishi kerak bo'lgan yaxshi tosh (yoki u qo'yiladigan joy) oldiga qo'yiladi. Garda- qilichni bilakdan himoya qilish uchun qilichbozlikda qurolning tepasida joylashgan metall qalqon "Garde"- malikaga hujum qilishda eskirgan shaxmat haqida ogohlantirish Hastings turnirlari- Angliyaning Xastings shahrida 1920 yildan buyon o'tkaziladigan Rojdestvo shaxmat turnirlari Hexa hiylasi- bitda o'yinda futbolchi tomonidan kiritilgan olita gol Göttingen qo'lyozmasi- XV asr nomalium muallifining shatrangdan zamonaviy shaxmatga o'tishini belgilaydigan risolasi. Gith- velosipedda, malium masofani bosib o'tish (odada 500 m., 1000 m.) Bir muncha vaqt joyidan va harakadan zarba bo'ladi. Maqsad- to'p jamoaviy sportda darvoza chizig'ini kesib o'tadi, o'yin maqsadi Darvozabon- darvozabon Yo'q, senduelda tashabbusni qo'lga olish Gollandiya himoyasi-1.d2-d4 2.f7-f5 Ta'qib qilish- velosipedda, 4 km masofadagi trekda yakka yoki jamoaviy poyga, bir vaqtning o'zida qarama-qarshi tekisliklarda start berilganida; Gregori- velosipedda, shaxsiy manfaatlarini jamoaviy kurashga yoki jamoa etakchisining manfaatlariga bo'yusundiradigan sportchi Groggy- ribaundlarga aniq zarba berilganidan so'ng, boksning oyog'idagi holati bir martalik yomonlashishi. Grandmaster- shashka va shaxmat bo'yicha eng yuqori unvon Grandmaster o'yini- shaxmatda jang qilmasdan chizish Dan- kempo bo'yicha mahorat darajasi Ikki tomonlama qo'rg'oshin-basketbolida qoidalar buzilishi: o'yinchi to'xtab, to'pni qabul qilgandan keyin driblingni qayta boshlash. Debyut- shaxmat (shashka) o'yinining boshlanishi Van

Kruising debyuti- 1.e2-e3 Ponsianining debyuti- ingliz tilidagi qismini ko'ring Berdning debyuti- 1.f2-f4 Reiti debyuti-shaxmat boshlanishi 1. Kg1-f3 d7-d5 2.c2-c4 d5-d4 3. g2-g3 Kg8-f6 4.Cf1-g2 d5: c4 (Ko'p variantlar) To'rtrising debyuti- 1.e2-e4 e7-e5 2.Kg1-f3 Kb8-c6 3.Kb1-c3 Kg8-f6 To'qqiz- darvoza hizalanishining yuqori burchaklarining jargon nomi Derbi- bita shahar jamoalari o'rtasida sport duellari; bosh mukofot, 1780 yildan buyon Angliyadagi Epsom poygasida uch yoshli zotli ayg'irlar va quyovlar uchun lotereya o'tkaziladi; klassik ot sporti bo'yicha yirik an'anaviy musobaqalar Hisoblash daraxti- shaxmat, shashka bo'yicha pozitsiyani hisoblashda e'tiborga olish kerak bo'lgan variantlar to'plami Chaqaloq mat- 1.e4 e5 2.Cc4 Cc5 3.f3 Kc6 4.f: f7x Jekson- figurali kalniya elementi: bir necha mikroelementlardan tashkil topgan qadam Jeb- boksda boshga qisqa o'tkir zarba Joker (jargon)- o'rindosar sifatida maydonga tushadigan, lekin o'yin yo'nalishini o'z klubi foydasiga o'zgartira oladigan futbolchi. zanshin- takroriy zarba jiyu-kumite-karate bo'yicha bepul sparring jigo-kama- karate bo'yicha past pozitsiya tarqatish-jangovar kempo ju-jutsu- O'rta asr Yaponiyada qurolli va qurolsiz jang san'atlari majmuasi dzyudo- yakka kurash xiralik- sumo kurashidagi mahorat darajasi jaray- Yaponiyada kamondan o'tish musobagalari Diagonal- voleyboldagi eng kuchli, baland bo'yli va sakrashchilar, asosan orqa chiziqdan hujum qilishadi, qabulda qatnashmaydilar. diagramma- shaxmatdagi lavozim tasviri, qo'lyozmalardagi dama, kitoblar va boshqalar. Qazish- voleybolda himoya zarbasi, uloditirishda, to'pni qo'lining orgasi bilan zarba bilan yuqoriga ko'tarish. Dispetcher- o'yinni boshqaruvchi futbolchi, asosiy uzatuvchi, jamoalarda juda kam uchraydigan figura Deutsche Shahsityung- "Germaniya shaxmat jurnali", 1846 yildan 1989 yilgacha nashr etilgan Uy- kvirna pozitsiyasi: muz chizig'ining uchida, diametri 6 dyumdan 15 futdan 182 sm gacha bo'lgan to'rta konsentrik doiradan tashkil topgan, aylanaga o'xshash va aynan Qo'shimcha vaqt- g'olibni aniqlash uchun ovozlar teng bo'lgan laqfirda. Futbolida bu 15 daqiqalik 2 qism. Dotmund turnirlari- har yili 1928 yilda boshlangan shaxmat musobaqasi dohyo- sumo kurashi uchun maydon dohyo-iri- sumo musobaqasi ishtirokchilarining paradi Dribling- raqibni dribling qilish uchun

finlar to'plami Dro- yoli bo'ylab boshqa toshlarga urilmasdan toshni kerakli joyga qo'yish uchun kivrilmada tosh o'tish Ikki kishilik- futbolda: jamoa bir mavsumda chempionlik va mamlakat kubogini qo'lga kiritdi; o'yin davomida o'yinchi tomonidan urilgan ikkita gol; zaxira jamoasi. Ikki tomonlama- futbolchilarning taktik joylashuvi: 1 + 3 + 2 + 5 Ark- figurali uchish elementi: bir oyog'ida qovurg'aning tashqi yoki ichki tomonida, oldinga yoki orqaga siljish Ahmoq do'st- 1.f4 e6 2.g4 Fh4x deasi- barai- yugurish, dzyudo bo'yicha qabul yoko-geri- karate zarbasi yoko-zuna- sumo bo'yicha muldaq chempion yo'qosutemi-waza- dzyudo bo'yicha yotgan joydan yiqitadi Balksurti- figurali uchish bo'yicha harakat, eng asosiy qadam Qutb- o'tliq musobaqalarida diametri 10-12 sm, uzunligi 4 m bo'lgan to'siqlarning tarkibiy elementi Jokey- chavandoz professional ravishda ot minish mashqlari va poyga sinovlari bilan shug'ullanadi Panjara- ot sporti musobaqalarida, ustuni yoki taxtadan yasalgan, to'siqni engib o'tish kerak. Vazifa- shaxmat kompozitsiyasi, unda Oqdan ma'lum miqdordagi harakatlarda g'alaba qozonish so'raladi. Vazifalarni farqlash-hazillar, vazifalar bloklari, egizak vazifalar Tikkish muammosi- ulush uchun muammoni hal qilish. 14-15-asrlarda keng tarqalgan Zayrab Klay (Rarrab Kalay)- O'rti Osiyodagi mashhur shatranjchi Yopiq boshlanishlar- shaxmatda ochilish. Ulayning birinchi harakati shohning piyondan boshqasini 1-2 kvadratga yoki shohning ritsariga o'tkazish. Partiya yozuvi- yugurish o'yinini shaxmat, shashka orqali aks ettirish Zaseka- o'tliq musobaqalaridagi to'siqlar turi. Ustunlar ustidagi yog'och panjaradan iborat, uning ichida cho'ika yoki tirik butalar bor Benoni himoyasi-shaxmat boshlanishi: 1.d2-d4 c7-c5 yoki d2-d4 Kg8-f6 2.c2-c4 c7-c5 Grunfeld himoyasi- 1.d4 f6 2.c4 g6 3.Kc3 d5 ... Ikki ritsarning himoyasi- 1.c4 e5 2.Kf3 Kc6 3.Cc4 Kf6 4.Kg5 d5 Karo-Kan mudofaasi- 1.e2-e4 c7-c6 2.d2-d4 d7-d5 3.Kb1-c3 d5: e4 4.Kc3: e4 Cc8-f5 (bir nechta variant mavjud) Nimzovits himoyasi- shaxmat ochilishi. 1.d2-d4 Kg8-f6 2.c2-c4 c7-c6 3.Kb1-c3 Cf8-b4. Bundan tashqari, 4- harakat uchun bir nechta variant Oltin gol- qo'shimcha vaqtdagi gol, shundan so'ng to'pni kiritgan jamoa o'yin g'olibiga aylanadi. "Oltin gol" qoidasi xokkeyda qo'llaniladi Konflikt zonasi- qabul qiliuvchi voleybolchilar

orasidagi zona. Mojaro zonasiga bo'ysunish uni qabul qilishni juda qiyinlashtiradi Zonani himoya qilish- basketbolda himoya harakati, bunda futbolchilar savat ostidagi o'tish maydonini qo'riqlaydilar. Har bir o'yinchi ma'lum bir zonaga birlashtirilgan va u erda raqib jamoaning har qanday o'yinchisiga qarshi. O'yinchilarni zonalariga joylashtirish zonani himoya qilish variantlarini belgilaydi: 2-1-2, 3-2, 2-3, 1-3-1 va boshqalar. ko'r o'yin- shaxmat-shashka o'yinash usuli, bitidan yoki ikkala o'yinchi taxtaga qaramasdan harakat qilganda Devor o'yini- futbol hiylasi, o'yinchi to'pni boshqasiga berib, darhol qaytarib olsa qalam o'yini- shaxmat o'yinlari, o'yinchilar o'z harakatlarni pochta orqali uzatganda izolyatsiya qilingan piyon- shaxmat alamasini: pastki fayllarda bir xil rangdagi piyonlari bo'lmagan piyon ikkazo individual ko'effitsient yoki reyting- shaxmatchi, shaxmatchi yutuqlarining raqamli ko'rsatkichi hind mudofaasi- 1.d2-d4 Kg8-f6 (qarang: Qirohning Hindiston mudofaasi) Amble- ot qadam Ichkarida- hujumkor va yarim himoyachilar o'rtasida joylashgan futboldagi hujumchi Gippologiya- ot ilmi ippon- dzyudo bo'yicha aniq g'alaba iri-mi- aiki-doda to'g'ri harakatlar Sun'iy yurish- element o'rti maktab ot sportida ot minish ispan partiyasi- 1.e4 e5 2.Kf3 Kc6 3.Cb5 Cc5 4.0-0 Kf6 (har xil variantlar mavjud) Ispancha (maktab) qadam va trot- ot sporti bo'yicha chavandozlik oliy maktabining elementi italiyan partiyasi- 1.e4 e5 2. Kf3 Kc6 3. c4 e5 4. d3 Kf6 5. Kc3 d6 6.Cg5 K: b3 8. Cc6 9.0-0 Cb6 10. Kc2 h6 11.Cc3 0-0 12.h3 Kd7 13.d4 f5 Kaysa- V. Jonsning she'ri (1772), shaxmat o'yini haqida kakari- dzyudo bo'yicha hujumning boshlanishi urnoq- kempo bo'yicha raqibga yaqinlashish kama- jangovar pozitsiya Qaytib kelmoq- futbol jamoalaridan biri hisobda past bo'lgan, lekin hisobni tenglashtira olgan yoki g'alaba qozongan vaziyat Tosh- 20 kg diskka o'xshash silliq kivrirma raketa - dastasi bilan jihozlangan tosh bo'lagi (odatda granit) Xandaq- o'tliq musobaqalarida kengligi 200-450 sm bo'lgan to'siq turi kan-keko- kempo maktablari qish "sovuqda" mashqlari kansetsu-waza- dzyudo, qisqich va qullarni ushlaydi kan-hu- "qo'l-nayzali" barmoqlar Konsol- figurali kaniya elementi: kemaga o'xshash spiral kapocya- Braziliya kurashining lager turlari Karvon- velosipedda umumiy guruh poygachilar karate- sport turi va jang san'ati karatechi-

karate bo'yicha yagona kostyum Karyera- ot harakati: baland ruhli chopish katame-waza- dzyudo bilan shug'ullanadi kata- rasmiy mashqlar to'plami Katalan kelib chiqishi- shaxmat debyuti. 1.d2-d4 Kg8-f6 2.c2-c4 e7-e6 3.g2-g3 d7-d5 4.Cf1-g2 Catenaccio- 60 -yillarda Italiyada paydo bo'lgan qat'iq taktik mudofaa sxemasi Mushuk otish- voleybolda to'pni urish, shundan so'ng to'p to'r bo'ylab o'tkir burchak ostida uchadi "Regens" kafesi- Parijdagi shaxmat ixlosmandlari uchun mashhur uchrashuv joyi, 1681 yildan 1950 yillarning o'talariga qadar Kerler- kyorling o'yinchisi kirit-komi- dzyudo bo'yicha zarba Kixon-vaza- kempning asosiy texnikasi Kihon Dosa- aiki-do dagi asosiy harakat Ruhoniyar- raqib toshi ham, o'z toshi ham o'yindan tashqarida bo'lgan kyorlingni tashlash Qichish- raqibning hujumkor harakatlari ushlab turish uchun qisqa muddatli tanaffusga mo'ljallangan jang paytida bokschi larni o'zaro tutish. Kobra- qat'iq mahkamlangan barmoqlar tomonidan bajariladigan voleybolda to'pni urish. Bu vaqtda o'yinchining qo'l harakatlari kobra tashlashga o'xshaydi. komusubo- sumo bo'yicha mahorat darajasi Yugurishni ko'rsalish- ot sporti musobaqasi Shaxmatda vaqtni nazorat qilish- birinchi marta 1853 yilda Xarvits-Löwental uchrashuvida kiritilgan Counter Strike- boksda zarba, raqib hujum qilgan payda berilgan Kena- figurali uchishning asosiy elementlaridan biri: tashqi yoki ichki qirralarda ikki oyog ustida siljish Burchak- futbolda burchak to'pi Korporativ mat- shaxmat muammosida Qora qarshilik qilmaydi, lekin Ogga ma'lum miqdordagi harakatlarda g'alaba qozonishga yordam beradi Quti- velosipedda raqobatchilarning ataylab muhitida ifoda etilgan taktik jang uslubi, bu uning guruhda erkin harakatlanishini istisno qiladi. bu lahza poyga Qirollik gambiti- shaxmat debyuti. 1.e2-c4 e7-e5 2.f2-f4 (boshqa variantlar) Qirollik fianchetto- shaxmat debyuti. 1.e4 g6 2.d4 Cg7 Tanqidiy maydonlar- shaxmat. atama: kvadratlar, uning bo'laklarga bo'linishi raqib tomonni xavfli holatga keltiradi Suring- suzish uslubi (bepul) koshi-vaza- kesitib tashla koshi no mawari- sumoning eski nomi Kesib o'tish- velosiped poygasini o'tkazishning taqiqlangan usuli keskin o'zgarish chavandozning harakat yo'nalishi va boshqa chavandozlar uchun yiqilish xavfini tug'diradi Kesma- ot sporti turlarida: vertikal

tekislikda kesib o'tiladigan 2 qutbdan iborat to'siq Kesib o'tish- tennisda diagonal bilan zarba berish; futbol to'pini qanotlardan birdan maydon markaziga o'tkazish; ot sportida. qo'pol erlarda to'siqlar bilan sakrash, yengil atletikada, to'siq yo'li, boksda, raqib qo'llidan qarshi zarba Crossbilman- figurali uchish elementi: spiral, qanuna- qarshi qo'li bilan erkin oyog'ining konksini ushlaydi O'tkazgich- figurali uchish elementi: oyog va siljish yo'nalishi o'zgarishi bilan harakatlanish Kanca- figurali uchish, asosan muz raqsida ishlatiladi kudasui- "bo'shashish", dzyudo bo'yicha qabul kumade- "ayiq panjasi" - karate bo'yicha zarba kumi-uchi- ikkita raqibning jangovar sport turlari kung -fu- G'arbda xitoylik kempo nomini qabul qilgan keiko- kempo bo'yicha mashg'ulotlar kamari- O'rta asr Yaponiyada to'p o'yini; sumoning tor nomi kempo (Yaponiya)- jang san'atlari tizimi ken-do- qilich bilan qilichbozlik kenshi- usta, qilichbozlik o'qituvchisi Carrigan- figurali uchish elementi: xuddi shu qo'l bilan bo'sh oyog tizzasidan ushlab, qaldirg'och holatida spiral kesa- giri- ken-doga kirish kesho-mawashi- sumo kurashchisining parad kamari Kyu- karate bo'yicha dastlabki daraja (daraja) kyusho- kempning zaif nuqtalari Rook oxiri Shaxmat atamasi. Faqat piyonlar va piyonlar bilan tugash Linceman- chiziqli hukam Martin- figurali uchish elementi Yanal (bu.)- futbolda to'liq himoyachi, yo'l chetini to'liq qamrab olgan Legioner- chempionatida o'ynaydigan mamlakat fuqaroligiga ega bo'lmagan futbolchi Oson ziyofat- turnirdan tashqari shaxmat o'yini, vaqtni nazorat qilish va harakatlarni yozib olish Yengil raqamlar- shaxmatda: otlar va episkoplar Libero- futbolda erkin himoyachi, voleybolda maxsus himoyachi, himoyalanyolgan jamoaning tayanchi bo'lishi kerak, portlovchi reaksiya, harakat tezligi, to'pni sozlagichga etkazish aniqligi, raqibning harakatlari kutish, o'qish kerakli vaqtda kerakli joyda bo'lish uchun o'yinni rivojlantirish. Libela- figurali uchish bo'yicha qaldirg'och holatida aylanish Linares turnirlari- 1978 yildan 2011 yilgacha Ispaniyaning Linares shahrida o'tkazilgan shaxmat bo'yicha super turnirlar Volg'on- raqibning e'tiborini chalg'itadigan boksda zarba London turniri- shaxmat bo'yicha birinchi xalqaro turnir, 1851 yilda Lutz- figurali uchish bo'yicha sakrash ma'muri- jangovar jangda vaqt va makomni to'g'ri hisoblash mawashi-geri- karate

bo'yicha dumaloq zarba makiwari- kempoda zarbalar berish uchun eng oddiy murabbiy makushita- sumo bo'yicha mahorat darajasi makuuchi- sumo kurashchilarining "oliy ligasi" Arena-olchami 20 × 40 yoki 20 × 60 metr bo'lgan to'rtburchaklar shaklida minadigan joy Kosyumi- bosh, bo'yin, tana va oyog - qo'llarining sochlari va yalang'och, dum va cho'tkalarning himoya tuklari bilan aniqlanadigan ot belgisi; otlarning asosiy ranglari qora, dafna, qizil va kulrang; ulardan hosilalar - karak, jigarrang, o'ynoqi, dun, bulbul, savrasa, kauray, sichqon, roan, piebald, chubareya Mansuba- shatrangdagi vazirfa, zamonaviy vazirfalar va o'qishlar oldidan Manxetten shaxmat klubi- Qo'shma Shtatlardagi eng qadimgi shaxmat klubi Nyu -Yorkda 1877 yildan 2002 yilgacha bo'lgan masuemi-waza-dzyudo bo'yicha moyil joydan ulotqiradi Mat- himoyalannagan shaxmat bo'yicha qitrolga murojaat qiling To'pga mos kelish- tennisdagi hisob, unda o'yinchi bita zarba bilan o'yinda g'alaba qozonishi mumkin Chelienjer uchrashuvlari- jahon chempionati bosqichi, jahon chempioni bilan duelga davog'arni aniqlash maegasira-sumo bo'yicha mahorat darajasi mae-geri- karate bo'yicha oldinga siljish Kapaablanka yodgorliklari- Kubadagi shaxmat bo'yicha an'anaviy superturnirlar Xalqaro shaxmat federatsiyasi- FIDE. 1928 yil 2 -dekabrda Berlinda yaratilgan Mitelgame- shaxmat o'yinining o'rasi Mo'g'ul- tog' yonbag'irida tog' chang'isida erkin ustlubning bir qismi (tepaliklarda yoki mo'g'ullarda) Tez chaqmoq o'yini- blits- Shaxmat o'yiniga 5 daqiqaga vaqt beriladi Morfiy Pol Charlz- XIX asr o'rtalaridagi eng kuchi shaxmatchi Mohawk- figurali uchish harakati, ikkala oyog'ingiz bilan qadam menko- Kempo bo'yicha eng yuqori tashabbus ustasi nage-waza- dzyudo, aiki-do bilan otadi "Orga tomonda"- suzish uslubi: yuzi yuqoriga, oyloqlari suv ostida Noto'g'ri in'eksitya- qilichbozning ta'sirlannagan yuzasiga qo'llaniladi Hatter- otlamani ushlab turishga va uni oxsonadan olib chiqib ketishga mo'ljallangan, jilovsiz jilov, bargaror ishlatiladigan buyum. Tasir qilmagan sirt- qilichbozning tanasining qismlari, hujumlar hisobga olimmaydi To'p yo'q- tennisda zarba, to'p raqib tomoniga uchib, to'rga tegib ketganda "Abadiy partiya"- 1852 yilda Andersen va Dufresne shaxmat o'ynagan Nikajo- aiki-doda qabullar ketma-keligi nogaron-

kempoda nafas olish usuli Etiklar- otlar uchun xavfsizlik poyabzali Sindirish; qutalish; pastga tushirish- o'tkazib yuborilgan zarbadan keyin boksining pozitsiyasi, u jangni 8-9 soniya davom etira olmaydi. Nokaut bilan yiqilmog; ishdan chiqarilgan- o'tkazib yuborilgan zarbadan keyingi boksining pozitsiyasi, u jangni 10 soniya yoki undan ko'proq davom etira olmasa Shaxmat belgisi- o'yin harakatlari yozib olish tizimi nuki-kake- dzyudo bo'yicha ziyofat o'tkazish mun'yaku (nunchuk)- arqon bilan bog'langan tayog' qurollari Anahat- tennis maydonida chuqurlikdan o'hnga yoki chapga tepish "Maymun o'yini"- shaxmat o'yinining nomi, o'yinchilardan biri ikkinchisining harakatlari takrorlasa Erkin olish maydoni- tepada yarim doira bo'lgan trapezoid. Trapetsiyaning asosi-savat ostidagi oxirgi chiziqning olti metrli qismi, tepasi-3 metr 60 sm uzunlikdagi erkin olish chizig'i, trapetsiyaning balandligi 5 m 80 sm, tepasida aylana chizilgan. trapetsiyaning diametri erkin olish chizig'i (). Teskari xoch- tennisda diagonal bilan o'lingan, maydonning chap yarmidan yoki chapdan - o'lingan But- qilichbozlik. Qilich pichog'ining qalinlashgan qirradi Qo'y koratasi- chavandozlik yoki ot sporti bo'yicha krossda to'siqar tizimi, bu o'rab olingan maydonga o'xshaydi. Ikki sakrashda yengish mumkin: qalarning ichida va tashqarisida ozeki- sumo bo'yicha chempion Yagona aks- oldinga siljishda figurali uchish bo'yicha bir yarim burilish sakrash Bir qadam- voleybolda o'q olish va bir vaqtning o'zida ikki yoki uchta hujumchining turli zonalarida sakrash Yog' yog'i- figurali uchish bo'yicha sakrash. Auxer- ot sportida to'siq bo'lib, u ikkita parallel elementdan iborat bo'lib, uchinchi ular orasida joylashgan Olimpiya tizimi- har bir turda mag'lub bo'lganlarni yo'q qilish bilan musobaqalar Omnium- velosipedda ko'p marotaba, shu jumladan bir necha turdagi poygalarda Ulyushgan blok- voleybolda to'g'ri qurilgan yopiq guruh bloki, hujumchi zarbasining eng ehtimolli yo'nalishini qamrab oladi Qilichbozlik qurollari- pichoq, qo'riqchi, tuqichdan tashkil topgan rapierlar, qilichlar, qilichlar o'mae-valzar- "qo'lga olish", dzyudoda qabul Shaxmat Oskar- so'ngi 12 oy ichida eng yaxshi sport va ijodiy natijalarga erishgan shaxmatchi uchun yillik mukofot A'ralish- velosipedda kichik guruh yoki bita chavandozning asosiy yoki bosh

guruhdan ketishi Ochiq chiziq- pilyonlarsiz shaxmat fayli Ochiq boshlanishlar-shaxmat ochildishlarida 1.e4 e5 Ofsayd- futboldagi ofsayd pozitsiyasi Palisade- ot sportida, piket panjarasi ko'inishidagi vertikal to'siq Parallel chiziqdar- tokchalarga mahkamlangan ikkita parallel qutbdan yuqori kenglikdagi to'siq Parkur- ularni engish uchun raqobat maydonida joylashgan to'siqdar to'plami. Sportchi belgilangan marshrut bo'yicha parkurdan o'tishi, belgilangan me'yorni saqlab, minimal xatolarga yo'l qo'yishi kerak O'tish- to'pni shengiga uzatish O'tish- ot sporti bo'yicha chavandozlik oliy maktabining elementi Pat- shaxmat o'yinidagi vaziyat, harakat qilish huquqiga ega bo'lgan odam harakat qila olmaydi, shuning uchun uning qismlari harakatlanish imkoniyatidan mahrum. Peleton- guruhli velosipedchilar poygasida velosipedchilarning asosiy guruhlari Pendal- figurali uchish bo'yicha sakrash Penalti (inglizcha penalti)- futbolda 11 metrlik jarima zarbasi Penta hiylasi- o'yin davomida futbolchi tomonidan kiritilgan beshga gol qalam- Indoneziya va Malayada bir xil kempo Birinchi tezlik- volyeboldagi hujumning bir varianti, unda sozlovchi to'pni uchinchi zonadagi o'yinchiga qisqa pas bilan uzatadi. Kesib o'tish- boksda yaqinlashib kelayotgan zarba, boshqa tarafga moy'illik bilan etkazilgan To'p olib yurish- volyebol tarmog'idan baland bo'lmagan raqib tomonga uchadigan to'p, birinchi zarbadan hujum qilib ochko to'plashga imkon beradi. Davr- xokkey bahsining uchinchi qismi (20 daqiqada) Lombardning oxiri- shaxmat o'yinidagi vaziyat, shohlardan tashqari taxtada faqat pilyonlar bor Lombard- eng zaif shaxmat o'yini Piatfe- ot sporti bo'yicha chavandozlik oliy maktabining elementi Piramida- ot sportida, balandlik bo'yicha ketma-ket joylashgan uchta qutbdan tashkil topgan sakrash uchun balandlikdagi to'siq (qarang). Pirouette- ot sporti bo'yicha chavandozlik oliy maktabining elementi Planer- siljish volyebolda xizmat qiladi, unda to'p past tezlikda beqaror traktoriya bo'yilab uchadi. Pleymekker (ingliz pleymekkeridan)- o'tuvchi, o'yin tashkilotchisi Burilish- ot jabbuqlarining bir qismi, keng kuchli belbog', o'ning tanasini pasidan va ikki tomondan yopib turadi va uning ustida egarni ushlab turadi. Yugurish- figurali uchish bo'yicha harakat, aylana bo'yilab harakatlanish uchun qadam Pozitsion o'yin- shaxmatda o'z pozitsiyalarini

yaqinlashish uchun bo'laklar va pilyodalar harakati Poker- futbol o'yinida bita o'yinchi tomonidan kiritilgan to'rtta gol Yarim bilimani- figurali uchish elementi: xuddi shu qo'li bilan erkin oyoqning konki ushlagichi bo'lgan spiral Kupon- futbolda ofsayd holatida qolayotgan hujumchi Poker- o'yin davomida futbolchi tomonidan kiritilgan to'rtta gol. Yarim ochiq boshlanishlar- shaxmatda. Oqning e4 ga Bieking javobi u yuqutirgan narsadir, lekin e5 emas Uchish- chavandozning egardagi o'rni O'ng taraftagi stend- boksda sportchining jangovar pozitsiyasi, bunda uning o'ng qo'li, elikasi, son va oyog'i tananing chap yarmining o'xshash qismlari oldida turadi. Lombardni o'zgartirish- raqibning 8- darajali pilyonini podshohdan boshqa har qanday buyum bilan almashtirish mumkin To'siqdar- ot sporti inshootlarida ko'rgazmali sakrash va yugurish. Ular tik, kenglik, yuqori kenglik, balandligi 170 sm dan oshmaydi va kengligi 200 sm dan oshmaydi, arigining maksimal kengligi 450 sm. Bosim- to'pni butun maydon bo'yilab jamoaviy tanlash, hujumchilarni xatolarga olib keladigan shoshilinch harakatlarga majburlash uchun zich, faol himoya. Ko'pincha o'yinning so'nggi daqiqalarida yulqazgan jamoa tomonidan ishlatiladi Raqamga tegish- v oddiy hayot "qabul qiling - boring" qoidasi, professionallar terminologiyasida "raqamga tegiladi - raqam o'ynaladi" Prolog-velosipedda ko'p kunlik poygani ochadigan qisqa masofaga (taxminan 4-10 km) alohida start beradigan an'anaviy poyga. Piyoda o'tdi- oldida va yonida raqibning pilyonlari yo'q Besh- xokkeyda - jamoaning ma'lum bir vaqtda o'ynaydigan qismi. Uch hujumchi (qarang) va bir juft himoyachidan iborat. Odaida beshlik bir xil tarkibda bo'ladi. 5 soniya- basketboldagi vaqt o'yinchiga to'pni o'yinga tashlashi va texnik yoki jarima zarbasini buzib o'tishiga imkon berdi Rozi ar-Rozi- shatranjdagi birinchi inoklardan biri, Eron fugarosi randori- dzyudo bo'yicha erkin sparring rapier- uzunligi 110 sm gaacha, vazni 500 g gaacha bo'lgan qilichbozlik qurollari T eskari- tennisdan yozdan boshga urish Raqobat qoidalar- turnir o'tkaziladigan qoidalar O'qish- qora baaxmal yopqali zich materialdan tikilgan uzun ko'ylagi. Koono to'siqlari va trialon musobaqalarida chavandozlarning an'anaviy kiyimlari Remiz- javobni kutish uchun dushman mudofaasi bilan to'qnashuvdan keyin qilichbozlikka hujum qilish Bosh

hakam- futbol hakami (hakam bilan bir xil) rikishi- sumo kurashchisi Rietberger- figurali uchish bo'yicha sakrash Dash Lynx- otining harakati. U navbatma- navbat diagonal oyoqlari bo'ylab yuradi: o'ng old- chap orqa, chap old- o'ng orqa renzoku- waza- "to'plamlar", o'quv mashqlari kempoda Rensi- murabbiy- murabbiy ryu- jang san'ati maktabi Sabr- uzunligi 105 sm gacha, og'irligi 500 grammgacha bo'lgan sport qitichbozlik qurollarini urish va kesish. Salechow- figurali uchish bo'yicha sakrash sappo- kemponing zaif nuqtalarini urish san'ati Shan- tennis devorga tepiladi, shunda to'p devordan oshib ketadi Belanchak- belanchak bilan boksda yon zarba Swiper- futbolda erkin himoyachi Suring- toshning harakatini uzaytiradigan yupqa suvli plyonka hosil qilish uchun muzni kivrcek cho'tka bilan "supurib tashlang" Bog'langan pilyonlar- qo'shni tayllarda joylashgan bir xil rangdagi pilyonlar Bog'lovchi- voleyboldagi o'yin va hujum variantlarini aniqlaydi Bir vaqtning o'zida o'yin sessiyasi- shaxmat o'yini, bitta shaxmatchi bir nechta bilan o'ynaydi Saqlash- darvozabon urgan qiyin to'p Mavsum- barcha rasmiy futbol uchrashuvlari o'tkaziladigan vaqt To'pni o'tnash- tennisda ball, bunda o'yinchi bitta zarba bilan setni yutishi mumkin shiatsu- otish bilan ushlang va kempoda ushlang shime-waza- "qala", jangovar texnika sin-tay- karate bo'yicha chekinish-hujum taktikasi Berger tizimi Buxholz tizimi- shaxmat musobaqasida joylarni aniqlash koeffitsientlari tizimi Koeffitsient tizimi- bir xil ball to'plagan ikki yoki undan ortiq shaxmatchining natijalarini solishtirish usuli shihan- kempo maktabining katta o'qituvchisi, maktab rahbari shiho-nage- aiki-doda "to'rt tomonga" tashlang Otkazib yuborish- kyorling bo'yicha jamoa sardori, bosh strateg Qavs- figurali uchish elementi: harakatlanish qirasi va yo'nalishini o'zgartirib, bir oyog'ingizni yoqing Diliim- tennisda "kesilgan" zarba Ot poygasi- ot sporti turlaridan biri, shu jumladan, to'siqlar va yugurish, hippodromda, shuningdek, chorrahalarda. Qavs- figurali uchish harakati: bir oyog'ingizni yoqing Slalom- to'siqlar bilan ma'lum bir marshrut bo'ylab tezlik bilan harakat qilish, gigant slalom, super-gigant, parallel slalomni ajratish, ko'pincha slalom haqida gapirish tog'chang'i va snoubordni nazarda tutadi. Slayder- kivrirma o'yinchisi uchun citkning silliq tagligi O'zgartirish- xokkeyda o'yin paytida

o'yinchilar almashiriladi, bu har 1-2 daqiqada, ko'pincha o'yinni to'xtatmasdan sodir bo'ladi Aralashiring- tepadagi tennisda hujum, uning yordamida to'p "o'chadi". Snoubord- maxsus uskuna to'g'dan tushish (snoubord) sosin-kama- bir tizmada tayvanchi kempo stendi Sitsiliya mudofaasi-shaxmatda ochilish 1.e2-c4 c7-c5 va juda ko'p sonli o'zgarishlar Bahsi to'p- basketboldagi vaziyat, qarama-qarshi jamoalarning ikkita o'yinchisi bir vaqtning o'zida to'pni ushlab olishadi. Qolaversa, hakam ushlab turilgan to'pni belgilashi mumkin, agar o'yinchining qo'lida bo'lgani uchun u 5 soniya davomida na to'pni tepa oladi va na sherigiga uzatadi. Tutilgan to'pni maydonning eng yaqin doirasidagi sakrashchilar orasidagi sakrash to'pni o'ynaydi Sprint- ushbu sport turida eng qisqa masofaga yugurish (poyga) Velosipedda sprint- qisqa masofaga yugurish (ikkita yoki uchta aylana, 1 km), vaqtni hisobga olmaganida, bunda haydovchining marra chizig'idagi o'rni asosiy rol o'ynaydi. Devor- ko'tgarmali sakrash musobaqalarida, asosan yog'ochdan yasalgan va g'isht yoki tosh kabi bo'yalgan devor shaklidagi baland to'siq Yugurish- ot sportida kross oldindan sakrash To'xtatuvchi- futbolda himoyachi Hujumchi (ingliz zarbasidan, urish yoki ingliz hujumchisi, bo'lg'a)- futboldagi tanikli markaziy hujumchi Stral- boksda to'g'ridan-to'g'ri zarba Qol- kyorlingda tosh olish, bunda raqibning toshi yiqiladi va uning o'rinni tosh egallaydi suvari-vaza- o'tirish holatida jang qilish texnikasi Qadimgi Hindiston mudofaasi- shaxmat debyuti. 1.d2-d4 Kg8- (to 2.e2-c4 g7-g6 3.Nb1-c3 (yoki 3.g2-g3) Bf8-g7 sumo- Yaponiya og'ir vazn toifasidagi kurash suri-asi- kempoga o'tish paytida oyoqlarning siljishi sutemi-vaza- moyil holatidan o'tish Bir harakati jang (ikkita, uch aktli, ko'p aktli)- qitichbozning bitta harakatidan (ikkita, uch, ko'p harakatlardan), shuningdek, dushmaning qarshiligidan iborat seiko-shihan- Kempoda xizmat ko'rsatgan usta sekiwake- sumo bo'yicha mahorat darajasi sen-o-sen- sinxron qarshi zarba sensi- o'qituvchi, usta seoi-nage- dzyudo bo'yicha belbog'dan o'tish sechie-zumo- sumodagi marosim turnirlari shug'yo- kempo bilan shug'ullanish shumatsu dozasi- aiki-dodan "tuzatish harakati" Surlyas- velosipedda velosipedda bir joyda turish bilan ifodalangan poygani o'tkazishning taktik usuli sprint poygalarida qo'llaniladi. xiangpu- qadimgi Xitoyda

bir xil turdagi jang tay sabaki- kempoda manevr qilish texnikasi Tanafus- o'n uchinchi hal qiluvchi o'yin taing- Kemponing birma xilma-xilligi Yarim-o'yinning bir qismi. Futbolda - 45 daqiqa takueuma- kempoda g'isht, taxta, plikalarni sindirish Tandem- ikki kishiilik velosiped, ikki sportchidan iborat jamoa tashin- karate bo'yicha jangovar pozitsiya tao- quan-shudagi rasmiy mashqlar to'plami tai- kempo jangovar pozitsiyasi tachi-waza- tik turgan kurash usullari tale-ken- kempoda mushning vertikal holati tatsujin- kempo ustasi taekvang-do- zamonaviy koreys kempo majmuasi Twizzle- figurali uchish bosqichi, asosan muz raqsidagi ishlatiladi Texnik nokaut- g'alaba bokschiardan biriga aniq ustunlik, raqibning jangni davom ettirishdan bosh tortishi, raqibga etkazilgan zarar, qoidalarni buzganligi uchun raqibning diskvalifikatsiyasi tufayli beriladi. Texnik xato- basketbolida qasddan texnik buzilish yoki o'yinining sportga xos bo'lmagan xatti -harakati. Tee-kyorlingda - "uy" ning markazi (qarang) T-liniyasi- kivrilmada - "uy" markazini kesib o'tuvchi chiziq (qarang) Todes- juft figurali uchish elementi Durang- og'ir atletika bo'yicha mashqlar tomoe-nage- dzyudo bo'yicha otish turi tori mavashi-sumo kurashchisi kamari Topsis- tennisda o'rgaga burilish Tote (frantsuz totalizatori)- I. Poytaxtlarda hisob-kitob mashinasi (dastlab mexanik hisoblagich), unda hisoblash - maxsus kassalar orqali uyushirilgan, sport natijalariga garovlar qabul qilinadigan va totalizator mashinasi tomonidan hisoblangan yutuqlar to'lanadigan pul uchun o'yin. Dono Alphonse haqidagi risola- XIII asrda turli xil kitioblar taxta o'yinlar qiroli Leon farmoni bilan tuzilgan O'tkazish- sportchining pul evaziga bir klubdan boshqasiga o'tkazilishi Transfer oynasi- futbolchilarga bir klubdan boshqasiga o'tishga ruxsat berilgan vaqt Uch ikkinchi zona- basketbolida erkin otish maydonining trapezoid bilan chegaralangan qismi. Belgilash uch soniya zonasining o'lchamlariga kiritilgan Uch soniya- basketbol qoidasi, unga ko'ra, hujumchi raqib jamoaning jarima maydonchasi cheklangan maydonida 3 soniyadan ko'proq tura olmaydi. Savauga hujum qilgan o'yinchi istisno qilinadi O'tiz soniya- basketbol qoidasi, unga ko'ra, hujumchilar to'pni egallagan paytdan boshlab 30 soniya ichida savauga tashlashi kerak. Aks holda, to'p himoyalangan jamoga

uzatiladi. Uchlik- figurali uchish bo'yicha harakat: qovurga va harakat yo'nalishini o'zgartirib, bir oyog'ingizni burang; uchta hujumchi, bir xil tarkibda, xokkeyda o'ynaydi. Odatda xokkey jamoasida to'rtta hujumchi uch egizak bor. Uchta aksel-figurali uchish bo'yicha oldinga siljishda uch yarim inqilobdan sakrash Trot- sekin va qisqa yugurish (qadam uzunligi taxminan 2 metr) tui fa- chuan shudagi oyoq texnikasi Qo'y terisi palosi- figurali uchish bo'yicha sakrash, iktita, uch, to'rtlik Nomzodlar turniri- jahon chempionati bosqichi, turnirda jahon chempioni bilan o'yinga nomzod aniqlanadi te-Okinavadagi qo'l jangi tizimi te-waza- kempoda qo'l texnikasi Olib ketish- burilish paytida kuchli tosh otish, uning maqsadi "uydan" boshqa bironing toshini yiqitishdir (qarang). Olib tashlashning uch turi mavjud: aniq, aniq va tepish. O'rgaga bosing- allaqachon turgan toshni ma'lum bir nuqtaga siljilish kerak bo'lgan otish tenkan- "burilish", alki-do ziyofai zo'ravon- alki-doda "osmon va er" ni tashlash Og'ir raqamlar- shaxmat malikasida va qalamkashda tortish-otosi- dzyudo bo'yicha otish turi tiao yao- chuan-shudagi sakrash texnikasi yeydi- dzyudo va dzyuduzda jangovar mushlar jilov- ot haydash uchun mo'ljallangan ot uskunalari va jabduqlar qismi In'ektsiya- qilichbozlik paytida, piehooq uchining dushman nishon yuzasiga ma'lum bir kuch bilan tegisini, elektr fiksatoy yordamida Qasddan qoidabuzarlik- basketbolida, o'yinchi tomonidan qasddan qoidalarni buzish Lavozimni soddalashtirish- shaxmat. muddat: o'yindagi bo'lak va piyonlarni almashtirish orqali kamaytirish Jabduqlar- jabduqlar, o'ning tortilishini aravaga ko'chirish moslamasi WUXI- Xalqaro velosipedchilar uyushmasi (Union Cycliste Internationale - UCI). 1900 yilda tashkil etilgan. uchimala- dzyudo bo'yicha qabul voy- Xitoyda klassik jang san'atlari majmuasi Xaqudashumoning qadimiy nomi hammi hantachi-waza- o'tirgan joyidan turib turganga qarshi kurash usullari xane-makikomi- dzyudo bo'yicha qabul Qayta tiklash alki-do va kurashning boshqa turlarida "dunyoning sakkiz tomoniga" harakati Kanca- boksda qisqa yon zarba Qirolicha oxiri- shaxmat. muddat Ixatda qirollardan tashqari fuqat malika va piyonlar qolganda Qirolicha gambiti- shaxmatda ochilishlar, qachonki Oq darhol d5 markaziy piyoniga hujum qilsa. Harakatlardan boshlanadi

1.d2-d4 d7-d5 2.e2-c4 Qabul qilingan qirolicha gambitini, rad etilgan qirolicha gambitini, Albining kontr-gambitini, slavyan mudofiasini ajratng. Malika- eng kuchli shaxmat bo'lagi (malika) Qilichbozlik- jangovar sport qurollari bilan yakka kurash Qiziqish- ochilishda shaxmat episkopining yonboshi FIDE- Xalqaro shaxmat federatsiyasi Filidor F.A.- 18 -asrning ikkinchi yarmidagi eng kuchli shaxmatchi Tugatish chizig'i-avto-to-velosiped poygalarida, qanov qismining kengligi, pardozlash tokechalari bilan cheklangan. Belgilash katakchasi- figurali uchish elementi: erkin oyq ko'ndalang bo'lakka teskari ko'tariladi va shu erda shu nom bilan ushlanadi. O'lkazish- figurali uchish bo'yicha sakrash Xato- sport o'yinida qoidalarini buzish Nogironlik- o'yinchilardan biri boshqasiga bergan ustunlik Oldinga (inglizcha oldinga)- hujumchi Peshona- tennisda ochiq racketka bilan o'ng qo'l Friz- kvirlnada - sahnalashtiruvchi tosh. To'g'ridan -to'g'ri allaqachon turgan tosh olaida joylashtirilgan Etkin uslub- chang'i sportning bir turi, uning dasturiga tosh akrobatika, chang'i baleti, mo'g'ul kiradi (qarang) Soxta- volyebol'dagi o'yin strategiyasi, o'yinchilar o'z harakatlarini oxirgi lahzada o'zgartirish uchun bir yo'nalishda harakat qilganda. Ujarning maqsadi - boshqa jamoaning hujumkor futbolchisidan ustun kelish Yarim himoyachi- futbol'dagi yarim himoyachi Yarim quvur-qori inituzom Hammer- volyebol'da zarba, shundan so'ng to'p keskin pastga uchadi Herdeli-uzunligi 250 m, balandligi 100-110 sm bo'lgan ol sportidagi to'siqlar har 250-300 metrda o'rnatiladi. Xetrik- bita o'yinda bita futbolchi tomonidan kiritilgan uchta gol Cho'chqa chizig'i- kvirma chizig'i, unga qadar sayohatchi toshni qo'yib yuborishi kerak Xokkey- muz ustida, parketda o'ynash. Uning ma'nosi - to'pni haydash yoki tayq bilan raqib darvozasiga to'p surish. Xoxoven turnirlari- qarang Wijk aan Zee Kanca- boksda qisqa yon zarba Vaqt muammosi- shaxmat, shashka harakatlari haqida o'ylashga vaqt yo'qligi Markaz o'yinchisi- basketbol'da raqiblar savai yaqinidagi hujumda joylashgan jamoadagi o'yinchilardan biri. Odadta jamoadagi eng baland o'yinchi. jia- matum bir usa nomi bilan bog'liq kempo maktabi "Civinis Bononi"- stol o'yinlari, shu jumladan shaxmat haqida o'ra ashtar risolasi qin-na- og'riqli qo'l ushlagichlari yordamida kurash turi Zugzvan- shaxmat

o'yinidagi pozitsiya, unda har qanday harakat foydasiz bo'ladi tsuki-komi-dzyudo bo'yicha zarba quan- mushu, shuningdek, kempoda maktab yoki uslubning belgilanishi quan-shu (kit)- mushlatish san'ati chuan fa-qo'l jangi san'atidagi bilimlar tizimi Chatrang Namak- "Shaxmat kitobi", shaxmat tarixiga oid dastlabki yozma mamba (Hindiston) Chaturanga- shaxmatning zamondoshi qadimgi hind o'yini bizing davrimizning birinchi asrlarida paydo bo'lgan Tovug qanoti- volyebol'da keyin to'pni qabul qilish kuchli zarba turli qismlar qo'llar Choctaw- ikkala oyq yordamida figurali uchish Sharlotta- figurali uchish elementi: tanani qo'llab -quvvatlovchi oyog'iga parallel ravishda vertikal holatga o'tkazadigan va bo'sh oyog'ini to'liq bo'lakka ko'taradigan spiral. Chasse- figurali uchish bo'yicha qadam Shaxmat festivali- ustalarining yirik turniri, ommaviy turnir, shaxmat o'yinlarini o'z ichiga oladi Shaxmat- qadimgi stol o'yini Shatrang-64 kvadrati taxtada shaxmat o'yini, bizing eramizning 4-5 asrlarida Osiyoda paydo bo'lgan Shatrani- arabcha shatranga nomi shixiong (kit)- Chuan Shu maktabining an'alarini saqlovchi Shifu (kit)- Quan Shu ustoz, usta Qilich- uzunligi 110 sm dan oshmaydigan, vazni 770 grammagacha bo'lgan sport qilichbozligida tortishish qurollari. fa ko'rsating- chuan shu qo'l texnikasi Oyoqlarning bo'linishi- figurali uchish bo'yicha sakrash Barbel- og'ir atletika bo'yicha sport anjomlari: vazni 20 kg, uzunligi 2,2 m, diametri 2,5 sm. Jarima maydoni- darvoza oldidagi maydon, uning ichida futbol darvozaboniga qo'llari bilan o'ynashga ruxsat berilgan Penalti zarbasi- basketbol'da texnik yoki shaxsiy xato uchun jarima. Saytda belgilangan nuqtadan bajarilgan Ace- tennis bilan shug'ullanish, ya'ni ochko olish, xizmat qilishdan darhol volyebol'da ochko olish Elektroflkser- qilichbozlikdagi zarbalar va zarbalarini mahkamlash apparati Oxiri- kyorling o'yinining bir qismi, bita o'yin. Hammasi bo'lib 16 ta tosh bo'shatilganda tugaydi. O'z toshlarini uyning makaziga yaqinroq qo'ygan jamoa g'alaba qozonadi Yakuniy o'yin- shaxmat o'yinining oxiri Etude (shaxmatda)- harakatlarning sonini ko'rsatmasdan, topshiriqni bajarishga tomonlardan biri taklif qilingan pozitsiya yubi-jutsu- barmoqlaringiz bilan zaif nuqtalarga urish san'ati U yoki bu darajada sport mavzusini qamrab oladi. Ammo

men bu mavzuni batafsil o'rganib chiqqach, men ko'p qirralarga bo'lingan sport lug'atining keng maydonini payqamadm. O'ylab ko'ring, sport bizning "jismoniy" havaskorlarimiz bo'lmasa ham, hayotimizda qanchalik kuchli ildiz oigan. Haqiqiy hayotdan misol - siz futbol translyatsiyasini ko'rayapsiz, u erda sharhlovchi faqat o'yin natijasi haqida gapiradi. Tabiiyki, bu holda, siz faqat futbol lug'ati bilan boyitilasiz, qayerda vaqt endi vaqt sifatida tarjima qilinmaydi va maqsad maqsad bo'lmaydi. Bu ingliz tiliga o'xshaydi, siz ACE -da ona tilida so'zlashadigan odam siz, u erda siz butunlay ingliz tili muhitiga tushib qolasiz. Qancha turli xil o'yinlar bor, ular ham so'z boyligida o'ziga xosdir. Keling, kartalar, shaxmat, shashka olaylikmi? Biz rus tilida biladigan kombinasional ayitishga arzimaydi, allaqachon ingliz tilidagi murakkab iboralar. Bularning barchasi meni sport mavzusi haqida o'ylashga va uni batafsil o'rganishga, shuningdek javonlarga qo'yishga majbur qildi. Men sayida mavjud bo'lgan tanlov o'ziga xosligini yo'qotdi deb aytmayapman, shunchaki foydali sport so'zlarini tuzmoqchiman. Men deyarli unutmam, davomi bor ... Ingliz tilidagi sport lug'atlari ro'yxati tarjimai bilan: ko'krak urish- brass usulida suzish (Olimpiya suzish uslubi) toifa- sport toifasi chempion- chempion; birinchi sovrin, birinchi o'rin sohibi echinish xonasi- echinish xonasi murabbiylik- tayyorlamog' emaklash- suzish (suzish uslubi) chashka- chashka velosiped yo'li- velosiped yo'li mag'lubiyat- mag'lubiyat diskvalifikatsiya- diskvalifikatsiya; huquqini rad etish chizilgan o'yin- chizish final- final tugatish- tugatish oldinga- hujum himoyachi- himoyachi (futbol) o'yin- o'yin, ziyofat, o'yin, o'yin maqsad- maqsad kichik- kichik mushukcha- aldash (qimor) nokaut bilan yiqitmoq; ishdan chiqarilgan- nokaut bilan yiqitmoq; ishdan chiqarilgan etakchi- rahbar Olimpiada- Olimpiada, Olimpiya o'yinlari Olimpiada- Olimpiada tashqariga- tashqariga jazo- penalti nuqta- nuqta basseyn- basseyn sovrindor- sovrindor; laureat poyga- kilometr poygalar- poyga rekord- rekord rekordchi- rekordchi, rekordchi Hisob- gol urish (o'yinda) stadion- stadion lenta- marra chizig'idagi lenta taqish- teng hisob, durang vaqt- vaqt g'alaba- g'alaba g'olib- g'olib; birinchi sovrin egasi Transkripsiya bilan ingliz tiliga tegishi so'zlar ko'krak urish EBresistrok ko'krak suzish (Olimpiya suzish uslubi)

toifa 'K'atgeri sport toifasi chempion 'f'xampjen chempion; birinchi sovrin, birinchi o'rin sohibi echinish xonasi 'K'leokrom kiyinish xonasi murabbiylik 'K'eejfin tuyyorlamog' emaklash krul sudralib yurish (suzish uslubi) chashka kap chashka velosiped yo'li Saqlang velosiped yo'li mag'lubiyat aniq mag'lubiyat diskvalifikatsiya dis'kwolifi'kejen diskvalifikatsiya; huquqini rad etish chizilgan o'yin dr. gem chizmoq final zo'r final tugatish 'F'muf tugatish oldinga 'Fuwardz hujum himoyachi 'F'olbæk himoyachi (futbol) o'yin gem o'yin, partiya, o'yin, o'yin maqsad keling Maqsad kichik 'U'nja kichik mushukcha 'K'iti aldash (qimor) nokaut bilan yiqitmoq; ishdan chiqarilgan 'Nokka nokaut bilan yiqitmoq; ishdan chiqarilgan etakchi 'Li'da etakchi Olimpiada alo'impiæd Olimpiada, Olimpiya o'yinlari Olimpiada alo'impen Olimpiada tashqariga aut tashqariga jazo 'Penli jazo nuqta point nuqta basseyn pul basseyn sovrindor 'TPraz, wina sovrindor; laureat poyga re yurgan masofa poygalar 'Reisiz poyga rekord 'Reko'd rekord rekordchi 'Reko'd 'aolda rekordchi, rekordchi Hisob sk: gol urish (o'yinda) stadion 'Stejdjam stadion lenta tep lenta taqish tar teng hisob, durang vaqt taom yarim g'alaba.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alekseeva I.S. Tarjimonning kasbiy tayyorgarligi: Qo'llanma Tarjimonlar va o'quvchilar uchun tarjima va tarjima bo'yicha: darslik. - Sankt-Peterburg: Soyuz prospekti, 2008. - 288 b.
2. Barxudarov L.S. Til va tarjima (Tarjimonning umumiy va xususiy nazariyasi masalalari). M.: "Halgaro munosabat", 1975. - 240 b.
3. Borisova L.I. Inglizcha-ruscha ilmiy-texnikaviy tarjimonning leksik xususiyatlari: tarjima nazariyasi va amaliyoti: darslik. - M.: nvi - tezaurus, 2005. - 215 b.
4. Brandes M.P., Provotorov V.I. Tarjimaga cha matn tahlili (chet tillari institutlari va fakultetlari uchun): Darslik. - 3-nashr, stereotip. - M.: nvi - tezaurus, 2001. - 224 b.
5. Tarjima nazariyasiga kirish. O'quv yordami. /AVT-Stat. Avksentievskeya M.V. - Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg IVESEP, 2008. - S. 32-34

13. GEOGRAFIK NOMLAR VA TOPONIMLAR TARJIMASI

Geografik nomlar geografik kartalar va planlarning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu bilan birgalikda talay toponimlar qonuniy hujjatlarda hukumat qarorlarida mamuriy boshqaruv organlari faoliyatida, transport aloqa ishlarida xilma-xil ma'lumotnomalarda ilmiy talimiy, axborot va boshqa nashrlarda ko'plab uchrab turadi. Geografik nomlarni nuqsonsiz to'g'ri yozish, inson umumiyligi ilmiy savodxonligining uzviy bir qismidir.

Geografik nom - toponim ham soz, lekin biron obektni ifodalaydigan atqli ot. O'zbekiston hududida barcha geografik nomlar o'zbek tili imlosining amaldagi qoidalariga asosida yoziladi. Quyidagi geografik nomlarni qoshib yoki ajratib yozish geografik nomlar tarkibiy qismlarini bosh harflar yoki kichik harflar bilan yozish otlar sonlar va geografik nomlarning yozilish qoidalarini keltirilgan geografik nomlarni yozishda xilma-xillikka yo'l qo'ymaslik, ularni yozishniqatitilashirish yanii standartlashirishga yordam beradigan rasmiy hujjaddir. Bu qoidalar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi geodeziya va kartografiya va davlat kadastiri boshqarmasi tomonidan 2004-yilda tasdiqlangan bu qoidalar geografik nomlar doktori Suyun Qorayev tomonidan tuzilgan bo'lib, geoinformatika va kadastir milliy markazi toponimika laboratoriyasida S. Qorayev tomonidan tuzilib tayyorlangan (Taqrizchilar geografik fanlar nomzodi dots. P. Gulomov va filologiya fanlar nomzodi T. Ernazarov). ADABIYOTLAR TAILLILI VA METODOLOGIYA Geografik nomlar yozilishining asosiy qoidalarini - O'zbek tilida ikki va undan ortiq sozlardan turdosh otlardan qoshma (murakkab) geografik nomlar qoshilib yoziladi.

□ Ot + ot - Qorovulbozor Qumqorgon Qiziltepa Qoqon qishloq; Sifat + ot; yomon jar Kattaqishloq Uzunsay, Egrisuv, □ Son+Ot; Beshbuloq, Xushrabod, Qoshkoprik, Mingchuqur, Oltariq, □ Ot + Fel; Qo'yqirilgan qala, Usta oldi, Uloq oynar. Birinchi tarkibiy qismi sifatidan ikkinchi tarkibiy qismi geografik terminlardan iborat bo'lganda: □ Balandmocht, Balandchayla, Oqqorgon, Oqtepa, Kokbuloq, Birinchi tarkibiy qismi sonidan, ikkinchi tarkibiy qismi geografik terminidan iborat bo'lganda: □ Beshariq, Yo'lgi'z bog, Yakkasary, Yakkatol, Qoshol. Birinchi tarkibiy qismi

tartib sonidan, ikkinchi tarkibiy qismi geografik terminidan iborat bo'lganda: Onikkinchi qishloq (Guzorda) geografik nomlar qoshib yoziladi. O'zbek tilida ikki va undan ortiq sozlardan iborat qoshma geografik nomlar qoshib yoziladi. □ Ot+ot: birinchi tarkibiy qismi kishi ismi familiyasidan ikkinchi tarkibiy qismi geografik terminidan iborat bo'lganda: Haqqulobod, Ismoiltepa, Fayoztepa, Rahimobod □ Ot+ot: bitinchi tarkibiy qismi etnonimlardan, ikkinchi tarkibiy qismi geografik terminidan iborat bo'lganda: Naymansary, Qipchoqsary, Qozoqqishloq, Tojikqishloq □ Ot+ot: har ikkala qismini ham geografik ijtimoiy - iqtisodiy terminlardan iborat bo'lganda: Qoravulbozor, Tegimonoshi, Qumquduq, □ Sifat +ot: Birinchi tarkibiy qismi sifatidan ikkinchi tarkibiy qismi geografik terminidan - Balandravot, Oqrabot, Qiziljar, Sarisuv, □ Son+ot: birinchi tarkibiy qismi sonidan ikkinchi tarkibiy qismi geografik terminidan iborat bo'lganda: Mingchinor, Yakkasary, Qoshnovuz, Uchquduq, Qirququloch. Ikkinchi tarkibiy qismi osimlik yoki hayvon nomidan iborat bo'lganda: Qoshol, Beshyogoch, Qoshchinor, Mingorin, Mingchinor. Ayrim (alohida) yoziladi Geografik nomlar oldida qandaydir sifat kelganda □ Kata Oqtepa, Kata Qorabog, Kata Oqqorgon □ Kichik Aravon, Kichik Toshloq, Past Chimqorgon □ Paski Oyoqchi, Paski Qorabog, Past Qorabot, Qoyi Xojabod □ Eski Xaqulobod, Eski Beshariq □ Etak Saroy, Etak Qoramazor □ Orta Shorchu, Orta Beshkent □ Yangi Naynova, Yangi Nishon, Yangi Mirishkor □ Yuqori Olot, Yuqori Pastdargam Kishilarning ismi - familiyasidan taxalluslaridan iborat geografik nomlar alohida yoziladi. □ Parda Tursun kochasi, A. navoiy mahallasi Habib Abdulayev maydoni, Sharof Rashidov tumani, Amur Temur xiyoboni, General Uzoqov kochasi, Buyuk ipak yoli bekat, O'zbekistonning besh yilligiga dohasi, istiqloqlining on yilligiga shaharchasi Qo'shirmoq ichiga olinadigan nomlar zavod-fabrikalar, hissadorlik jamiyatlari, shirkat xojaliklari, korxonalar va firmalarning nomlari, shahar qishloq nomidan olingan bolsa qoshirmoqqa olinadi.

□ "Malina" fermasi "Sharq" tikuvchilik hissadorlik jamiyati "Kitob" agrofermasi "Rustam" litseyi. Geografik obektlarning matbuot organlarining nomlari bilan atalgan toponimlar karta va joy-planda qoshirmoqsiz yoziladi. □ Movorunnahr

kochasi, O'zbekiston ovozi gazetasi kochasi, O'zbekiston sharchasi, Yangiqorgon mahallasi, Qorlubbogon mahallasi, Gulshan mahallasi. Geografik nomlar tarkibiga kirgan tartib sonlar nomning oldidga birinchi orinda soz bilan yoziladi. □ birinchi Beshqayragoch kochasi, Sakizinci Mart qorgonchasi, Geografik obekning turini bildirgan sozlar geografik terminlar hisoblanadi. □ kol, chol, tog, adir, ariq, orol, quduq, muzlik, botqoqlik, soy, qirg'oq, sharshara, qir, adir kanali, tekislik, daryo qishloq, shahar. Geografik terminlar turdosh otlar bolganidan geografik nomdan keyin kichik harflar bilan alohida yoziladi.

NATIIA

Geografik terminlar toponimlar tarkibiga kirganda qoshib yoziladi va shu geografik nomlardan keyin yana takrorlanishi mumkin. □ Qorator tog'i, Kohitang tog'lari, Oqtapa tepaligi, Sirdaryo daryosi, Issiqkol koli, xariatalarda alohida punktlarning nomlari yonida ularning turlarini bildiradigan sozlar yozilmaydi. Ozbek toponimlarida geografik terminlar har doim geografik nomidan keyin yoziladi; □ Nurota to'lari, Kata Fargona kanali, Qarshi bosh kanali, Oqquduq qudugi. O'zbekiston toponimlarida kop uchraydi, ular odatda ikki xil boladi. Tabiiy geografiyaga oid terminlar. Ijtimoiy iqtisodiy geografiyaga oid terminlar. Bu xil terminlar guruhini yana ikkiga bolish mumkin. Ilmiy asarlarda darsliklarda faol ishlatiladigan geografik terminlar: □ adir, ariq, arna, boyin daryo, dasht, davon, yoyilma, jar, zovur, kechuv, karst, kol, nahr, sardoba, sel, soy, supa, botiq, taqir, tepa, tumshuq, toqay, sharshara, choqqi, ozan, qayr Ilmiy adabiyotga kirilmagan lekin xalq shevalarida ishlatiladigan yoki joy nomlari bor geografik terminlar bunday terminlar ilmiy terminologiyani boyitish manbai hisoblanadi. □ aqba, badog, duoba, sagonoq, kol, tal kabi mahalliy geografik obektlarning nomlari tarkibida uchraydi. Janubiy tomonga qaraganda yon bagir termin bilan o'fob roy deyiladi. Bunday yon bagir bazi regionlarda kungay, Kunash, Kuas, O'fob chuvoq, shuvoq, deysihadi. Geografik terminlar joy nomlari tarkibida ikkinchi orinda keladi va qoshib yoziladi. □ Ayridosh, Beshariq, Oqbuloq, Qoradaryo, Yetimov, Shirinquduq, Mirzacho'l,

Kattaloqay. Geografik terminlar toponimning old tomonida ham kelishi mumkin. □ Jarqorgon, Bandixon, Chobayr, Toshaxor. Geografik terminlar shaklida ham oz holicha mustaqil toponimlar shaklida ham uchraydi. □ Aqba, band, gaza, Guzor, jar, Zax, nav, Orol, rig, chin, chashma, chorbog, va boshqalar. Har doim ham geografik obekti turini bildirvermaydi. Buning sababi shuki bir obekning nomi ikki yoki bir necha obekti nomiga aylanishi mumkin. □ Sirdaryo degan shahar stansiya viloyat bolishi mumkin. Shuningdek: □ Beshariq, Oqsuv, Qorator, Tuyayaylov, Uchquduq, aholi punktlari va boshqa obektlar bolishi ham mumkin. Bunday hollarda har qanday toponimdan keyin obekti nomi yozibn qoyiladi. □ Oqlosh kurorti, Qorgontepa shahri. Geografik nomlar tarkibidagi terminlar jonli til sozlaridan iborat bolishi mumkin. Yani terminlar umumiy qabul qilingan terminlardan farq qilib, faqatgina shevalarda qollanib kelishi mumkin. Bunday holda jonli til terminlari adabiy til terminlari ishlatilmaydi. Jonli til terminlari saqlab kelinadi. Terminlar turli joylarda turlicha talaffuz qilishi mumkin. Jonli til sozlaridan iborat terminlarning talaffuz shakli joy nomlarida saqlanib qoladi. Bu bilan tarixiyilgimiz soz boyilgimiz asrab qolinadi. Geografik nomlar yozilishida defiz- birinchi tarkibiy qismi ot yoki sifadan ikkinchi komponenti atocqli otdan iborat bolgan toponimlarda ishlatilib, har ikkala komponenti ham katta harf bilan yoziladi. □ Chigatoy-Oqtapa, Dasht- Azlartepa, Pistakend, Chobog- Boygondi. Bazi qishloq qishloq sozlaridan iborat toponimlar orasiga defiz qoyilib, ikkinchi tarkibiy qismi ikkinchi harf bilan yoziladi. □ Ishchi dehqon, Oppon -soppo, shirin-shirin. Birinchi tarkibiy qismi fe"l ikkinchi tarkibiy qismi toponim bolgan geografik nomlar defiz orqali yoziladi. □ Qolgan - Sir, Qolgan - Chirchiq - ilk va -liq afekslari bilan keladigan toponimlar. Yer mulk egasi ma"nosidagi joy nomlari tarkibidagi ilk yozilsa, boylar yashaydigan aholi manzili liq shaklida yoziladi. Ish faoliyati manosidagi "xojalik" sozi bilan "Xojalar" yashaydigan mahalla manosida toponim -liq talaffiz qilinadi va yoziladi. Suv oqadigan vodiy manosidagi toponim "Soylik" termini bilan, soyi kop manosidagi qishloq soylik deb talaffuz qilinadi va yoziladi. -liq affiksi koproq shahar qishloqlar tarkibida aholi punkti xalqining qayridan gaysi urug qabildan ekanligini bildiradi. "Chimboylik"

Chimboy urugi yashaydigan qishloq, "Jonboyliq" Jonboy urugi vakllari yashaydigan qishloq Oqqurgonlik "Oqqurgondan chiqqan kishilar qishlog'i", Quqonlik - "Quqondan chiqqan kishilar yashaydi qishloq". Tarjima nomlar - geografik obektning joylashgan orni, boshqa ob'ektlarga nisbatan aniq jihatini ifodalaydigan, nomdan ajratib yoziladigan toponimlardir. Janubiy Osiyo, Shimoliy Amerika, ammo toponimning sifatini, xususiyatini ifodalaydigan qoshma sozdan tarkibli bolganda tarjima qilmaydi. □ Grenlandiya-Yashil yer, Shpisbergen-Nyza tog, Buenos-Ayris yaxshi havo va hokaza mazmunda keladi. Demak geografik obektning mazmuniga singdirilgan sozlar tarjima qilmay asl holida yoziladi.

MUHOAKAMA

Toponimika, umuman tilshunoslikda transkripsiya tushunchasi bor. Nutq tovushlarining barcha xususiyatlarini ozuvda ifodalash bolgan shartli turi, maxsus belgilar osialar sozdagi asosiy fonema - ozbek negiz mano va tovush berilishi osiqqa tillar - shu nom talgan tilning grammatik xususiyatlarini saqlab qolgan holda nomning ozbek yoki boshqa tillarda ifodalanishi. Qirgiz tilda tog-too, suv-suu eb talaffuz etiladi. Nom tarkibidagi bunday sozlar shu holatda beriladi. Geografik nomlar transkripsiyasi toponimika ilmining alohida bolini, chunki xaritalaridagi geografik nomlarning yozilishi boshqa tillarda, masalan ozbek tilda berilayotganda nomning manosi, qoshimchalari, talaffuzi mano beradigan darajada ozgarib ketmasligi kerak. Ananaviy tarjima qilib kelingan nomlarga: □ Olik dengiz, Janubiy Afrika Respublikasi, Igburni, shamoliy orollar, Marjon dengizi, O'rtta Yer dengizi, Shimoliy dengiz, Olovli Yer orollari, Markaziy Afrika Respublikasi, Shimoliy Muz okeani. Ayni vaqtda-poleneziya, -kop orollar, melaneziya-qora orollar, mikroneziya-kichik orollar, galopogaz-toshbaga orollari, krivoy Rog-egri shoh, Terskay Olatog-teskari olatog, Xokaydo - shimoliy orol, Xuanxe - Sariq daryo, ShvalvaldQora ormon, Eri ko'llind qabilasi nomi- Mushuk, EridcyaQizil e'beya oroli, qadimgi yunonha yaxshi yashash-yei-axshi, Koknor koli - moglichea kok kol, Lakkadv orollari nomi, Sanskrit tilida - laksh-yuz min, dvepa-orollar, - yuz ming

orollar, Mesopotamiya-daryolar oraligi, isisipi - Amerika hindi, Kri va Chipavayev Amerika qabilalari tilida, Missi - katta, sipi-daryo, Mitchiga koli nomi ham Chipavaya qabilalari tilidan - Katta kol, Yamayka - buloqli orol, aman - nemis tilda - ya - yer, mal- oxoiri va boshqalar tarjima qilmaydi. Kalka - tarjima nomlarni bilish ham geografik talimda muhim masala. Shimoliy okeani, Olovli Yer orollari, Yashil burun orollari, BAA lari kabi nomlar tarjimada - aynan mazmunan tarjima qilib beriladi. □ Yaponiya - Nippon - Ni-quyosh, pon- mamlakat, yani quyosh chiqadigan mamlakat, Vensuela - kichkina Vensuela, olan - ude - Ude daryosidagi qizil shahar Koloroda - Boyalgan daryo, Rio-Negru - Qora daryo, va boshqa shunga oxshashlar kalkaga tortilmaydi, demak tarjima qilmaydi. Toponimikada eng nozik masalalardan biri, ananaviy nomlar bolib, bunday nomlarni shu davlat aholisi bilmaydi. Shuningdek Albaniya - oz xalqida Shikiperiya, Germaniya - Doyechland Finlandiya - Suomi, Parij - Pari, Vena - Ven, Oltinshoh buxtasi - xalich, shaxzoda orolari - Qushladalar, ShipetberginSavalbar va hakoza. Geograf bu ananaviy nomlarni bilishi kerak. Metomarfara nomlar boshqa tillardagi nomlardan sozlar. Metafora atamalar oxshatib hayvon osimlik odamga oxshatilgan sozlardan yasalgan toponimlar - Odantosh Arratosh, Quyutosh metafora yunoncha oxshatish, adabiyotda soz yoki iborani oxshatishga asoslangan kochima ma'noda ishlatish. Majoziy yoki istora ham deyiladi. Istora-arabcha qarz olish -jonli til va badiy adabiyotda keng qollaniladigan tasvir vositasi -ol yurak, polat itroda. Jonli tildan olingan geografik nomlar -Turki yada Tavr togi-bugaga oxshagani uchun, Alp'dagi Yungfrau - kelinchakdek jazibali, Turkmanistondagi Bodgiz -yoqimli shamo (Bodxayir - Mahmud ibn Vali, Baxr al -asror asari Tojikistondagi Bartang -tor dara, Ozbekistondagi Targapchigoy-tor dara gapchigay qadimiy turkiy soz - qopga oxshash) Patagoniya-uzun oyog, jun oyog -Magellan hamrohlari mahalliy hindlar daroz-uzun oyog'lariga jun oraganlarni ko'rgan uchun shunday atagan. Metafora atama va nomlar tarjima qilmaydi, birgalikda talaffuzi qanday bolisa shunday.

XULOSA

Mahalliy milliy atama - adir, soz, qoq va boshqalar haqida fikr yuritdik. Ulardan yasalgan toponimlar - sozagan - (asli soz olingan) ishloq, tangi xaram (Dehqonobodning avvalgi nomi) Kohiang tog'i, Gallaorol va boshqalar Metaforaga misol bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shomurodova Shahnoza Gayratovna Chimyon-Chorvoq dam olish zonasi bilan qoplangan Tyanshan tog'laridagi tabiiy ko'llar // Evropa ilmiy sharti. 2018. №9-10-
2. Shernayev, A. O. (2020). GEOGRAFIYA DARSLARINI O'QITISHDA ATLAS VA XARITALAR BILAN ISHLASH TEXNOLOGIYALARI. Academic research in educational sciences, (4), 657-662.
3. Ражабов, Ф. Лобар Джураева, & Асрор Махмадалиев (2020). УЗБЕКИСТОН ФЕРМЕР ХУЖАЛИКЛАРИ: РИВОЖЛАНИШИ, ИХТИСОСЛАШУВИ, ГЕОГРАФИЯСИ. Academic research in educational sciences, (3), 674-686.
4. Jurayeva, L. V., & Yesinbetova, G. A. (2020). NOZOOГEOГPAФИK BAZIYATNI YAXSHILASHNING ITIMOY-IQTISODIY VA EKOLOGIK MUAMMOLARNI O'RGANISH PRINSIPLARI. Academic research in educational sciences, (4), 630-638.
5. Джумабаева, С. К. (2020). ГЕОГРАФИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА НОАНЪАНАВИЙ МЕТОДЛАРНИНГ ЎРНИ ВА АХАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, (4), 663-671.
6. Oybek Uralovich Abdimurolov (2020). TABIIY GEOGRAFIYA DARSLARINI MUSTAQIL O'RGANISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING IMKONIYATLARI. Academic research in educational sciences, (3), 1306-1312.

14. MADANIYATGA OID SO'ZLAR TARJIMASI VA TASNIFI

Barchamizga ma'lumki, tarjima o'ta nozik jarayon bo'lib, bunda tarjimon bor mahoratini ishga solib uni qayta yaratish ushida tinimsiz samarali izlanishlar olib borishi talab etiladi. Uning dolzarbligi shundaki, kitobxon uchun notanish bo'lgan asar albatta tarjimon orqali yetib keladi va bu asardan ma'naviy ozuqa olishda yoki umumiy tasavvurga ega bo'lishda qayta yaratilgan asarning asliga muqobiligi juda muhimdir. Shu o'rinda A.Mominova bu haqida shunday fikr bildiradi: "Tarjima bilan shug'ullanuvchi shaxs, ya'ni tarjimon ikki til, ikki millat o'rtasidagi ko'prikdir, uning tarjima qilish qobiliyati orqali xalqning, millatning eng nozik qirralari aks etiriladi" [Mominova, 2016].

Darhaqiqat, butun bir xalqning madaniyati, turmush tarzi, an'analari va dunyoqarashi albatta uning tilida namoyon boladi. Shuning uchun ham bu jihatdan tarjimon zimmasida turgan mas'uliyat juda katta. Ayniqsa muayyan xalq tiliga mansub bo'lgan milliy so'zlarni ya'ni xos so'zlarni tarjima qilishda tarjimonning yondashuvi alohida e'tiborga molikdir. Chunki tarjimon asarni qanday ko'z bilan ko'rsa o'quvchi ham shundayligicha qabul qiladi, xulosa chiqaradi. Ma'lumki, badiiy tarjimada milliy kolorit tushunchasi bizga noma'lum bo'lgan xalqning urf-odatlari, hayot tarzi, umumiy olganda, milliy xususiyatlari tushuniladi. Shunday ekan, milliy koloritni saqlagan holda eng maqbul usullardan to'g'ri foydalanib tarjima qila olgan tarjimonni shak-shubhasiz o'z kasbining ustasi deyish mumkin. Misol uchun, o'zbek tilida uchragan so'zlar va tushunchalar boshqa tillarda bo'lmastligi yoki mazmun, shakl, hajm jihatidan farq qilishi mumkin. Lekin aynan milliyligimizni ifoda etadigan vositalar ham shulardan ekanligini hisobga olgan holda madaniyatimizning o'ziga xos qirralarini o'quvchiga yetkazib berishda uning tarjima muammolari barchamizning oldimizda ko'ndalang turibdi. Xos so'zlarni tarjima qilishda quyidagi usullardan barchali foydalanishimiz mumkin. E.Ochilov bunday usullardan 3 ta, F.Bakiyev esa 5 tasi misolida har bir usulning yutuq va kamchiliklarini yoritib bergan. Bular: 1) transliteratsiya yoki transkripsiya qilish, 2)

sarlavha osti izohlari va tushuntirish, 3) kalkalash, 4) analogiya (o'xshash so'zlar bilan tarjima qilish), 5) tasviri tarjimalar.

1. Transliteratsiya – bu usul Asliyat tilidagi so'zning harflarini o'zgartirish orqali Tarjima tilidagi boshqa harflarga moslashtirish. "Milliy xos so'zlarning transliteratsiya yo'li bilan tarjimada berilishining asosiy sababi asliyada qo'llanilgan milliy xususiyati til vositalarining tarjima tilida mavjud bo'lmaganligidir" [10, 2013, 32]. Quyidagi so'zlar ham transliteratsiya va transkripsiya usulida tarjima tiliga ko'chgan: "Somebody knocked with a handle of kanchi at the gate" [3, 2017, 8] "Shu payt kimdir qamchi dastasi bilan darvozani taqillatdi" [4, 2018, 10] "Give to her newly made kurpacha, let them put it around sandalwood" [5, 2017, 31] "Anovi yangi qoplag'an ko'rpalarini ber, tanchaga o'shani yopsin" [6, 2014, 34]

2. Ko'pincha transliteratsiya yoki transkripsiya usulida tarjimaga ko'chgan so'zlar anglagan ma'no yoki tushunchani o'quvchi bilan yaqindan tanishtirish maqsadida sarlavha osti izohlari va tushuntirishlaridan foydalaniladi. Quyidagi so'zlar ham shu yo'sinda tarjima qilingan. "He ate two pieces of handalak (a small honey melon) and drank several pialas (a drinking bowl (as used in Central Asia)) of tea" [3, 2017, 10] "Faqat bir-ikki tilim handalak yediyu uch-to'rt piyola choy ichdi" [4, 2017, 10] "The guests in Qutidor's house were well respected people, treated with first and second courses of many kinds of foods and sweets like khalva (pastry of nuts, sugar and oil) and nisholda (type of custard)" [5, 2017, 54] "Qutidorning tashqarisiga er mehmonlar, ichkarisiga xotin mehmonlar to'lg'anlar, ular quyug, suyuq oshlar, holva, nisholda bilan izzatlanardilar" [6, 2014, 59] 3. Ba'zan asliyadagi so'zlarning tarjima tilida muqobili bo'lmasa ham saqlab qolish imkoniyati bo'ladi. Bunga kalkalash yo'li bilan erishish mumkin. Kalkalashbu so'zma so'z tarjima qilishdir. Quyidagi gapda ham bu usuldan foydalanilganini yaqqol ko'rish mumkin: "Call my father a lion-armed man" [3, 2017, 30] "Shepanja deb otamni aytsinlar" [4, 2018, 35] 4. Analogiya – bu asliyat tilidagi so'zni tarjima tiliga o'xshash va muqobil tushuncha bilan berish. "Tarjima tilida goho asliyadagi

lisoni vositalar ma'holariga ma'lum darajada yaqinroq mazmuni birliklar uchrasada ular o'zlarining sharti muqobillaridan xislat xususiyat, shakl, hajm-miqdor jihatdan farqlanadi, bu tafovut tarjimada o'zaro almashinuviga yo'l qo'ymaydi" [2, 2005, 93]. "Mullah Fazliddin left his heavy red chakmon and wet high boots at the threshold [3, 2019, 10]. "Mulla Fazliddin ho'l bo'lib og'riqlashgan pivozi chakmoni va e'ugini dahlizda yechib qoldirdi" [4, 2018, 11]. 5. Tasviri tarjima- bu iboralarning mazmunini o'zgaruvchan so'z birkmalari yordamida berish [10]. Shunday holatlar bo'ladiki, tarjima tilida asliyat tiliga ekvivalent va o'xshash frazeologik birkma topilmaganda tasviri yo'l bilan tarjima qilinadi. Milliy so'zlarni tarjima qilishda ham so'zlar ma'lum bir belgilarga ko'ra tasvirlangan holda tarjimaga ko'chadi. Quyidagi so'zlar ham shunday tarjima qilingan: "There was a small but really heavy iron box in the sack" [3, 2019, 10] "Tohir gapning ichida uncha katta bo'lmagan po'lat sandiq borligini sezdi" [4, 2018, 11] "A dagger was hanging on Takhir's belt which encompassed his wet homespun striped shirt" [3, 2019, 5] "Tohir yong'irda ho'l bo'lib, badaniga yopishib turgan qalanni yaklak ustidan xanjar taqib olgan edi" [4, 2018, 7] "And the next day he went to see his father at his "shelter of solitude"" [3, 2017, 434] "Yana ikki kundan so'ng otasini borib ko'rish uchun xobgohidan chiqdi" [4, 2018, 535] Shunday holatlar bo'ladiki, har bir tarjimon milliy so'zlarni tarjima qilishga turlicha yondashadi. Ayrim tarjimonlar ham borki, ular milliy bo'yodan holi bo'lgan va, tarjima tilida o'zlarining ma'no va vazifalari jihatlaridan uyg'un ekvivalentiga ega bo'lgan vositalarni ham milliyligini saqlab qolish maqsadida transliteratsiya usulida tarjima qilishadi. Masalan, birgina "ayvon" so'zi tarjimasining transliteratsiya va transkripsiya usulida 3 xil variantini sanash mumkin: Ayvan [7, 2008] Aiyan [5, 2017] Iwan [8, 2016] "Hovuz" so'zi ham tarjimaga 3 xil ko'chgan: Hovuz-reservoir (o'zbekcha realiya inglizcha realiya bilan almashirilgan), [7, 2008] Hovuz-haouze (transkripsiya), [7, 2008] Hovuz-hauz (transkripsiya), [8, 2016] Xuosa qilib aytganda, milliy so'zlarni tarjima qilish jarayonida tarjimonidan ushbu usullarning yutuq va kamchiliklarini hisobga olib milliy koloritni saqlagan holda tarjima qilish

talab etiladi. E.Ochilov ham o'zining "Badiiy tarjima masalalari" kitobida asar tarjimasida milliy koloritni saqlab qolishga bag'ishlangan qismini "Muammolar muammosi" deb atagani bejiz emas, albatta. Shunday ekan, tarjima usulini tanlashda ma'nining uslubiy hamda janr xususiyatlaridan kelib chiqib tarjima qilish, ayniqsa ahamiyatlidir.

Savol va topshiriqlar:

1. Madaniyat tushunchasiga ta'rif bering.
2. So'zlashuvdagi madaniyat deganda nimani tushunasiz?
3. Badiiy uslub bilan madaniy so'zlashuvni bir xil tushuncha deb o'ylaysizmi?
4. Madaniy so'zlashuvda ishlatiladigan tushunchalardan misollar keltiring.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mo'mino A. "Aka-uka Grimmlarning "Katze und maus in gesellschaft" eragida yurish-harakat fe'llarining qo'llanishi va ularning o'zbek tiliga tarjimasidagi o'ziga xos birliklar" maqolasi, "Til, madaniyat, tarjima va mulogot" Respublika ilmiy-ommaviy konferensiyasi materiallari- Samarqand, 2016-2017 noyabr.
2. Q.Musayev "Tarjima nazariyasi asoslari"-Toshkent, 2005. 3. P.Qodirov "Starry nights Babur"-Samarqand, 2019.
4. P.Qodirov "Yulduzli tunlar"-Toshkent, 2018.
5. A.Qodiriy "Days gone by"-Toshkent, 2017.
6. A.Qodiriy "O'tikan kunlar"-Toshkent, 2014.
7. Arapov A. V "Samarqand masterpieces of Central Asia"-Toshkent-Moskva, 2008.
8. Bakiyev F "Gid ekskursovodlik matnlarida ekvivalentsiz birliklar tarjimasini" maqolasi, "Til, madaniyat, tarjima va mulogot" Respublika ilmiy-ommaviy konferensiyasi materiallari- Samarqand, 2016-2017 noyabr.
9. E.Ochilov "Badiiy tarjima masalalari"-Toshkent, 2014.

15. O'ZBEK TILIDA QO'LLANILADIGAN QISQARTMALAR TARJIMASI

Axborot bilan to'yingan zamonaviy davrda mulogot va yozishmalar uchun vaqt kamroq va kamroq. Bu qanchalik paradoksal tuyulmasin, lekin odam qanchalik ko'p ma'lumotga ega bo'lsa, uni qisqartirish va uni yanada ixchamroq shaklda etkazish usullarini qidiradi. So'z va iboralarni qisqartirishning eng yaxshi usullaridan biri qisqartmalardan foydalanishdir.

Bugungi kunda ular umumiy ingliz tilida, biznes yozishmalarida, SMS xabarlar va chatlarda, xalqaro atamalarda keng tarqalgan. Ularning ko'pchiligi juda tez-tez ishlatiladi, shuning uchun nafaqat ingliz tilini o'rganuvchilar, balki oddiy zamonaviy odam ham ulardan eng keng tarqalgan iktisadini o'zlashtirishi kerak.

Qisqartirish (lot. brevis dan italyancha abbreviatura - qisqa) - so'z yoki iboraning qisqartmasi orqali hosil bo'lgan va bosh harflarning alifbo nomi yoki unga kiritilgan so'zlarning boshlang'ich tovushlari bilan o'qiladigan so'z.

Qisqartmalar dunyoning istalgan tilida uchraydi va katta rol o'ynaydi. Bazida ingliz tilidagi u yoki bu qisqartmani bilmaslik yoki noto'g'ri ishlatish juda noqulay vaziyatga yoki suhbatdoshning u yoki bu ibora bilan nimani ifodalamoqchi ekanligini noto'g'ri tushinishga olib kelishi mumkin.

Keling, tanqili qisqartmani noto'g'ri ishlatish misolini ko'rib chiqaylik ahahaha(baland ovozda kulish - baland ovozda kulish).

Xabarlar:

Onam: Sevimli xolangiz hozirgina olamdan o'tdi. ahahaha

Men: Nega bu kulg'ili?

Onam: Bu kulg'ili emas, Devidi!

Men: Oyim, lol. degani "qotib kulish".

Onam: Ey xudoyim! Men bu "ko'p sevgi" degan ma'noni anglatadi deb o'yladim ... Men uni hammaga yubordim! Men hammaga qo'ng'iroq qilishim kerak ...

Xabarlar

Onam: Sevimli xolangiz hozir olamdan o'tdi. ahahaha

Men: Buning nimasi qiziq?

Onam: Bu kutgili emas, David!

Men: Onam, lol degani "qotib kulish".

Onam: Ey Xudo! Men bu juda ko'p sevgini anglatadi deb o'yladim ...

Men buni hammaga yubordim! Hammaniz qo'ng'iroq qilishimiz kerak ...

Eng mashhur qisqartmalar

Ushbu qisqartmalar ro'yxatini hamma joyda topish mumkin va, albatta, siz ularning ko'pchiligi bilan vizual tarzda tanishsiz, ammo ularning to'g'ri tarjimai va ishlatilishiga e'tibor beraylik.

V.I.P. (juda muhim shaxs)- juda muhim shaxs;

P.S.(lotincha "post scriptum" dan) - yozilganidan keyin;

A.D.(lot. "Anno Domini" dan) - bizning davrimiz;

Miloddan avvalgi / B.C.E. -Masihdan oldin- eramizdan oldin / eramizdan oldin- miloddan avvalgi;

ASAP (iloji boricha tezroq)- iloji boricha tezroq;

BMT (Birlashgan Millatlar Tashkiloti)- BMT;

UNESCO (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat bo'yicha tashkiloti)- YUNESKO;

ertalab(ante meridiem, ertalabda)- ertalabda;

soat(post meridiem, tushdan keyin)- kechqurun;

ya'ni (id est , anavi)- bu ... bildiradi;

masalan (misol bepul , misol uchun)- Misol uchun;

u (siz)- siz;

va boshqalar:(lot. va boshqalardan) - va hokazo;

2G2BT (haqiqat bo'lish uchun juda yaxshi)- haqiqat bo'lish uchun juda yaxshi;

2mor (ertaga)- ertaga;

2 kun (Bugun)- Bugun;

BD yoki BDAY (tug'ilgan kun)- Tug'ilgan kun;

2nite (bugun kechqurun)- kechqurun;

4 marta (abadiy)- abadiy;

bilishimcha (bilishimcha)- bilishimcha;

BTW (aytmogchi)- aytmoqchi;

RLY (haqiqatan ham)- haqiqatan ham, haqiqat;

BRB (hozir qaytib kelaman)- tezda qaytaman;

KECHROQ GAPLASHAMIZ (keyinroq gaplashamiz)- keyinroq gaplashamiz, "mulogotdan oldin";

Mening oddiygina fikrimcha (to'g'ri fikrimcha)- mening fikrimcha, mening fikrimcha;

AKA (shuningdek, nomi bilan tanilgan)- shuningdek, nomi bilan tanilgan;

TIA (oldindan rahmat)- oldindan rahmat. Keling, misollarda yuqoridagi qisqartmalardan foydalanishni ko'rib chiqaylik:

Ish jadvalimga ko'ra, ishga soat 8 da kelishim kerak ertalab-Mening ish tartibimga ko'ra, ishga ertalab soat 8 da kelishim kerak bilishimcha bu konsert bo'lib o'tadi 2 kun.- Bilishimcha, bugun konsert bo'lib o'tadi.

Bu vogelarning barchasi 455 yilda sodir bo'lgan Miloddan avvalgi- Bu vogelarning barchasi miloddan avvalgi 455 yilda sodir bo'lgan.

taklif qilaman u mening BD 2nite.- Bugun kechqurun tug'ilgan kunimga taklif qilaman.

btw u ... edi RLY maktabda matematikadan yaxshi. - Aytgancha (darvoqe) u maktabda o'qib yurgan paytlarida matematikani juda yaxshi bilardi. Kechirasiz, men shoshib qoldim. KECHROQ GAPLASHAMIZ.- Kechirasiz, shoshib qoldim. Keyinroq gaplashamiz. Ish xatlari va qisqartmalar Bugungi kunda ish xatlarini yozish va ish yozishmalarini tuzish yuqori sifati o'trganish va chityokorlik bilan yondashishni talab qiladi. Ishbilarmon ingliz tilidagi qisqartmalarining dizayni va dekodlanishi bilan birinchi marta duch kelganda, yangi boshlanuvchilar ba'zida ularning barchasi nimani anglatishini tushinishda chalkashlik va hayratga tushishadi. Qiyinchilik u yoki bu qisqartmani to'g'ri ishlatishda, shuningdek, biznes

lug'atining o'ziga xos xususiyatlaridir. Biroq, til o'rganishning har qanday sohasida bo'lgani kabi, bilim va o'zgina amaliyot har qanday qiyinchiliklarni engishga yordam beradi.

Bir qator qisqartmalar faqat yozma ravishda qo'llaniladi, ammo og'zaki nutqda so'zning to'liq shakllari talaffuz qilinadi:

Janob. (janob)- Janob;

Honim. (xo'jayin)- Honim.

Dr. (shifokor)- shifokor;

St. (Avliyo/Ko'cha)- avliyo yoki ko'cha;

Blvd. (bulvar)- bulvar;

Ave. (xiyobon)- prospekt;

kv. (kvadrat)- kvadrat;

Rd. (yo'l)- yo'l;

Bldg. (bino)- qurilish;

B. Sc. (Fanlar bo'yicha bakalavr)- Fanlar bo'yicha bakalavr;

M.A. (San'at magistri)- san'at fanlari magistri;

Ph.D. (Falsafa fanlari doktori)- PhD;

M.D. (tibbiyot fanlari doktori)- tibbiyot fanlari doktori.

Quyida inglizcha so'zlarning eng mashhur biznes qisqartmalari keltirilgan:

hamkorlik (kompaniya)- kompaniya;

PA (shaxsiy yordamchi)- shaxsiy yordamchi;

Appx. (ilova)- ilova;

Re. (javob berish)- javob;

p. (sahifa)- sahifa;

smith. (nimadur)- nimadur;

kingadir (kimdir)- kimdir;

vs (lat. ga qarshi)- qarshi;

va boshqalar. (lat. va boshqalar)- Va hokazo.

Mashhur uch harfli qisqartmalar (TLA yoki Uch harfli qisqartmalar) biznes sohasida:

CAO (Bosh ma'muriy direktor)- ma'muriyat boshlig'i;

Bosh direktor (Bosh ijrochi direktor)- bosh direktor (bosh direktor);

Exp. (eksport)- eksport - tovarlarni mamlakatdan tashqariga olib chiqish;

HR (inson resurslari)- korxonaning kadrlar xizmati;

Bosh qatargoh (shtab-kvartira)- kompaniyaning bosh ofisi;

MChJ (mas'uliyati cheklangan jamiyat)- mas'uliyati cheklangan jamiyat (MChJ);

Ar-ge (tadqiqot va ishlanma)- tadqiqot va ishlanmalar;

IT (axborot texnologiyalari)- axborot texnologiyalari.

Ishbiarmonlik yozishmalariga misollar qisqartmalar :

Azizim Janob. Jigarrang, bizning co lavozimini taklif qilishdan mamnun bo'ladi

CAO.- Humnati janob Braun, kompaniyamiz sizga kompaniyaning bosh hisobchisi

lavozimini taklif qilishdan mamnun bo'ladi.

Azizim Xonim. Tosh, mening PA dagi o'zgarishlar haqida siz bilan albatta

bog'lanadi Exp. jarayon - Humnati Stoun xonim, mening shaxsiy kotibim eksport

jarayonidagi o'zgarishlar haqida siz bilan albatta bog'lanadi.

Chat va SMS

Yuqorida aytib o'tilganidek, ingliz tilida uch harfli qisqartmalar mavjud (TLA yoki

Uch harfli qisqartmalar), bu juda katta iboralarni 3 ta harfgacha qisqartirish va

siqishga yordam beradi. Bugungi kunda bu ijtimoiy tarmoqlarda subhatlashishda

vaqtni tejashning juda mashhur usuli.

BFN (hozircha xayr)- ko'rishguncha, xayr

BTW (aytmogchi)- aytmogchi

Ma'lumot uchun (ma'lumot uchun)- ma'lumotingiz uchun

JIT (o'z vaqtida)- vaqtida

10W (boshqacha aytganda) - boshqacha aytganda, boshqacha aytganda

NRN (javob kerak emas) - javob shart emas

OTOH (boshqa tomondan) - boshqa tomondan

Qisqartmalar tarjimasi

Qisqartmalar (masalan, "ASCII") nomlar so'zlarining birinchi harflari bilan hosil bo'ladi. Qisqartmalar shifrlangan (Amerika "Axborot almashinuvi uchun standart kod") va tarjima qilingan ("Axborot almashish uchun Amerika standart kodeksi"), qisqartmaning asl tilida dekodlanishi, so'ngra birinchi harflardan iborat tarjima va qisqartma tarjima qilingan qisqartma.

Agar qisqartmani shifrlashning iloji bo'lmasa, u asl tilda qoldiriladi. Tarjima matnida mahsulot va qurilmalar markalarining qisqartirilgan nomlaridan tashqari asl tilda bo'lmagan so'z va jumalar, shuningdek, xorijiy bosma nashrlar, asl imlododa qoladi. Muassasa va tashkilotlar nomlarining qisqartmalari tirmosiz va bosh harf bilan yoziladi. Tarjima matni quyidagilardan iborat: muassasa va tashkilotlarning bo'limlari va bo'limlarining nomlari; lavozimlar, unvonlar, ilmiy darajalar, unvonlar; o'rnatilgan amaliyotga muvofiq tegishli nomlar va unvonlar. Agar qisqartmani ochishning iloji bo'lmasa, masalan: IPSC - bu IP xavfsizligimi? IP tanlash markazi? Xalqaro amaliy o'tish konfederatsiyasi? Qisqartma asl tilda saqlanadi.

Ba'zida taniqli qisqartmani kontekstsiz tushunib bo'lmaydi, masalan:

A.D.A. - Amerika stomatologiya assotsiatsiyasi - Amerika stomatologiya assotsiatsiyasi

A.D.A. - Amerika Diabet Assotsiatsiyasi - Amerika Diabet Assotsiatsiyasi

A.D.A. - Amerika Diyetetik Assotsiatsiyasi - Amerika Diyetetik Assotsiatsiyasi
Yoki AMS qisqartmasining ma'nolari to'plami va shunga mos ravishda tarjimalar:
Corp., Co., Ltd., Inc., GmbH kompaniyasining mulkchilik shaklini ko'rsatadigan qisqartmalar, agar ular nomning bir qismi bo'lmasa, tarjimada olib tashlanishi mumkin, lekin rus tiliga rasmiy tarjimalarda emas. firma nomi kompaniyaning ro'yxatdan o'tish va ustav hujjatlarida ko'rsatilganidek tarjima qilinishi kerak.

Qurilmalar, uskunarlar brendlarining qisqartirilgan nomlari shifrlanmagan va tarjimada asl imlododa qoldiriladi, masalan: "Ruimni qozon". Yoki transkripsiya qilinadi, masalan, u quyidagilar uchun bajariladi: mashhur familiyalarning an'anaviy yozilishini hisobga olgan holda xorijiy familiyalar, tegishli ismlar va unvonlar; xorijiy familiyalardagi artikl va predloglar; xorijiy firmalar, kompaniyalar, aksiyadorlik jamiyatlari, korporatsiyalar, kontsemlar, monopoliyalar, ishlab chiqarish birlashmalarining nomlari; firma nomlaridagi uyushmalar va predloglar; mashinalar, qurilmalar, kimyoviy moddalar, mahsulotlar, materiallarning tovar nomlari.

Agar maqsadli tilda qisqartmaning yaxshi tasdiqlangan versiyasi bo'lsa, ular undan foydalanadilar. Tarjima matnida ilmiy-texnik atamalar va geografik nomlar ruscha ekvivalentlari bilan almashtirilgan. Shu bilan birga, tarjima matnida kundalik turmush va ijtimoiy hayotning o'ziga xos xususiyatlari, tarixiy, geografik-iqlim sharoitlari bilan bog'liq bo'lgan aniq so'z va iboralarining miliy o'ziga xosligi saqlanib qolganligini ta'kidlash lozim.

Maxsus belgilangan shartlar

Uzoq so'zlar va iboralar ularni ishlatish va tushunishni qiyinlashtiradi, shuning uchun qisqartmalar siqish maqsadida ishlatiladi: tel. (telefon) - telefon, temp. (harorat) - harorat. Biroq, qisqartirilgan so'zlar va qisqartmalardan foydalanish, agar kontekst atamaning tematik bog'liqligini aniqlashga imkon bermasa, xatolarga olib keladi. "SMS" qisqa xabarlarining mashhur qisqartmasi, stomatolog uchun somatostatin degan ma'noni anglatadi. Dasturiy ta'minot ishlab chiqaruvchisi tab va temp atamalarini mos ravishda "tab" va "vaqtinchalik" deb tushunadi. Shifokor uchun bu degani - planshet (planshet) va harorat (harorat). Mashhur "Ps." boshqa narsalar qatorida ot kuchini bildiradi (Pferdestaerke).

Maxsus atamalarni tarjima qilishda yana bir qiyinchilik tarjima so'zi va maqsadli tilda mustahkam o'rnatilgan atama mavjud bo'lganda yuzaga keladi. Masalan, Serial

- bu seriya raqamini bo'lib, ko'pincha tarjimasiz ishlatiladi. Tasdiqlash uzoq vaqtdan beri qo'llanilmoqda, garchi buning uchun adekvat tarjimasini ham mavjud.

Tarjimonda qisqartmalar Qisqartmalarni tarjima qilish, ayniqsa tarjima qilishda qiyin. Chunki bu holarda tarjimon yordamchi adabiyot yoki lug'atlardan foydalanish imkoniyatiga ega emas. Ko'pincha, bu holda, tarjimon o'zining professional tajribasiga tayanishi kerak va agar u qisqartmani bilmasa, subhatning umumiy ma'nosiga amal qilishi kerak.

So'z hosil qilish qisqartmasi qisqartma tarjimasi

Tarjima inson faoliyatining murakkab va ko'p qirrali turidir. Qisqartmalar va qisqartmalar bir qator grammatik xususiyatlarni ochild beradi. Ilmiy va texnik adabiyotlarda ma'lum bir tilda so'zlashuvchilarga emas, balki ma'lum bir ekstralingvistik bilimga ega bo'lgan ma'lum bir professional guruh vakillariga qaratilgan matnlar alohida o'rin tutadi. Zamonaviy tillarda o'ziga xos lingvistik hodisa sifatida qisqartirilgan leksik birliklar muammolari ko'plab tadqiqotchilarning e'tiborini tortdi. Ushbu muammolar rus va xorijiy mualliflarning ko'plab maqolalari va individual asarlarida ko'rib chiqiladi.

Qisqartmalar xorijiy maxsus matnlarining tushunish va tarjima qilish uchun eng qiyin elementlaridan biridir. Qisqartirilgan leksik birliklarni to'liq tushunish faqat ma'lum bir matn bag'ishlangan mavzuni mukammal bilish, shuningdek, o'quvchi munda ishlatiladigan qisqartmalarining ma'nosini oldindan bilgan holda mumkin. Qisqartirishning asosiy qonuniyatlari va qisqartmalarni shakllantirish tamoyillari bilan tanishish qisqartmalarni tushunish va tarjima qilish vazifasini sezilarli darajada osonlashtiradi. Qisqartmalar bilan ishlashda "dekodlash" atamasi keng qo'llaniladi, bu odatda quyidagicha tushuniladi:

- 1) korrelyatsiya (qisqartirilmagan shakl) o'rnatish jarayoni;
- 2) ma'lum bir kelishikning o'zi korrelyatsiyasi.

Ammo qisqartirishning ma'nosi har doim ham korrelyatsiya qiyamatiga to'g'ri kelmaydi. Shuning uchun "deshiflash" nafaqat korrelyatsiyani o'rnatish, balki ma'lum bir kontekstida berilgan qisqartmaning ma'nosini aniqlashdir.

Qisqartmalarni shifrlash uchun quyidagi asosiy usullar qo'llaniladi:

1. Kontekst tahlili. Aksariyat hollarda ma'lum bir munda birinchi marta qo'llanganda qisqartmalar odatda transkript bilan birga keladi.

2. Qisqartmalar lug'atlari va boshqa ma'lumotnomalardan foydalanish. Lug'atlardan foydalangan holda qisqartma ta'rirlari birinchi qarashda eng ishonchli va samarali usul bo'lib ko'rinsa-da, aslida uning jiddiy cheklovleri mavjud. Qisqartmalar lug'atining eng harakatchan elementlaridan biri bo'lganligi sababli, qisqartma lug'atlar boshqa lingvistik lug'atlarga qaraganda tezroq eskiradi. Shu munosabat bilan, so'nggi adabiyotlarda mavjud lug'atlarda hali o'z aksini topmagan ko'plab qisqartmalarni topish mumkin.

Ingliz ilmiy va professional matnlarida turli xil qisqartmalar muhim o'rin tutadi. Ular mustaqil faoliyat ko'rsatgani, leksikografik manbalarda mustahkamlanganligi va ko'pincha o'z manbalaridan (radar – radar, sonar – sonar, lazer – lazer) ko'proq ma'lum bo'lganligi sababli ularni ilmiy-texnik tilning leksik birliklari deb hisoblash mumkin. Ingliz tilida va qisqartmalar tilida tovush va grafik dizaynga ko'ra, qisqartmalar va qisqartmalarga bo'linish odatiy holdir.

Qisqartmalarining asosiy vazifasi nutq va yozma matnning iqtisodidir. Talaffuz qilganda, qisqartma mos keladigan tushunchaga qaraganda bir necha baravar qisqaroq bo'ladi va yozishda tejash yanada ta'sirli bo'ladi. Biroq, qisqartmalar subhatdoshlar va ularning tarjimonlari uchun tushunarli bo'lsa, bunday tejashning afzalliklari yaxshi bo'ladi.

Qisqartmalar (qisqartmalar) iboraning muhim so'zlarining bosh harflardan hosil bo'lad: AA (antenna massivi) antenna massivi, RWM (o'qish-yozish xotirasi) RAM, kVA (kilovolt-ampere) kilovolt-ampere. Ular harflarning nomlari bilan talaffuz qilganda, urg'u oxirgi harfga tushadi. Qisqartirilgan harflar nuqta bilan yozilishi mumkin, ammo zamonaviy ingliz tilida ular odatda qo'llanilmaydi.

Qisqartmalar qisqartmalar bo'lib, qisqartmalardan farqli o'laroq (o'qiadi, talaffuz qilinadi va harflar nomlari bilan qabul qilinadi) oddiy leksik birliklar sifatida o'qiadi va qabul qilinadi. Qisqartmalar harflarning turli birkmalardan (birinchi harflardan, birinchi harflardan oxirgi bilan va hokazo) hosil bo'ladi. Ushbu turdagi qisqartmalar tibbiy maqolalar, izohlar va boshqalarning yozma tilida ayniqsa mashhur.

Bularga radar, lazer, maser qisqartmalari kiradi. E'tibor bering, ushbu birliklarning rus tilidagi tarjima yozishmalari aniq atamalar emas, balki ayнан shu qisqartmalardir: radar (Radio Detection and Ranging - radio aniqlash va masofani aniqlash), lazer (Radiatsiyani stimulyatsiya qilingan emissiya orqali yorug'likni kuchaytirish - optik kvant generatori), maser (Radiatsiyaning stimulyatsiyalangan emissiyasi orqali mikroto'lg'ini pechini kuchaytirish - induktisyalangan nurlanish yordamida mikroto'lg'ini kuchaytirish). Ushbu qisqartmalar (qisqartmalar) rus tiliga transliteratsiya yo'li bilan yangi atamalar sifatida o'tkazildi. Bunday birliklar terminologiyaga osongina kirib, tilga tez o'zlashiriladi.

Qisqartmalar ikki so'zning qisqarishi yoki qisqarishi va ularni bita so'z bilan birlashtirish orqali tugatishni o'z ichiga oladi. Qo'shma so'zlar modeliga ko'ra: qo'shma so'zlar yoki portmanto so'zlar (ikki o'zakning kelishish natijasida hosil bo'lgan duragay so'z), bir so'zning bosh qismini ikkinchi so'zning oxirgi qisminiga bog'lash orqali ikki so'zdan yangi qo'shma atamalar hosil bo'ladi: transiver - transeiver (uzatuvchi + qabul qiluvcchi), informatika - informatika (axborot + elektronika). Ilmiy va texnik matnlarda qisqartmalarning ikki turi qo'llaniladi:

1. Matn (mualliflik), u faqat berilgan matn doirasida ishlaydi; matn (muallif) qisqartmalari matnda izohlanadi yoki ushbu matn uchun qisqartmalarining alohida ro'yxati sifatida taqdim etiladi.
2. Rasmiy ma'lumotnomalarda qayd etilgan va tilning leksik tizimiga kiruvchi umumiy.

Uzoq bir so'zli va ko'p so'zli atamalarning qisqartirilgan holda qo'llanilishi talaffuz, o'qish va idrok qilish uchun qulay qisqartmalarni yaratishga olib keladigan tendentsiya natijasidir.

Hozirgi vaqtda qisqartmalarni rus tiliga tarjima qilishda uchta asosiy tendentsiya mavjud:

* transliteratsiya;

* qisqartmani asl shaklida olish (chet tilida);

* ruscha atamalardan adekvat qisqartma yaratish.

Qisqartmani tarjima qilishda, agar u boshqa alifbo tizimi orqali qayta yozilsa, transliteratsiya qo'llaniladi, masalan: ingliz. DTIC - konv. "dakartazin" rus DTIC "dakartazin" (antineoplastik dori) ga to'g'ri keladi; Ingliz PPD - "tozalangan oqsil hosilasi". rus PPD ga to'g'ri keladi - oqsildan tozalangan tuberkulin. Initializming tarkibiy qismlari rus tilida shifrlanmagan - tashqi qobiq va qisqartmaning mahnosi bir butun sifatida olingan: ingliz. LH-RF - "lutcinlashiruvchi gormon - ozod qiluvcchi omil" ruscha LH-RF - "gipofiz bezining lyuteinlashiruvchi gormoni" ga mos keladi. Bu "h" (gormon) harfini "g" (gormon) harfi bilan mantiqiy almashirish bilan chet el imlosiga maksimal yaqinlik mavjud bo'lgan chegaraviy holat.

Qisqartmalarni rus tiliga tarjima qilishning ikkinchi tendentsiyasi ularning asl shaklida qarz olishdir, masalan: ingliz. CCNU - "xlorocititsikloheksil-nitrozo-karbanid" (lomustin uchun kod belgisi) rus tilida CCNU - "lomustin" (antineoplastik dori) ga mos keladi; ingliz LEC - "lupusery the matosuscell" ruscha LE-hujayra - "lupus cell" ga mos keladi. Ushbu misolni chegara deb hisoblash mumkin, chunki qisqartmaning bir qismi asl shaklida saqlanib qolgan, bir qismi tarjima qilingan. Quyidagi misol haqida ham xuddi shunday deyish mumkin, yagona farq shundaki, qisqartmaning boshlang'ich qismi tarjima qilingan: inglizcha. L.P-X - "lipoprotein X" ruscha "lipoprotein X" - "anormal lipoprotein" ga to'g'ri keladi.

Qisqartmalarni rus tiliga tarjima qilishning uchinchi tendentsiyasi ruscha ekvivalent atamalardan qisqartma yaratishdir, masalan: ingliz tili. AA - "Anonim spirdi ichimliklar" rus OAA - "Anonim alkogollar jamiyat" ga to'g'ri keladi; ingliz

A / B - "kislota-asos nisbat" rus KOS - "kislota-asos holat" ga to'g'ri keladi; Ingliz HDL - "yuqori zichlikdagi lipoproteinlar" ruscha HDL - "yuqori zichlikdagi lipoproteinlar" ga to'g'ri keladi.

Tarjima usulini tanlashda rus tilida talaffuz va yozishning qulayligi, ushbu qisqartmani boshqa tillarga tarjima qilish an'analari (masalan, u hamma joyda universal imloga ega bo'lsa) kabi omillarni hisobga olish kerak. Yevropa tillari va boshqalar. Har bir yondashuvning ma'lum afzalliklari va kamchiliklari bor, shuning uchun har bir holatda eng mosini tanlashga arziydi.

Har qanday tilidagi qisqartmalar tizimi umumiy leksiko-semantik tizimining ajralmas qismidir va shuning uchun turli tillardagi qisqartmalar tizimi o'xshash emas. Muayyan qisqartma guruhlarini qo'llash chastotasi juda katta farq qiladi, xususan, ingliz tilida, masalan. (examp*li* gratia), rus tilida esa shunga o'xshash holatlarda "masalan" dan foydalanish afzalroqdir. Bundan ko'rinib turibdiki, har bir holatda rus tilidagi xorijiy qisqartmalarni qisqartma sifatida ham o'tkazishga harakat qilmaslik kerak.

Qisqartmalar mavjud, ularning tarjimasi qiyinchilik tug'dirmaydi, chunki ularning ekvivalentlari rus va ingliz tillarida bir xil darajada keng tarqalgan, masalan, QOS (qo'shilgan qiymat solig'i) - QOS yoki mulkchilik shakllarini bildiruvchi qisqartmalar.

Qiyinchiliklar ko'p sonli qisqartmalarining omonim bo'lishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ko'pincha bir xil harflar birlikmasi ikki xil usulda shifrlanishi mumkin. Masalan, CAT qisqartmasi quyidagi ma'nolarga ega:

- 1) kompyuter yordamida savdo (tovarlar bilan kompyuter savdosi);
- 2) tuzatuvchi guruh (o'zgartirishlar kirituvchi guruh);
- 3) kapital sotib olish uchun soliq (kapitalni sotib olish uchun soliq);
- 4) mijoz tomonidan faollashtirilgan terminal (mijoz tomonidan faollashtirilgan terminal).

Ba'zida kontekstga qarab to'g'ri tarjimani tanlash oson, lekin turli sohalaridagi bu ma'nolarga qo'shimcha ravishda, SATda kompyuter fanlaridan yana bir nechta

mavjud. Ular orasida: kompyuter yordamida test (avtomatlashtirilgan test), kompyuter tomografiyasi (kompyuterli tomografiya), kompyuter yordamida o'qitish (avtomatlashtirilgan o'qitish) va kompyuter yordamida tarjima qilish (avtomatlashtirilgan tarjima). Shubhasiz, kontekst har doim ham to'g'ri variantni tanlashga yordam bermaydi.

Qisqartmalarni tarjima qilishning to'rtta asosiy usuli mavjud.

1. Rus tilidan tegishli qisqartma tarjimasi. Bu kompyuter (PC), MDH (MDH) yoki NUJ (NUJ) kabi dekodlashsiz auditoriya tomonidan tushuniladigan taniqli umumiy atamalarni tarjima qiladi.
 2. Qisqartmaning to'liq ko'rinishida tavsifiy tarjimasi. Ushbu usul rus tilida qisqartma degan tushunchaga mos kelmaydigan hollarda qo'llaniladi, ya'ni kontsepsiya faqat boshqa mamlakatga xosdir. Masalan, PhD (falsafa doktori), biz uni DF deb tarjima qilmaymiz, faqat "Falsafa doktori" deb tarjima qilamiz yoki B&B (non-nonushta) - mehmonxona xizmatlari, jumladan yotoqxona va nonushta.
 3. Xalqaro qisqartmalar ko'pincha tarjimasisiz qoladi. Ayniqsa, kompyuter sohasida bunday misollar juda ko'p: HTML, CDROM, DVD.
 4. NATO (Shimoliy Atlantika Shartnomasi Tashkiloti) - NATO, UNESCO (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, Fan va Madaniyat Tashkiloti) - UNESCO, NASA (Milliy Aeronavtika va Kosmos Ma'muriyati) - NASA kabi siyosiy tashkilotlar va boshqa jamiyatlarning nomlari ko'pincha transliteratsiya qilinadi. Tuzilishi bo'yicha ilmiy va texnik qisqartmalarni quyidagilarga bo'lish mumkin: Harflar - B (o'tkazish qobiliyati - tarmoqli kengligi); E (elektr maydon kuchi - elektr maydon kuchi); PP (periferik protsessor - periferik protsessor); DOS/VS (diskopsiya qiluvchi tizim/virtual saqlash); NU - virtual xotirani amalga oshiradigan diskdagi operatsion tizim; Dwg (chizma chizish, chizish); tmtr (tr, transmitter) - uzatuvchi.
- Syllabic - magamp (magnit kuchaytirgich - magnit kuchaytirgich), magtape (magnit lenta - magnit lenta), oldindan kuchaytirgich (preamplifier - preamplifier).

Kesilgan soʻzlar - rect (rektifikator - kuchaytirgich), ilova (apparat - qurilma, qurilma), avtomatik - avtomatik), man (qoʻlda, qoʻlda - qoʻlda, qoʻlda).

Harf (boʻgʻin) + soʻz - kompole (commutatin gpole - yordamchi yoki qoʻshimcha qutb), NC dasturlash tili - raqamli boshqaruv tizimlari uchun dasturlash tili).

Harflar va boʻgʻinlar (boʻgʻinlar va harflar): Abs E (mutlaq xato - mutlaq xato), Bur (oʻf) Sids (standartlar byurosi - standartlar byurosi), cibrk (oʻchirgich - kalit).

Alfanumerik: AI (A one) - birinchi darajali, shaxsiy kompyuter (mikrodasturlashiriladigan kompyuter - mikrodastur boshqaruviga ega kompyuter).

Ingliz tilida har qanday atamani qisqartirish tendentsiyasi mavjud. Rus tili qisqartmalarining miqdoriy maʼnosida ancha oʻrta qolmoqda: rus tilida atama deb ataladigan narsa ingliz tilidagi qisqartmaga aylanadi. Misol uchun:

* LK "chap buyrak" - chap buyrak;

* RK "oʻng buyrak" - oʻng buyrak;

* LN "suyuq azot" - suyuq azot.

Rus tilidagi qisqartmalarining sekinroq tezligi oʻzining afzalliklariga ega: tibbiy maʼlumotni idrok etishda kamroq qiyinchiliklar mavjud va tarjima qilishda qabul qiluvchiga adekvat maʼlumotni etkazish imkoniyati koʻproq.

Qisqartmalarining turlarga boʻlinishi maʼlum darajada shartli, chunki qisqartma koʻp qirrali va noaniq hodisadir. Umuman olganda, qisqartmalar uchta katta guruhga boʻlinadi: grafik, leksik va sintaktik. Grafik qisqartmalar orasida standart va keng tarqalgan, ammo funksional jihatdan yarim rasmiy tibbiy hujjatlar doirasida cheklangan, masalan: T.S.T.H. "Uyga yuborish uchun juda kasal" - kasalxonadan uyga joʻnatish uchun toʻliq tuzalmagan; H.B.D. "ichgan" - alkoholizm bilan kasallangan; G.O.N. "Faqat Xudo biladi" - faqat Xudo biladi.

Koʻrinib turibdiki, agar tibbiyotning yozma subillarida bu qisqartmalar toifasi grafiklar toifasiga kirs, professional soʻzlashuv nuqtida ular "keng qoʻllaniladigan va mohiyatan boshqa leksik qisqartmalardan farq qilmaydigan leksik qisqartmalar" hisoblanadi.

Grafik qisqartmalarni leksiklashtirish kabi qiziqarli hodisa mavjud. Shu bilan birga, u oʻz talaffuzini yoki alifbosini oladi (BP "qon bosimi" - qon bosimi, GP "umumiy amaliyot shifokori" - umumiy amaliyot shifokori, GB "oʻt pufagi" - oʻt pufagi, OD "kasbiy kasallik" - kasbiy kasallik va boshqalar.), yoki tovush, natijada qisqartmalar hosil boʻladi (AIMES, JAMA - tibbiy jurnallar nomlari va boshqalar). Koʻpincha talaffuzning alfavit usuli imloda aks etadi: Bec-pec "qon bosimi"; Gecpee "umumiy amaliyot shifokori".

Ushbu shakl, bir tomondan, qisqartmani dekodlash yordamida oʻqishni istisno qilgan holda, ushbu qisqartmaning leksiklashuvini koʻrsatadi, ikkinchi tomondan, tarjima jarayonini murakkablashtiradi, bu qisqartmani idrok etishning noaniqligini oshiradi.

Shunday qilib, mazmun tekisligi bilan ifoda tekisligi oʻrtasidagi munosabat buziladi. Leksikizatsiya natijasida qisqartma "oʻzining shakllantiruvchi paradigmasiga ega boʻladi va bu maʼnoda oddiy soʻzdan farq qilmaydi". Misol uchun, OD - ODS "baʼzi bir dori dozasi oshirib yuborilgan bemorlar" preparatining haddan tashqari dozasi oʻlgan bemorlar.

Aralashtirilgan turdagi leksik qisqartmalar haqida unutmashimiz kerak, ular tarjima qilinganda yarim alifbo yoki yarim qisqartmalarga aylanadi: DDSO "diamino-difenilsulfoksid" - diamino-difenil sulfoksid; TRITC "tetrametilrodamin izotiyosiyana" - tetrametilrodamin izotiyosiyana. Aralash tipining yana bir turi leksema boʻlib, bir komponenti initializm, ikkinchisi tola maʼnoli soʻz: H kasalligi «Hart kasalligi» Hart kasalligi.

Homoakronimlar hozir keng qoʻllaniladi, yaʼni, umumiy soʻzlar bilan omimon boʻlgan qisqartmalar. HEAR "shifoxona tez yordam radiosi" - kasalxonaga tez tibbiy yordam radiosi va eshitish uchun eshitish; TOP "homiladorlikning toʻxtashi" kutilgan tugʻilish sanasi boʻlib, tepa har qanday narsaning eng yuqori nuqtasidir.

Omoakronimlar koʻpincha reklama effektni, qabul qiluvchiga psixologik taʼsirni olish uchun ishlatiladi. Shunday qilib, ular tarjimonga ushbu obʼektning maqsadini taklif qilish, uning xususiyatlarini koʻrsatish va hokazolar orgali tarjimon

ishini osonlashtiradi. YAXSHI "bils elektroskok terapiyasi" - elektroskok terapiyasi va eng yaxshisi - eng yaxshisi.

Ingliz tilidagi tibbiy qisqartmalarni tarjima qilishda, birinchi navbatda, ushbu qisqartma ishlatiladigan kontekstdagi tibbiyot sohasiga e'tibor qaralish lozim. Bu, ayniqsa, omonim qisqartmalar uchun to'g'ri keladi. Ingliz tilidagi tibbiy qisqartmalarni tarjima qilishda terminologik lug'atlar va ma'lumotromalarsiz qilish mumkin emas. Shuni e'tiborga loyiqlik, onomakronimlarni tarjima qilishda prototip so'zning denotativ ma'nosi, uning konnotativ va stilistik soylari muhim rol o'ynaydi. Bu erda jargon va dialektizm lug'atlari katta yordam beradi. Shunday qilib, biz odatda vizual tarzda, aytaylik, sifat sifatida qabul qiladigan atama, bu kontekstda ot bo'lib, ot sifatida tarjima qilinadi.

O'xshashlik printsipti ko'pincha qisqartma uchun adekvat tarjimani tanlashga yordam beradi, agar noma'lum qiymatni aniqlash uchun ma'lum ma'noga ega qisqartmalarni yaratish uchun o'xshash modellar qo'llaniladi. Va, albatta, tarjimada tilararo professional mulog'otning maqsad, vazifalari va shartlari muhim o'rin tutadi.

Ko'pincha tarjimon uchun, ba'zan esa yozuvchi uchun qisqartmalardan foydalanish ma'lum bir qiyinchilik tug'diradi. Hatto taniqli va tez-tez ishlatiladigan qisqartmalardan foydalanganda ham savollar tug'ilishi mumkin. Masalan, ECAC - Evropa fuqarolik aviatsiyasi konferentsiyasi - Evropa fuqarolik aviatsiyasi konferentsiyasi (ECAC). Tarjima paytida ushbu qisqartmani qanday tarjima qilish kerak - lug'atda ko'rsatilganidek - "EKGA" yoki u rus tilidagi ma'ruzachilar nutqida qanday tez-tez eshitiladi - "IKAK"? Yoki AIC - Aeronaavtika ma'lumotlari sirkulyar - Aeronaavtika ma'lumotlari sirkulyar (AIC) - bu hali ham "AIC" yoki "AIK". Katta ehtimol bilan, birinchi va ikkinchi misolda birinchi variantlar - ECAC va AIC - ular to'g'ri bo'lgani uchun yashashga ko'proq hququqqa ega.

Foydalanish sohalari bo'yicha qisqartmalarni aviatsiya faoliyatining bir nechta katta hajimli sohalari bo'lish mumkin:

Tashkilotlar, tuzilmalar, yig'ilishlar nomlari, masalan: ICAO - Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkiloti (ICAO - Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkiloti), ANC -

aeronavigatsiya komissiyasi (ANC - aeronavigatsiya qo'mitasi), SCAA - davlat fuqaro aviatsiyasi boshqarmasi (GS GA - davlat Fuqarolik aviatsiyasi xizmati), EANPG - Evropa havo navigatsiyasini rejalashtirish guruh (European Air Navigation Planning Group - EANPG), RACGAT - Havo harakatini boshqarishbo'yicha Rossiya-Amerika muvofiqlashtiruvchi guruh (Rossiya-Amerika ATC muvofiqlashtirish guruh - RACGAT).

Ko'rib turganingizdek, kichik miqdordagi misollardan ham, inglizcha qisqartmalarni rus tilida ko'rsatishning turli usullari mavjud. Shunday qilib, ICAO rus tiliga tarjimasiga ega bo'lsa-da, u qisqartma sifatida ham ishlatilishi mumkin, ammo rus tilida transliteratsiya deyarli to'liq saqlanib qolgan ("C" - "K" jutiligi bundan mustasno).

SCAA ruscha qisqartma ingliz tiliga tarjima qilingan bir nechta holatlardan biridir. Ammo rus tilidagi EANPGda tegishli qisqartma yo'q. Rus tiliga o'xshash qisqartmalarni ingliz tilidagi fonetik qobiqda "tarjima qilish" keng qo'llaniladi.

Parvoz operatsiyalarida, havo harakatini boshqarishda va hokozalarda qo'llaniladigan keng tarqalgan va tez-tez ishlatiladigan qisqartmalar, masalan: RVSM - Reduced Vertical Separation Minimum (Reduced Vertical Separation Minimum - RVSM), ATC - Air Traffic Control (Air Traffic Control - ATC), AIP - Aeronaavtika ma'lumotlari nashri (Aeronaavtika ma'lumotlari to'plami - AIS / AIP), CNS / ATM - Aloqa, navigatsiya va kuzatuv / havo harakatini boshqarish (aloqa, navigatsiya va kuzatuv / havo harakatini boshqarish), WGS-84 Jahon geodeziya tizimi - 1984 (Jahon geodeziya tizimi) - 1984).

Qisqartmalarining ushbu bo'limi juda oddiy bo'lsa-da, ko'p odamlar uni tarjima qilishda ma'lum qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu, birinchi navbatda, o'tgan asrning 90-yillaridagi taniqli siyosiy o'zgarishlardan so'ng, rus aviatsiya tilining rivojlanishi asosan rus tili bo'lgan mamlakatlardan kelgan tarjimonlarning diqqat markazidan tashqarida sodir bo'lganligi bilan bog'liq. tili endi ishlatilmadi. Ma'lumki, ICAO va boshqa tashkilotlar hujjatlarini milliy tillarga tarjima qilishda tarjimonlar o'z respublikasining aviatsiya tilida yozishmalarini izlashda ma'lum

qiyinchiliklarga duch kelganlar. Bugun ular juda qiyin vazifaga duch kelishmoqda; ular ikki ishchi tilida - ingliz va rus tilarida ko'p milliyatli uchrashuvlarni tarjima qilishda qatnashganligi sababli, 1990-yillarga qadar to'plangan tajriba endi etarli emas.

Va agar nufusning tarjimasini amalda qiyinchilik tug'dirmasa, unda qisqartmalar ba'zan engib bo'lmaydigan to'siqqa aylanadi. Shunday qilib, hatto tajribali tarjimonlar ham ATC, ATS, ATC uchun ruscha qisqartmalarda chalkashib ketishadi, ko'pincha noto'g'ri tarjima qilishadi, bu esa ma'noning o'zgarishiga, vaqtini yo'qotishiga va ishonchsizlik paydo bo'lishiga olib keladi. ATC - havo harakatini boshqarish, ya'ni ATC - havo harakatini boshqarish; ATS - havo harakatiga xizmat ko'rsatish, ya'ni ATS - havo harakati xizmati va ATM - havo harakatini boshqarish, ya'ni Havo harakatini boshqarish.

Alohida-alohida, uchuvchilar va dispatcherlar o'rtasida radiotelefon aloqalarini amalga oshirishda ishlatiladigan qisqartmalar mavjud. Amaliy frazeologiyaning bir ma'noliligi asosiy talablardan biri bo'lganligi sababli, bu erda ikkita bir xil qisqartmalarni uchratib bo'lmaydi.

Texnik qisqartmalar qisqartmalarining eng ko'p va murakkab gatlami. Ular ko'pincha tarjimada uchraydi va bu fikr yuritish va tadqiqot uchun vaqt mavjudligini anglatadi. Katta ehtimol bilan siz hamma joyda - aviatsiya va texnik lug'atlarda, tanishlar, unchalik tanish bo'lmagan va mulajo notanish odamlar bilan suhbatlashish orqali qidirishingiz kerak bo'ladi.

AFTN va SITA xabarlariga duch kelgan tarjimonlar ularning qisqartmalar ma'nuning katta qismini tashkil etishini bilishadi. Ular AFTN protokoliidagi sakkiz harfdan iborat manzil qismi va SITA formatidagi yetti belgidan boshlanadi. AFTN o'z mohiyatiga ko'ra parvoz operatsiyalari va havo harakati xizmatlarini muvofiqlashtirish tarmog'i bo'lib, umumiy qabul qilingan va tanilgan qisqartmalardan foydalanadi, ayniqsa samolyot harakati xabarlarida: MVT - harakat, FPL - parvoz rejasini, ARR - kelish, DEP - jo'nash, DLA - kechikish, AFIL - airfiledplan, CNL - bekor qilish va boshqalar. Ular bilan bir qatorda boshqalar ham qo'llaniladi, masalan:

ISO - o'rimga, YR - sizning, ADZ - maslahat bering, FLT - parvoz, N - va TKS - rahmat, BRGDS - eng yaxshi hurmat.

Asosan tijorat masalarini hal qiladigan SITA yuqoridagilardan tashqari o'z qisqartmalariga ham ega. Bular, masalan, ALL IN - all inclusive, EXCL - tashqari, POS - joylashishni aniqlash, DEPOS - joylashtirish, CGO - yuk, PAX - yo'lovchilar va boshqalar.

Qisqartmalarni tarjima qilishda shuni hisobga olish kerakki, rus ilmiy, texnik va professional uslublarida qisqartirilgan so'zlar kamroq qo'llaniladi va shuning uchun ko'plab ingliz qisqartmalari to'liq harfi so'zlarga kengaytirilishi kerak.

Harflarga qo'shimcha ravishda, qisqartmalar qo'shimcha belgilarni o'z ichiga olishi mumkin: nuqtalar, qiya chiziqlar va boshqalar. To'g'ri dekodlash uchun siz ularning funksiyalarini bilishingiz kerak. Qisqartmada nuqta mavjudligi yoki yo'qligi odatda qisqartma qiymatiga ta'sir qilmaydi. Egri chiziq bir nechta funksiyalarni bajarishi mumkin:

* so'zlarning chegaralarini va so'z qismlarini belgilang (a / c - samolyot - samolyot, F / C parvozni boshqarish - parvozni boshqarish);

* predlog va qo'shma gaplarni almashitirish (L/A - lightertanair - havodan engilroq);

* asosiy qismga qo'shimcha ma'lumot beradi (DCS / 0 shtab boshlig'ining o'rinbosari, operatsiyalar - shtab boshlig'ining operatsiyalar bo'yicha o'rinbosari).

Qavslar ichida har doim qisqartmaning asosiy qismiga qo'shimcha ma'lumot beriladi. Defis odatda korrelyatsiyadagi so'zlar yoki iboralar chegaralarini belgilaydi.

Albatta, qisqartmalarining aksariyati ICAO hujjatlarida ham, Eurocontrol va AQSh FAAda ham xuddi shunday qo'llaniladi. Biroq, farqlar ham mavjud. Asosan, bu farqlar tushunchalar va atamalarining o'zlar bilan bog'liq, ammo ularning ko'plari qisqartirilgan shaklda qo'llanilganligi sababli, ularni eslatib o'tish kerak. Shunday qilib, ICAO va Eurocontrol tomonidan Amerika versiyasida ishlatiladigan ACC - AreaControlCentre qisqartmasi ARTCC - Havo yo'nalishidagi harakatni boshqarish markaziga o'xshaydi.

Yana bir variant - turli tashkilotlardagi bir xil qisqartmalar turli tushunchalarni anglatadi. Shunday qilib, Eurocontrol'dagi "CAP" oddiygina "imkoniyat" dir va ICAO'da bu doimiy parvozga yaroqlilik paneli (Uchishga yaroqlilikni saqlash paneli).

Shunday qilib, berilgan misollarning minimal qismi ham qisqartmalarni tarjima qilishga qanchalik ehtiyoqlik bilan yondashish kerakligini ko'rsatadi. Shunday qilib, qisqartmalar tarjimonning hayotini qanchalik murakkablashtirgani kabi soddalashtiradi, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Savol va topshiriqlar:

1. Qisqartirish nima?
2. Dekodlash bilan qisqartmalar: misollar.
3. Qisqartmalarni tarjima qilishning asosiy usullari
4. Qisqartma qanday ma'noni anglatadi
5. Eng mashhur qisqartmalarga misollar keltiring.

GLOSSARY

Nazariya — biror hodisa va faktlarni izohlovchi va bashorat qila biluvchi bilimlar tizimi, sxemasidir. Nazariyalar ilmiy uslub vositasida yaratiladi, shakllantiriladi voqelik qonuniyalari va undagi muhim aloqalar haqida bir butun tasavvur beradigan bilim shakli. Nazariya borliqning muayyan sohasiga oid bo'lgan tajribalardan umumlashtirilgan ma'lumotlar asosida kelib chiqadi. Ilmiy bilishda Nazariya ning asosiy vazifasi tajribalar bergan dalillarni izohlash, shu bilan birga, narsa va hodisalarning mohiyatiga chuqurroq kirib borish, yuzaga keladigan yangi narsa va hodisalarni oldindan ko'ra olishdan iborat.

Tarjima — bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjima millatlararo muloqotning eng muhim ko'rinishi. Aslyat va qayta tiklangan matn xususiyatiga qarab badiiy tarjima, ilmiy tarjima va boshqa turlarga ajratiladi. Asl nusxani aks etirish tarziga ko'ra tatsir, tabdil, sharh kabi ko'rinishlarga ham ega bo'lishi mumkin. Tarjima kdd. davrlarda, turli qabilarga mansub kishilar orasidagi o'zaro aloqa, muloqot ehtiyoji tufayli yuzaga kelgan. Tilmochlik deb ataladigan bu og'zaki turi hozirda ham saqlanib qolgan.

Lug'at — 1) muayyan tilda, uning hududiy yoki ijtimoiy lahjasida mavjud bo'lgan, u yoki bu yozuvchi asarlarida uchraydigan so'zlar yig'indisi, leksika; 2) so'zlar (yoki morfemalar, so'z birliklari, iboralar va boshqalar) muayyan tartibda (alfboi, uyali, mavzui) joylashtirilgan, tavsiflanuvchi birliklar, ularning kelib chiqishi, ma'nolari, yozilishi, talaffuzi, uslubiy mansubligi, boshqa tillarga tarjimasi haqida ma'lumotlar jamlangan kitob. Lug'atlar ma'naviy madaniy sohada muhim o'rin egallaydi, ularda jamiyatning ma'lum davrda erishgan bilimlari aks etadi.

Ma'lumot (pedagogikada) — shaxsning o'qish-o'rganish natijasida o'zlashtirgan bilim ko'nikmalari hajmi, yo'nalishi va darajasi. Ta'limtarbiya hamda mustaqil bilim olish jarayonida olinadi. Ma'lumot insonning ongli faoliyati jarayonida o'zlashtirib boriladi. Ushbu jarayon bolaning fikrlash qobiliyati shakllanishidan boshlab dastlab oilada, so'ngra uzluksiz ta'lim tizimining turli bosqichlarida ta'limtarbiya olish davomida amalga oshiriladi. Uzluksiz ta'lim

tizimining har bir bosqichida tegishli ta'lim standartlari hamda o'quv das-turlari bilan belgilangan hajm va yo'nalishdagi Ma'lumot o'zlashtirib boriladi. Ma'lumotni o'zlashtirish jarayonini tashkil qilishning asosiy shakli ta'lim va tarbiya mashg'ulotlaridan iborat.

Qisqartma so'zlar - barqaror so'z birlikmalari komponentlarining bosh harflarini yoki ma'lum qismlarini olib qo'shish bilan hosil qilingan so'zlar. Mas, IIV — Ichki ishlar vazirligi, XTB — Xalqta'limi boshqarmasi, fil-fak — filologiya fakulteti. Qisqartma so'zlar nutqda ixchamlikka erishish zarurati bilan dastlab yozma nutqda paydo bo'ladi va faol qo'llanishi natijasida keyinchalik og'zaki nutqqa ham o'tadi.

Xotira — idrok etilgan narsa va hodisalarni yoki o'tmish tajribalarni esda qoldirish va zarur bo'lganda tiklashdan iborat psixik jarayon. Xotira eng yaxshi damlarni esda qoldiradi. U nerf sistemasi xususiyatlaridan biri bo'lib, tashqi olam voqealari va organizm reaksiyalari haqidagi axborotni uzoq saqlash hamda uni ong faoliyatida va xulq, xatti harakat doirasida takror jimini qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Xotira individning o'z tajribasida esda olib qolishi, esda saqlashi va keyinchalik uni yana esga tushirishi xotira deb ataladi.

Xotira haqidagi dastlabki ilmiy qarashlar Sharq mutafakkirlari va yunon faylasuflari (Aristotel va boshqalar) da uchraydi. Xususan, Forobiy Xotiraga bilishdagi aqliy jarayonning tarkibiy qismi sifatida qarab, Xotirani faqat insonga emas, hayvonga ham xos xususiyat ekanini alohida ta'kidlagan.

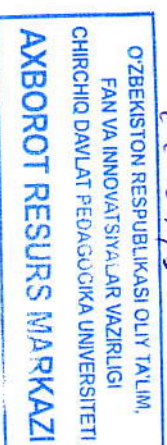
Geografik nomlar, toponimlar — Yer yuzasidagi geografik ob'ektlarning atiqli nomlari. Toponimlar orasida hududlar nomi — xoronimlar (Osiyo, Movarounnahr, Orol bo'yi), suv — gidronimlar (Orol dengizi, Amudaryo), relyef — oronimlar (Zarkosa tog'i, Kamchik dovoni), aholi turar joylari — oykonimlar (Toshkent shahri, Samarqand shahri, Go'zalkent qishlog'i) va boshqa nomlar farq qilinadi. Geografik nomlar vujudga kelgan vaqti, qaysi tilga mansubligi, mazmuni

va tuzilishiga ko'ra bir-biridan farq qilgani holda juda barqarordir. Geografik nomlarda geografik sharoitlar, tarix, til, madaniyat, sivilizatsiya va boshqa omillar aks etgan bo'ladi. Geografik nomlarni toponimika tadqiq qiladi.

Madaniyat - inson faoliyati va shu faoliyatning ahamiyatini belgilovchi ramziy qurilmalar va asarlar majmuidir. Madaniyat musiqqa, adabiyot, badiiy tasvir, me'morchilik, teatr, kinematografiya, turmush tarzi kabi faoliyatlarda namoyon bo'lishi mumkin. Antropologiyada „madaniyat“ atamasi ostida mahsulotlar va ularni ishlab chiqarish, estetik ma'no berish, hamda shu jarayonlarga bog'langan ijtimoiy munosabatlar tushuniladi. Bu ma'noda madaniyat o'z ichiga san'at, fan va ma'naviy tizimlarni oladi.

Termin (lot. terminus — chegara, had) — bilim yoki faoliyatning maxsus sohasiga doyr tushunchani ifodalovchi so'z yoki so'z birlikmasi. Termin muayyan terminologik tizim orqali o'tadi, binobarin, Termin va umumiste'moldagi so'zlar bir-birini to'ldiradigan leksik birliklardir.

Tasnif (arab. — saralash, tartibga solish), klassifikatsiya — ilim yoki inson faoliyatining biror sohasiga oid o'zaro bir xil tushunchalar sistemasi. Tasnif har bir fanga xos muhim mantiqiy amal bo'lib, uning vositasida shu fan doirasida to'plangan bilimlar qat'iy tartibga solinadi. Fanni o'rganishda bunday Tasnif qulaylik tug'diradi. Tasnifda bo'linuvchi va bo'luvchi tushunchalar o'zining qat'iy o'lmiga ega bo'ladi. Tasnif natijasida fanda muhim ahamiyat kasb etuvchi jadvallar, chizmalar, grafiklar, kodekslar vujudga keladi.

M.Sh.Omonova, Sh.I.Botirova

TARJIMA NAZARIYASI VA AMALIYOTI

O'quv qo'llama

Muharrir:	X. Taxirov
Tehnik muharrir:	S. Melikuziiva
Musabhih:	M. Yunusova
Sahifalovchi:	A.Ziyamuhamedov

Nashriyot litsenziya № 2044, 25.08.2020 й

Bichimi 60x84¹/₆ "Times new roman" garniturası, kegli 14.

Offset bosma usulida bosildi. Shartli bosma tabog'i 18,5. Adadi 100 dona.

Buyurtma № 1500123

City of book MCHJda chop etildi.